

7

КИЇВ-1980

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 35-річчю Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років
- Діяльність КПРС по вдосконаленню управління економікою
- Розквіт Радянської Буковини — триумф лєнінської політики КПРС
- Возз'єднання придунайських земель з Радянською Україною і початок соціалістичних перетворень у краї

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4,
Телефон 29-62-34

Художній редактор Б. В. Сушко

Технічний редактор Н. Є. Любич

Коректор Н. Ю. Скульська

Здано до набору 6.06.80. Підп. до друку 17.07.80. БФ 31938. Формат 70×108¹/₁₆. Вис. друк. 7м. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,28. Тираж 4620 прим. Зам. К-76.
Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Рєпіна, 3.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», 1980, № 7 (232), півль. (На українському мові).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Ленина, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 7 (232)

ЛИПЕНЬ

1980

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

35-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ 1941—1945 РОКІВ

*(Матеріали республіканської наукової конференції
у м. Києві 6 травня 1980 р.)*

Капто О. С. Безсмертний подвиг партії і народу	6
Юрчук В. І. Керівництво Комуністичної партії — головне джерело Перемоги .	10
Дементьев В. Т. Вирішальний вклад Радянських Збройних Сил у розгром фашистської Німеччини	15
Федоров О. Ф. Комуністи на чолі всенародної боротьби в тилу ворога . . .	20
Кондуфор Ю. Ю. Всесвітньо-історичне значення Перемоги радянського народу	24

СТАТТІ

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Полурез В. І., Турівний В. П. (Кам'янець-Подільський). Діяльність КПРС по вдосконаленню управління економікою	30
--	----

40-річчя возз'єднання Північної Буковини і колишніх Хотинського, Акерманського та Ізмайльського повітів Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР

Дикусаров В. Г. (Чернівці). Розквіт Радянської Буковини — триумф лєнін- ської політики КПРС	44
Бачинський А. Д. (Одеса). Возз'єднання придунайських земель з Радян- ською Україною і початок соціалістичних перетворень у краї	55

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

Гулзенко П. П., Шаталіна Є. П. По сторінках бюлетеня «Архіви Ук- раїни»	65
--	----

ПОВІДОМЛЕННЯ

Сидоренко В. П. Трудящі України в боротьбі за виконання завдань четвер- того року десятиї п'ятирічки	78
Мельник Л. Г. Деякі аспекти промислового перевороту в Донецькому басейні у 60—90-х роках XIX ст.	86
Кізченко В. І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX — початок XX ст.)	94

ЗАМІТКИ

З історії освіти на Україні

- Пучко О. А. Підготовка інженерно-технічних кадрів у період завершення будівництва соціалізму 103
Ткачук П. Д. (Луцьк). Зміщення матеріально-технічної бази і забезпечення учительськими кадрами загальноосвітньої школи (1933—1937 рр.) 109

Борці за щастя народу

- Строд О. Й. (Резекне, Латвійської РСР). М. Лаціс — активний учасник боротьби за Радянську владу на Україні 113

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Сарбей В. Г., Шарапа В. Ф. (Сімферополь). Дипломні роботи — важливий засіб підготовки спеціалістів-істориків 117

НАШ КАЛЕНДАР

- Горбик В. О., Корнілова В. О. (Харків). 60-річчя Компартії Велико-британії 121

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Черніков І. Ф. Радянська та зарубіжна література про відносини СРСР і Туреччини у 1935—1972 рр. 124

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

- Замлинський В. О. Нариси історії Чернівецької обласної партійної організації 131

* * *

- Буцько М. О., Іваненко І. П. КПСС — ядро политической системы советского общества 133
Євтух М. Б. Комуністичне виховання на уроках історії 135
Дробижев В. З. (Москва). Ю. М. Лизогуб. Рабочий класс СССР в борьбе за победу колхозного строя (1928—1937) 136
Гранчак І. М. (Ужгород), Туряница С. М. (Ужгород). С. В. Виднянський. Консолидация профсоюзного движения в Чехословакии 1969—1975 137
Худанч В. І. (Ужгород), Іліньо В. А. (Ужгород). Ф. С. Репринцев. Революционные связи и боевое содружество советского и венгерского народов (1917—1945) 139
Симопенко Р. Г. С. И. Аппатов. США и Европа: общие проблемы американской континентальной политики 140
Хміль І. С. Прибалтийская реакционная эмиграция сегодня 142
Івасюта М. К. (Львів), Калиновський Л. П. (Львів). Справочник научного работника: архивы, документы, исследователь 144

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 110-річчя з дня народження В. І. Леніна

- Санцевич А. В., Григоренко В. Г. Науково-теоретична конференція в Саратові 146
Оробіньський П. Д. (Харків). Ювілейна науково-теоретична конференція у Харкові 147
Сурай Ю. І. (Одеса). Міжвузівська науково-теоретична конференція в Одесі 148
Любченко В. Г. (Ніжин). Конференція в Ніжині 149

Відзначення 35-річчя Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні

- Стрижков Ю. К. (Москва). Всесоюзна наукова конференція в Москві 149
Карманов М. М. Наукова конференція в Києві 151
Сніжко В. М. Наукова конференція у Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка 152

* * *

- Мельник П. І. (Чернівці). Республіканська наукова конференція в Чернівцях 154
Кентій А. В., Шевчук І. М. Регіональні наради-семінари архівістів 155
Іваненко В. І. Про роботу Наукової ради АП УРСР «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду» 157
Румянцева В. В. Секція історії Малої академії наук 159
Ковальський М. П. (Дніпропетровськ), Шевцов В. І. (Дніпропетровськ). Вшанування професора В. Я. Борщевського з нагоди його 70-річчя 159
Іван Андрійович Зозуля 160

СОДЕРЖАНИЕ

35-ЛЕТИЕ ПОБЕДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1941—1945 ГОДОВ

(Материалы республиканской научной конференции
в г. Киеве 6 мая 1980 г.)

Канто А. С. Бессмертный подвиг партии и народа	6
Юрчук В. И. Руководство Коммунистической партии — главный источник Победы	10
Дементьев В. Т. Решающий вклад Советских Вооруженных Сил в разгром фашистской Германии	15
Федоров А. Ф. Коммунисты во главе всенародной борьбы в тылу врага . . .	20
Кондуфор Ю. Ю. Всемирно-историческое значение Победы советского народа	24

СТАТЬИ

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Полурез В. И., Туривный В. П. (Каменец-Подольский). Деятельность КПСС по совершенствованию управления экономикой	30
---	----

40-летие воссоединения Северной Буковины и бывших Хотинского, Аккерманского и Измаильского уездов Бессарабии с Советской Украиной в составе СССР

Дикусаров В. Г. (Черновцы). Расцвет Советской Буковины — триумф ле- нинской политики КПСС	44
Бачинский А. Д. (Одесса). Воссоединение приднестровских земель с Советской Украиной и начало социалистических преобразований в крае	55

НАУЧНОЕ ОБОЗРЕНИЕ

Гудзенко П. П., Шаталина Е. П. По страницам бюллетеня «Архіви України»	65
---	----

СООБЩЕНИЯ

Сидоренко В. П. Трудящиеся Украины в борьбе за выполнение заданий чет- вертого года десятой пятилетки	78
Мельник Л. Г. Некоторые аспекты промышленного переворота в Донецком бассейне в 60—90-х годах XIX в.	86
Кизченко В. И. Из истории развития спорта на Украине (конец XIX — на- чало XX ст.)	94

ЗАМЕТКИ

Из истории образования на Украине

Пучко А. А. Подготовка инженерно-технических кадров в период завершения строительства социализма	103
Ткачук П. Д. (Луцк). Укрепление материально-технической базы и обеспече- ние учительскими кадрами общеобразовательной школы (1933—1937 гг.) . .	109

Борцы за счастье народа

Строд А. И. (Резекне, Латвийской ССР). М. Лацис — активный участник борь- бы за Советскую власть на Украине	113
--	-----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Сарбей В. Г., Шарапа В. Ф. (Симферополь). Дипломные работы — важ- ное средство подготовки специалистов-историков	117
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Горбик В. А., Корнилова В. А. (Харьков). 60-летие Компартии Велико- британии	121
---	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Черников И. Ф. Советская и зарубежная литература об отношениях СССР и Турции в 1935—1972 гг.	124
---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем Очерки истории областных партийных организаций Украины

Замлинский В. А. Очерки истории Черновицкой областной партийной организации	131
---	-----

* * *

Буцко Н. А., Иваненко И. П. КПСС — ядро политической системы советского общества	133
Евтух Н. Б. Комуністичне виховання на уроках історії	135
Дробижев В. З. (Москва). Ю. М. Лизогуб. Рабочий класс СССР в борьбе за победу колхозного строя (1928—1937)	136
Гранчак И. М. (Ужгород). Туряница С. М. (Ужгород). С. В. Виднянский. Консолидация профсоюзного движения в Чехословакии 1969—1975	137
Худанич В. И. (Ужгород), Илинью В. А. (Ужгород). Ф. С. Репринцев. Революционные связи и боевое содружество советского и венгерского народов (1917—1945)	139
Симоненко Р. Г. С. И. Аппатов. США и Европа: общие проблемы американской континентальной политики	140
Хмиль И. С. Прибалтийская реакционная эмиграция сегодня	142
Ивасюта М. К. (Львов), Калиновский А. П. (Львов). Справочник научного работника: архивы, документы, исследователь	144

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Ознаменованіе 110-летия со дня рождения В. И. Ленина

Санцевич А. В., Григоренко В. Г. Научно-теоретическая конференция в Саратове	146
Оробинский П. Д. (Харьков). Юбилейная научно-теоретическая конференция в Харькове	147
Сурай Ю. И. (Одесса). Межвузовская научно-теоретическая конференция в Одессе	148
Лябченко В. Г. (Нежин). Конференция в Нежине	149

Ознаменованіе 35-летия Победы Советского Союза в Великой Отечественной войне

Стрижков Ю. К. (Москва). Всесоюзная научная конференция в Москве	149
Карманов Н. Н. Научная конференция в Киеве	151
Снежко В. Н. Научная конференция в Киевском университете им. Т. Г. Шевченко	152

* * *

Мельник П. И. (Черновцы). Республиканская научная конференция в Черновцах	154
Кентий А. В., Шевчук И. Н. Региональные совещания-семинары архивистов	155
Иваненко В. И. О работе Научного совета АН УССР «Основные закономерности отечественной истории дооктябрьского периода»	157
Румянцева В. В. Секция истории Малой академии наук	159
Ковальский Н. П. (Днепропетровск), Шевцов В. И. (Днепропетровск). Чествование профессора В. Я. Борщевского по случаю его 70-летия	159
Иван Андреевич Зозуля	160

35-річчя Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років

(Матеріали республіканської наукової конференції
у м. Києві 6 травня 1980 р.)

6 травня 1980 р. в Києві відбулась республіканська наукова конференція «Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні». Конференцію організували Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Секція суспільних наук АН УРСР, Політичне управління Червонопрапорного Київського військового округу, товариство «Знання» Української РСР. У ній взяли участь вчені-суспільствознавці науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів, викладачі вищих військових училищ, ветерани війни, слухачі Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, партійний, комсомольський і пропагандистський актив Києва.

Конференцію відкрив кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК Компартії України О. С. Капто. З доповіддю про керівництво Комуністичної партії як головне джерело Перемоги радянського народу виступив директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС член-кореспондент АН УРСР В. І. Юрчук. Тему вирішального вкладу Радянських Збройних Сил у розгром фашистської Німеччини розглянув у своїй доповіді член Військової ради, начальник політичного управління Червонопрапорного Київського військового округу генерал-полковник В. Т. Демет'єв. Доповідь «Комуністи на чолі всенародної боротьби в тилу ворога» зробив колишній секретар Чернігівського і Волинського підпільних обкомів партії, командир Чернігово-Волинського партизанського з'єднання, голова Комісії в справах колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. при Президії Верховної Ради УРСР двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров. Всесвітньо-історичне значення Перемоги радянського народу розкрив у своїй доповіді директор Інституту історії АН УРСР член-кореспондент АН УРСР Ю. Ю. Кондуфоров*.

Учасники конференції з великим піднесенням прийняли вітального листа ЦК КПРС, Генеральному секретареві ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Л. І. Брежнєву.

Учасники конференції поклали квіти до пам'ятника В. І. Леніну. Квіти було покладено також до могили Невідомого солдата.

У роботі конференції взяли участь заступник Голови Ради Міністрів УРСР М. А. Орлик, завідувачі відділами ЦК Компартії України Л. М. Кравчук, Г. К. Крючков, Ф. М. Рудич, А. С. Чумаков, перший секретар ЦК ЛКСМУ А. І. Корнієнко.

* Матеріали республіканської наукової конференції друкуються в цьому номері «Українського історичного журналу».

О. С. КАПТО, кандидат в члени Політбюро,
секретар ЦК Компартії України

БЕЗСМЕРТНИЙ ПОДВИГ ПАРТІЇ І НАРОДУ

Трудаші нашої Батьківщини, країн соціалістичної співдружності, все прогресивне людство урочисто відзначили 35-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Розв'язана німецьким фашизмом, ця війна була найбільшим збройним виступом сил крайньої імперіалістичної реакції проти соціалізму, небаченим за своїми масштабами воєнним зіткненням двох протилежних соціальних систем.

Радянський народ, його доблесні Збройні Сили заступили коричневій чумі фашизму шлях до світового панування, винесли на своїх плечах основний тягар війни і відіграли вирішальну роль у розгромі гітлерівської Німеччини, а потім і мілітаристської Японії.

Об'єктивні передумови майбутньої перемоги були закладені в досягнутих за роки Радянської влади соціально-економічних завоюваннях нашого народу, в соціалістичній економіці, в радянському політичному ладі, у системі воєнної організації Радянської країни. І партія вміло реалізувала ці передумови. Фашистські орди, які протягом лічених днів зм'ятали з карти Європи цілі держави, поневолюючи великі і малі країни, вперше наштовхнулися на нездоланну міць ще молодого, але найжиттєвішої в світі суспільної системи. 1418 вогнепних днів і ночей в жорстоких кровопролитних битвах на радянсько-німецькому фронті — головному фронті другої світової війни — вирішувалася доля не лише першої в світі держави робітників і селян, а й майбутнє всієї світової цивілізації.

Радянські люди виявили воістину масовий героїзм, організованість, беззавітну відданість ідеалам комунізму. Їх безприкладний подвиг у Великій Вітчизняній війні ще раз блискуче засвідчив правоту пророчих слів Володимира Ілліча Леніна про те, що «ніколи не переможуть того народу, в якому робітники і селяни в більшості своїй пізнали, відчули і побачили, що вони відстоюють свою, Радянську владу — владу трудящих...»¹.

У смертельному двобої з сильним і підступним ворогом радянський народ не лише захистив свою свободу і незалежність, свої соціалістичні надбання, а й вніс вирішальний вклад у справу визволення народів Європи від фашистського поневолення. Цим самим він з честю виконав свій інтернаціональний обов'язок.

Натхненником і організатором боротьби трудящих СРСР проти фашистської Німеччини була ленінська Комуністична партія — керівна і спрямовуюча сила нашого суспільства. «Видатний подвиг радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни, — наголошував Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР

¹ Ленін В. І. Промова на конференції залізничників Московського вузла 16 квітня 1919 р. — Повне збір. творів, т. 38, с. 304.

товариш Л. І. Брежнев, — невіддільний від багатогранної, цілеспрямованої діяльності партії комуністів. Її Центральний Комітет був тим штабом, звідки здійснювалося вище політичне і стратегічне керівництво воєнними діями. Саме партія організовувала і згуртовувала десятки мільйонів людей, спрямовувала їх енергію, їх волю і дії до однієї мети — до перемоги»².

В рік славного ленінського ювілею ми з особливою гордістю відзначаємо, що животворним джерелом мудрого керівництва Комуністичної партії боротьбою радянського народу проти фашистських агресорів, її непохитної твердості і рішучості в цій священній боротьбі, уміння використати для перемоги всі можливості, закладені в радянському суспільному і соціально-економічному ладі, були безсмертні ідеї і заповіді великого Леніна про захист соціалістичної Вітчизни. Розгром фашизму став справжнім торжеством марксизму-ленінізму.

Важливим етапом Великої Вітчизняної війни було визволення від фашистських загарбників нашої республіки. У боях за Радянську Україну ще більше зміцніло бойове братерство та інтернаціональна єдність усіх народів СРСР. Їх непорушна дружба, викувана і загартована Комуністичною партією, стала невичерпним джерелом масового героїзму воїнів Червоної Армії.

Під час війни партія направила кращі свої сили на найбільш відповідальні і небезпечні ділянки боротьби. Особистим прикладом комуністи піднімали бойовий дух радянських людей, вели їх на подвиги, вселяли тверду впевненість у цілковитій перемозі над ворогом. Смертю хоробрих загинули в роки війни три мільйони комуністів. Але місце полеглих швидко займали нові патріоти, комуністи.

Український народ завжди буде пишатися тим, що в захисті і визволенні республіки від фашистських загарбників найактивнішу участь брав видатний син великого російського народу Леонід Ілліч Брежнев, який з перших і до останніх днів війни перебував на фронтах, у самому що називається її пеклі. Комісар Л. І. Брежнев у єдиному строю з воїнами нашої доблесної армії з боями пройшов усю Україну. Величезну партійно-політичну роботу у військах героїчної 18-ї армії проводив начальник політвідділу полковник Л. І. Брежнев на завершальному етапі визволення республіки. Постійно перебуваючи на передовій, він виявляв батьківську турботу про воїнів, показував приклад мужності і героїзму.

У боях за визволення Радянської України брали участь представники всіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини. «Український народ, — відзначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — з глибокою вдячністю, любов'ю і братерською повагою завжди пам'ятає і ніколи не забуде тих, хто пліч-о-пліч з його синами і дочками, не шкодуючи життя, мужньо бився за Радянську Україну...»³.

За ратні подвиги під час Великої Вітчизняної війни 11 603 чол. удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Орденами і медалями нагороджено понад 7 млн. чол. Полкам і дивізіям Червоної Армії за бойові подвиги було вручено близько 11 тис. орденів. 347 разів столиця нашої Батьківщини Москва салютувала частинам і з'єднанням Збройних Сил СРСР, які відзначилися в боях. Найвищі зразки мужності і героїства виявили комуністи, які були в перших рядах захисників Батьківщини.

² Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 280.

³ Рад. Укр., 1974, 7 черв.

Комуністична партія виступила керівником і організатором самовідданої боротьби радянських патріотів у тилу ворога, що була складовою частиною Великої Вітчизняної війни. Загальне керівництво цією боротьбою здійснював Центральний Комітет ВКП(б), який спирався на ЦК Компартій союзних республік та широку мережу нелегальних партійних органів і низових організацій. Народна боротьба на окупованій фашистами території знаходила вияв у найрізноманітніших формах, але головною з них був масовий партизанський рух. Партійні організації у винятково складних умовах зуміли створити цілу партизанську армію, у якій налічувалося більше мільйона бійців. Близько половини з них становили партизани України. Спільні бойові операції партизанів Російської Федерації, України, Білорусії, Молдавії, Прибалтики були великою допомогою Червоній Армії, що громила гітлерівців на фронтах.

Важливим напрямом діяльності Комуністичної партії по перетворенню країни в єдиний військовий табір була її військово-господарська діяльність — керівництво перебудовою народного господарства на військовий лад, розвитком військової економіки. Завдяки перебазуванню на схід продуктивних сил з районів, охоплених бойовими діями, вже на середину 1942 р. перебудова народного господарства була завершена, що привело до швидкого зростання військово-промислового потенціалу країни, до створення потужного матеріально-технічного фундаменту Перемоги. Подвиг трудівників тилу за своїм значенням дорівнював ратному подвигу радянських воїнів на фронті. Так могли працювати, відзначав товариш Л. І. Брежнев, тільки люди, які в трудовому служінні Батьківщині в годину грізної небезпеки бачили свій громадський, патріотичний обов'язок, мету і смисл свого життя⁴.

Високі морально-політичні якості, стійкість, мужність і самовідданість виявили трудівники тилу в цей тяжкий для нашої країни час. За трудові подвиги в роки війни було здійснено більш як 204 тис. нагороджень орденами й медалями робітників, колгоспників, представників інтелігенції, 199 чол. удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, понад 16 млн. трудящих нагороджені медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років»⁵.

Комуністична партія й Радянська держава виявляють постійне піклування про учасників Великої Вітчизняної війни. Наочним підтвердженням цього є недавно прийняті постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи по поліпшенню матеріально-побутових умов учасників Великої Вітчизняної війни», «Про дальше поліпшення матеріального становища ветеранів Збройних Сил СРСР та їх сімей». В республіці, як і в усій країні, багато зроблено і робиться для поліпшення матеріально-побутових умов ветеранів війни і сімей загиблих. Тільки за 4 роки нинішньої п'ятирічки вони одержали понад 31 тис. нових упорядкованих квартир. З року в рік поліпшується медичне і санаторно-курортне обслуговування колишніх фронтовиків.

Ніколи не зітруться в пам'яті народній імена і діла тих, хто поліг за свободу і щастя Вітчизни. Тисячі монументів і обелісків зведено там, де йшли запеклі бої з фашистськими загарбниками, на місцях захоронень радянських воїнів. Воістину ніхто не забутий, ніщо не забуте!

Перемога радянського народу над фашизмом справила величезний революціонізуєчий вплив на долю всього людства. Нищівна поразка

⁴ Див.: Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1971. Т. 1. с. 129.

⁵ Правда, 1975, 12 марта.

найреакційніших сил капіталізму, послаблення імперіалістичного фронту в цілому створили сприятливі умови для успішного здійснення революцій в ряді країн Європи і Азії. Утворилася світова соціалістична система — головне завоювання робітничого класу. Соціалістична співдружність стала нині найдинамічнішою економічною силою в світі, провідним фактором світової політики, надійним рушієм світового революційного процесу. Загострилась і поглибилася загальна криза капіталізму, розпалася його колоніальна система. Міжнародний комуністичний рух перетворився в найвпливовішу політичну силу сучасності.

Докорінні зміни на світовій арені на користь соціалізму привели до того, що імперіалізм позбувся можливості безкарно розпоряджатися долею народів, а рух за мир і розрядку став нездоланим. Святкуючи ювілей Великої Перемоги, радянські люди сповнені рішучості зберегти і примножити її результати, забезпечити мир на землі. Тридцять п'ять років живемо ми без війни. Це — видатне досягнення миролюбної політики КПРС. Трудящі Радянського Союзу одноставно підтримують усі заходи Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямовані на поглиблення розрядки, на відвернення загрози нової війни. Однак останнім часом міжнародна обстановка з вини американських імперіалістів значно загострилася. Це, як підкреслював товариш Л. І. Брежнев під час вручення йому Ленінської премії, зобов'язує нас «...тримати порох сухим, бути наполегливими і послідовними у відстоюванні справи миру, пам'ятати про свою історичну відповідальність за долю Батьківщини і всього людства»⁶.

І ми тримаємо порох сухим! Імперіалісти повинні пам'ятати, що Союз РСР, інші країни соціалістичної співдружності мають усе необхідне для могутньої, швидкої і нищівної відсічі будь-якому посяганню на нашу країну і наших союзників. У нас є що захищати, є чим захищати, є кому захищати!

Центральний Комітет КПРС приділяє велику увагу науковій розробці питань історії Великої Вітчизняної війни. Блискучим зразком справді партійного підходу до дослідження цієї певнищрпної теми є видатна книга Л. І. Брежнева «Мала земля».

Вивчення героїчної історії Великої Вітчизняної війни вченими нашої республіки постійно перебуває в полі зору Центрального Комітету Компартії України. Зокрема, приділяється велика увага дальшій науковій розробці історії всенародної боротьби на тимчасово окупованій території Української РСР. За останні роки ряд цікавих видань, присвячених подвигові радянського народу, вийшов на Україні. Напередодні 35-річчя Перемоги над фашистською Німеччиною видано третій збірник документів «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны». Певний вклад у розробку цих питань повинна внести і республіканська наукова конференція, присвячена 35-річчю Великої Перемоги.

⁶ Рад. Укр. 1980, 1 квіт.

В. І. ЮРЧУК, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України —
філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС,
член-кореспондент АН УРСР

КЕРІВНИЦТВО КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ — ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПЕРЕМОГИ

У дні відзначення 35-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні ще зриміше постає велич цієї знаменної події, яка справила і продовжує справляти найглибший вплив на весь хід світового розвитку. Знову і знову ми з особливою гордістю усвідомлюємо, що головним творцем Великої Перемоги над фашизмом був радянський народ, очолюваний Комуністичною партією.

Ленінське вчення про захист завоювань соціалістичної революції, покладене в основу всієї діяльності Комуністичної партії і радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни, документи партії, праці Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева дають можливість глибоко осмислити джерела і передумови вирішального вкладу Радянського Союзу і його доблесних Збройних Сил у розгром фашизму, повніше розкрити провідну роль ленінської партії у забезпеченні перемог, належним чином проаналізувати всесвітньо-історичне значення здійсненого радянським народом подвигу, рівного якому не знала історія.

Перемога у Великій Вітчизняній війні була підготовлена всією попередньою революційно-перетворюючою діяльністю нашої партії і народу, на долю яких випала найбільша честь і найбільша трудність — стати першопрохідцями у будівництві соціалізму й комунізму і водночас передовим загоном у боротьбі проти світового імперіалізму.

Втілюючи в життя ленінський план побудови соціалізму, партія постійно пам'ятала і пам'ятає заповіт Володимира Ілліча — бути насторожі, берегти обороноздатність нашої країни, як зіпцю ока¹. В результаті здійснення соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурної революції, справедливого розв'язання національного питання, тобто завдяки побудові основ соціалізму, Радянський Союз на час нападу фашистських агресорів мав міцну матеріально-технічну базу, надійний ідейно-політичний потенціал.

Наша партія послідовно дотримувалася ленінського зовнішньополітичного курсу на відвернення війни і гарантування безпеки народів. Однак імперіалістичні правлячі кола США, Англії та Франції, прикриваючись облудними твердженнями про «більшовицьку загрозу», не лише сприяли відродженню німецького мілітаризму, а й, відмовившись від ідеї створення системи колективної безпеки в Європі, відкрили фашистській Німеччині шлях до поневолення народів, всіляко штовхали її проти Країни Рад. Народи світу опинилися перед загрозою фашистського поневолення.

22 червня 1941 р. небачена в історії за своєю чисельністю і насиченістю новітньою бойовою технікою армія фашистської Німеччини обрушилася на Радянський Союз. Використавши несподіваність нападу та ряд інших тимчасових факторів, фашистський агресор поставив Червону Армію у надзвичайно складне становище. Вона змушена була з тяжкими боями відступати. Над нашою Батьківщиною, над завоюваннями соціалізму нависла смертельна небезпека.

¹ Див.: Ленін В. І. IX Всеросійський з'їзд Рад. 23—28 грудня 1921 р.: Про внутрішню і зовнішню політику республіки: Звіт ВЦВК і РНК 23 грудня. — Повне зібр. творів, т. 44, с. 287.

У цей винятково складний історичний період в усій повноті розкрились видатні якості радянського народу, який став на жорстокий двобій з фашизмом, з небаченою силою виявилася керівна і організуюча роль Комуністичної партії. На початок війни вона являла собою монолітну організацію, в лавах якої налічувалося майже 4 млн. чол.² З першої години фашистської агресії проти СРСР ВКП(б) взяла на себе весь тягар історичної відповідальності за майбутнє країни, за долю світового соціалізму і, слідуючи ленінському заповіту, стала на час війни *воюючою партією*³. Свій багатющий досвід, викуваний соціалізмом соціально-політичну та ідейну єдність народу, дружбу і братерське співробітництво між соціалістичними націями СРСР, мужність, стійкість і революційний оптимізм вона спрямувала до єдиної мети — на розгром ворога.

З перших днів війни ЦК ВКП(б) виробив справді наукову програму збройного захисту країни. Вона ґрунтувалася на творчому використанні вчення В. І. Леніна про захист соціалістичної Вітчизни, на марксистсько-ленінському аналізі матеріальних і духовних можливостей як своєї країни, так і противника. Всі найважливіші аспекти своєї економічної, соціально-політичної, воєнно-стратегічної, ідеологічної та зовнішньополітичної діяльності партія підпорядковувала єдиній меті — якнайшвидшому розгрому ворога. З чітких класових позицій вона визначила характер і цілі війни, розкрила зловісні наміри німецьких імперіалістів, показала, що Велика Вітчизняна війна є найбільшим воєнним зіткненням двох діаметрально протилежних світових соціальних систем — соціалізму та капіталізму, що від перемоги чи поразки СРСР — оплоту свободи і миру на всій землі — залежала доля не тільки народів нашої країни, а й усього прогресивного людства. Суть розробленої партією програми воєнного часу найбільш повно передавав звернення до робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції країни всеохоплюючий заклик — «Все для фронту! Все для перемоги!». В ньому втілювалося прагнення кожної радянської людини виявляти мужність, героїзм і самовідданість на фронті і в тилу, до останньої краплі крові відстоювати кожну п'ядь рідної землі, розгромити і вигнати гітлерівських агресорів з території СРСР, допомогти народам Європи скинути ненависне фашистське ярмо.

Комуністична партія вселила в серця радянських людей непохитну віру в перемогу над загарбниками, яка ґрунтувалася на розумінні відкритих класиками марксизму-ленінізму закономірностей суспільного розвитку. В роки Великої Вітчизняної війни все політичне, воєнне та економічне керівництво країною здійснював головний штаб нашої партії — Центральний Комітет, його Політбюро, Оргбюро та Секретаріат. Загалом у воєнні роки відбулося більше 200 засідань цих керівних партійних органів⁴. Водночас війна викликала й надзвичайні форми партійного керівництва державою, її Збройними Силами, економікою. З ініціативи ЦК ВКП(б) було створено Державний Комітет Оборони (ДКО) на чолі з Й. В. Сталіним. ДКО об'єднував діяльність усіх державних і військових установ, партійних, профспілкових і комсомольських організацій. Була створена також Ставка Верховного Головнокомандування — вищий орган стратегічного керівництва збройною боротьбою, діяльність якого спрямовував ЦК ВКП(б).

² См.: История Коммунистической партии Советского Союза, изд. 5-е, доп. М., 1978, с. 462.

³ Ленин В. І. Партизанська війна. — Повне зібр. творів, т. 14, с. 7.

⁴ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1974. Т. 5, кн. 1, с. 619.

Характерною особливістю діяльності ЦК ВКП(б), ЦК компартій союзних республік та інших місцевих партійних органів, усіх парторганізацій у роки війни була висока оперативність і цілеспрямованість, якнайсуворіша дисципліна, вміння вчасно знаходити найбільш правильні шляхи розв'язання тих чи інших завдань. Таким чином, у період Великої Вітчизняної війни наша партія, говорячи словами В. І. Леніна, стала в сто крат твердішою, рішучішою, сміливішою, беззавітнішою, ніж у звичайний або менш важкий час, готовою для досягнення високих програмних цілей на максимальні жертви і героїзм⁵.

Втілюючи в життя програму воєнного часу, ВКП(б) розгорнула гігантську організаторську і політичну роботу, спрямовану на перетворення країни в єдиний бойовий табір, на мобілізацію всіх сил і засобів для розгрому ворога. Ставши воюючою, наша партія перебудувала все своє життя, форми і методи діяльності згідно з вимогами грізного воєнного часу. Ця перебудова яскраво виявилася у посиленні централізму, перерозподілі партійних сил, у підвищенні особистості відповідальності комуністів за виконання рішень вищестоящих органів. При цьому організаційний централізм, такий необхідний в умовах війни, ВКП(б) вміло поєднувала з демократизмом, що забезпечило необхідну концентрацію сил і засобів країни на найважливіших напрямках, створило кращу можливість для швидкого маневрування величезними матеріальними і людськими ресурсами, дало змогу послідовно проводити ефективну воєнну політику, добиватися безумовного виконання всіх вказівок і розпоряджень.

Партійні організації служили прикладом чіткого виконання директив Центрального Комітету, забезпечили злагодженість та оперативність у роботі державних органів і громадських організацій, подавали всемірну допомогу Червоній Армії, керували спорудженням оборонних об'єктів, створенням винищувальних і партизанських загонів, евакуацією населення і матеріальних цінностей та проведенням усіх інших викликаних війною заходів.

З метою посилення партійного впливу у Збройних Силах ЦК ВКП(б), керуючись вказівками В. І. Леніна та використовуючи досвід боротьби проти іноземної інтервенції і внутрішньої контрреволюції в роки громадянської війни, направив на фронт майже третину складу Центрального Комітету партії, а також багатьох секретарів ЦК компартій союзних республік, крайкомів і обкомів партії, досвідчених партійних працівників. Серед них були Л. І. Брежнев, К. Є. Ворошилов, А. О. Жданов, Д. З. Мануїльський, М. А. Суслов, А. П. Кириленко, М. О. Бурмистенко, І. С. Грушецький, Н. Т. Кальченко та ін. Тільки за перші шість місяців війни в армію влилось майже мільйон комуністів і більше двох мільйонів комсомольців⁶. З республіканської партійної організації на фронт пішло 240 тис. членів і кандидатів у члени ВКП(б)⁷. У цілому по країні майже кожен другий комуніст із зброєю в руках відстоював честь і незалежність Радянської Батьківщини. Перерозподіл партійних сил став вирішальним засобом зміцнення парторганізацій діючої армії, позитивно вплинув на стабілізацію радянського фронту.

Головним напрямом діяльності партії по організації відсічі ворогові було всемірне зміцнення Радянських Збройних Сил і постійне керів-

⁵ Див: Ленін В. І. Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу: Первісний начерк тез по аграрному питанню (Для Другого з'їзду Комуністичного Інтернаціоналу). — Повне збір. творів, т. 41, с. 171; Про боротьбу всередині Італійської соціалістичної партії. — Повне збір. творів, т. 41, с. 398.

⁶ См.: История Коммунистической партии Советского Союза, изд. 5-е, доп., с. 469.

⁷ Нариси історії Комуністичної партії України, вид. 4-е, доп. К., 1977, с. 494.

ниство ними. Завдання, пов'язані із загальною мобілізацією, технічним оснащенням військ, удосконаленням їх організаційної структури, підготовкою командних кадрів і бойових резервів, партія вирішувала швидко і оперативно, як того вимагала грізна обстановка. Велика воєнно-організаторська робота проводилася серед населення. У прифронтових місцевостях діяли обласні і міські комітети оборони, очолювані секретарями обкомів та міськкомів ВКП(б). В усіх цих справах надійним помічником партії був комсомол.

Усвідомлюючи загрозу фашистського поневолення, сповнені високих почуттів патріотизму, глибокої віри у торжество своєї справедливої справи, всі народи СРСР під керівництвом Комуністичної партії піднялися на бойові і трудові подвиги. Вони розуміли, що захистити завоювання соціалізму, свободу і незалежність радянського народу, відстояти найбільше завоювання Великого Жовтня — могутній Союз Радянських Соціалістичних Республік — можна лише спільними зусиллями. В жорстоких боях з фашизмом дружба народів СРСР витримала всі випробування, ще більше загартувалась і зміцніла. Особливу роль у поповненні Радянських Збройних Сил людськими резервами, в постачанні їх військовою технікою, у забезпеченні перемоги над фашизмом відіграли Російська Федерація, великий російський народ. Гідний вклад у боротьбу з гітлерівськими загарбниками внесли робітники, селяни та інтелігенція України, всіх союзних республік. За час війни у Червону Армію і Військово-Морський Флот влилось 4,5 млн. трудящих УРСР⁸.

Уже на кінець 1941 р. в нашій країні було сформовано додатково 286 стрілецьких дивізій, 159 стрілецьких і 76 танкових бригад, багато інших військових частин. За роки війни в системі Всеобучу і Тсoавіахіму попередню військову підготовку пройшли майже 18 млн. чол.

Величезну роль у зміцненні Червоної Армії і Військово-Морського Флоту відігравала партійно-політична робота — важливий фактор стійкості військ. Політпрацівники були душею Радянських Збройних Сил. Приклад стійкості і героїзму повсюдно показували комуністи. У тяжких боях з ворогом партія зазнавала великих втрат. Її лави за роки війни поповнили 5 млн. радянських патріотів⁹. Слова «Хочу йти в бій комуністом!», які стали легендарними, можна було почути майже перед кожним боем. «Які вигоди могла мати людина, які права могла надати їй партія напередодні смертельного бою? — писав товариш Л. І. Брежнев у книзі «Мала земля». — Тільки один привілей, тільки одне право, тільки один обов'язок — першим піднятися в атаку, першим рвонутися назустріч вогню»¹⁰.

Партія виступала як єдина мобілізуюча і спрямовуюча сила на фронті і в тилу. На середину 1942 р. вона забезпечила повну перебудову народного господарства СРСР на воєнний лад, дальший розвиток економіки. Цей процес був пов'язаний з величезними труднощами. Адже наша країна тимчасово втратила надзвичайно важливі в економічному відношенні райони, десятки мільйонів гектарів посівних площ, великі запаси продовольства. Валова продукція промисловості за перші шість місяців війни скоротилася більш як удвічі.

Складовою частиною перебудови радянської економіки на воєнний лад стало перебазування продуктивних сил на схід. У тиллові райо-

⁸ Там же, с. 542.

⁹ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, с. 358.

¹⁰ Брежнев Л. І. Левінським курсом: Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979, Т. 7, с. 14—15.

ни було евакуйовано 10 млн. людей, понад 1,5 тис. промислових підприємств¹¹. Це було небачене в світі переміщення. Зусиллями партії і народу Урал, Поволжя, Сибір, Середня Азія були перетворені в основну воєнно-промислову базу СРСР. Трудовий подвиг робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції дістав свій вираз у тому, що при менших за обсягом промислових потужностях і звуженій базі стратегічної сировини та матеріалів Радянський Союз виробляв воєнної техніки більше, ніж фашистська Німеччина.

Комуністична партія стала організатором всенародної боротьби на окупованій фашистами території, про що детальніше йтиме мова у доповіді двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова.

Одним з найважливіших напрямів діяльності партії по мобілізації радянського народу на розгром ворога була ідеологічна робота. Марксистсько-ленінська, соціалістична ідеологія стала в роки війни могутньою духовною зброєю радянських людей у боротьбі проти людиноне-нависницької ідеології фашизму. Гітлерівська Німеччина була розгромлена не тільки силою зброї і високого воєнного мистецтва Червоної Армії, а й великою силою марксизму-ленізму, ідейно-політичної єдності народів СРСР.

Досягненню справедливих цілей у Великій Вітчизняній війні ВКП(б) повністю підпорядкувала зовнішньополітичний курс Радянської держави. Головне завдання радянської зовнішньої політики в цей період полягало в тому, щоб забезпечити найбільш сприятливі міжнародні умови для якнайшвидшого воєнного і політичного розгрому фашистського блоку і завоювання міцного, демократичного миру. І в цій галузі діяльності наша партія добилася видатних успіхів.

Подолавши величезні труднощі перших місяців війни, радянські війська у битві під Москвою розвіяли міф про непереможність гітлерівської армії. В гігантських битвах під Сталінградом і на Курській дузі Червона Армія зламала хребет фашистському вермахту. Відбувся корінний перелом у ході війни. Блискучі стратегічні операції були здійснені в ході визволення України і Білорусії, Прибалтики і Молдавії.

Трудящі УРСР, як й інших братніх республік, сповнені почуття найглибшої вдячності Комуністичній партії, Радянським Збройним Силам за велике щастя визволення від фашистського ярма. «Крізь усі роки суворих воєнних випробувань і мирної творчої праці, — наголошував член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — український народ проніс священне чуття єдиної родини, глибоку переконаність у тому, що тільки в тісному єднанні з великим російським народом, всіма народами-братами — запорука його свободи і процвітання»¹².

Наша партія — партія справжніх інтернаціоналістів — повела радянських воїнів на здійснення великої визвольної місії в країнах Європи. У 1944–1945 рр. Червона Армія у бойовій співдружності з арміями союзників по антигітлерівській коаліції, військами Польщі, Чехословаччини, Югославії та інших країн, силами європейського руху Опору розгромила воєнну машину фашистської Німеччини і змусила її до беззастережної капітуляції. На початку вересня 1945 р. капітулювала й мілітаристська Японія.

Отже, в роки Великої Вітчизняної війни партія Леніна всією своєю діяльністю ще раз довела, що вона є випробуванням і надійним вождем радянського народу, безмежно віддана справі свободи, миру і соціального прогресу, ідеалам комунізму.

¹¹ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, с. 282.

¹² Щербицький В. В. Избранные речи и статьи. М., 1978, с. 237.

Сьогодні, як і 35 років тому, Комуністична партія Радянського Союзу, керована Центральним Комітетом, його Політбюро на чолі з товаришем Л. І. Брежнєвим, йде в авангарді прогресивних і миролюбних сил планети, прокладаючи шляхи до зміцнення загальної безпеки, вносить величезний вклад у боротьбу народів проти імперіалізму, за мир, демократію і соціалізм.

В. Т. ДЕМЕНТЬЄВ,
член Військової ради, начальник політичного управління
Червонопрапорного Київського військового округу, генерал-полковник

ВИРІШАЛЬНИЙ ВКЛАД РАДЯНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ У РОЗГРОМ ФАШИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

Друга світова війна була найбільш руйнівною і кровопролитною з усіх воєн в історії людства. За розмахом і напруженістю, втягнутими в неї силами і технічними засобами боротьби, а також за своїми соціальними наслідками вона не має собі рівних. Війна, яка тривала 6 років, втягла в свою орбіту 61 країну, 80% населення земної кулі. Для її ведення було мобілізовано 110 млн. чол. Під час війни загинуло 50 млн. чол., з них 20 млн. радянських людей.

Перемога над фашистським блоком була досягнута зусиллями багатьох народів, які виступали союзниками по зброї у спільній боротьбі. Радянські люди об'єктивно і гідно оцінюють героїзм і мужність борців Опору в країнах, окупованих військами гітлерівського блоку. Наш народ не забуває, наскільки важливим для досягнення перемоги було співробітництво держав антигітлерівської коаліції. Однак факти незаперечно і переконливо свідчать, що керована Комуністичною партією Радянська держава, Червона Армія відіграли вирішальну роль у розгромі фашистської Німеччини та її сателітів. «Героїчна боротьба радянського народу, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв, — докорінно змінила хід другої світової війни... Головним театром воєнних дій став радянсько-німецький фронт. По суті, тут вирішувалась не тільки доля радянського народу, а й доля всього людства»¹.

Безприкладний подвиг Червоної Армії викликав захоплення чесних людей в усьому світі. Свого часу вирішальну роль Радянських Збройних Сил у другій світовій війні визнавали й високо оцінювали і керівники держав антигітлерівської коаліції. Нині ж ідеологи імперіалізму намагаються заново переписати історію, стерти в пам'яті народів враження від нашої Великої Перемоги над фашизмом. Але правду життя, правду історії неспроможні перекреслити ніякі фальсифікатори.

Про вирішальну роль Радянських Збройних Сил у розгромі фашистського блоку свідчить цілий ряд фактів.

По-перше, Велика Вітчизняна війна була головною і вирішальною складовою частиною другої світової війни. Загальновідомо, що в перший період другої світової війни (вересень 1939 — червень 1941 рр.) у капіталістичному таборі не знайшлося сил, здатних покласти край воєнним успіхам фашистських агресорів. Лише 44 дні чинила опір гіт-

¹ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 276—277.

лерівським військам Франція, 5 днів — Голландія, 19 — Бельгія. Для окупації Югославії фашистам вистачило 12, а Греції — 56 днів. Протягом доби гітлерівці захоплювали цілі держави, як це було, наприклад, з Данією.

Викликаний віроломним нападом фашистської Німеччини вступ у війну Радянського Союзу докорінно змінив усю воєнно-політичну обстановку в світі, сприяв остаточному завершенню процесу перетворення другої світової війни з імперіалістичної у визвольну.

По-друге, для несподіваного нападу на СРСР і швидкого досягнення стратегічних цілей війни гітлерівське командування використало небачені до цього в історії воєн людські сили і технічні засоби. Для здійснення плану «Барбаросса» німецьке верховне командування виділило 153 дивізії (4,6 млн. чол.), що становило близько 77% всього особового складу німецьких військ. Країни-сателіти виставили проти СРСР 37 дивізій (900 тис. чол.). Таким чином, армія вторгнення складалася із 190 дивізій. У ній налічувалося 5,5 млн. солдатів і офіцерів, на озброєнні яких було близько 4300 танків, майже 5000 бойових літаків, понад 47000 гармат і мінометів².

Жодна держава в світі не змогла б витримати удар фашистської воєнної машини, верховоди якої були сп'янілі легкими перемогами в Західній Європі. Однак уже в перших боях з радянськими військами гітлерівці наочно переконалися, що на Східному фронті їм доведеться мати справу з зовсім іншим противником, ніж до цього часу. Так, до середини липня 1941 р. сухопутні війська вермахту втратили 100 тис. солдатів і офіцерів та майже 50% танків, що брали участь у наступі, а до 19 липня — близько 1300 літаків. Доречно нагадати, що з початку другої світової війни до 22 червня 1941 р. втрати німецької армії становили близько 300 тис. чол.

По-третє, з першого і до останнього дня війни радянсько-німецький фронт прикував до себе основну частину збройних сил фашистської Німеччини. Протягом трьох років (до відкриття другого фронту в Європі) Червона Армія, по суті, одна билася на вирішальному театрі воєнних дій проти основних сил фашистської Німеччини та її сателітів. З червня 1941 р. по червень 1944 р. на радянсько-німецькому фронті було сконцентровано від 190 до 270 фашистських дивізій, у тому числі від 135 до 202 німецьких. Проти англійських і американських військ у Північній Африці діяло від 9 до 20, а в Італії — від 7 до 26 дивізій.

І після відкриття союзниками другого фронту гітлерівське командування змушене було тримати близько 60% своїх військ на радянсько-німецькому фронті і лише 40% — на інших фронтах і в резерві³. При цьому слід враховувати, що проти Червоної Армії гітлерівці використовували, як правило, найдобірніші війська, оскільки бої тут були особливо запеклими. Все це, однак, не врятувало фашистів від розгрому.

По-четверте, радянсько-німецький фронт був вирішальним не тільки за кількістю зосереджених тут військ агресора, а й за тривалістю бойових дій. З 1418 днів Великої Вітчизняної війни активні бойові дії на радянсько-німецькому фронті велися 1320 днів⁴. Це вимагало від наших бійців і офіцерів виняткової витримки, мужності і героїзму.

² История второй мировой войны 1939—1945. В 12-и томах. М., 1975. Т. 4, с. 21; История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. В 6-и томах. М., 1965. Т. 6, с. 25.

³ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 6, с. 25—26.

⁴ Там же, с. 28.

Фронт потребував безперебійного постачання зброї, бойової техніки, боеприпасів, пального, продовольства, обмундирування. Такої напруженості воєнних дій не знав жодний з інших фронтів і театрів другої світової війни ні в Західній Європі, ні в Африці, ні на Тихому океані.

Радянсько-німецький фронт, довжина якого становила від 3 тис. до 6,2 тис. км, у 2—4 рази був довшим, ніж північноафриканський, італійський і західноєвропейський фронти разом узяті. Про виняткову активність і напруженість бойових дій на радянсько-німецькому фронті свідчить і той факт, що за час Великої Вітчизняної війни Збройні Сили СРСР провели загалом 10 оборонних і більше 40 стратегічних наступальних операцій, цілий ряд з яких був блискуче здійснений на Україні. Золотими літерами у бойовий літопис Червоної Армії вписані форсування Дніпра, Корсунь-Шевченківська битва, що завершилася оточенням і цілковитим розгромом 80-тисячного угруповання ворога, Житомирсько-Бердичівська, Кіровоградська, Умансько-Ботошанська, Нікопольсько-Криворізька, Ровенсько-Луцька, Кримська, Львівсько-Сандомирська, Проскурівсько-Чернівецька, Карпатсько-Дуклінська операції.

По-п'яте, радянські війська не лише скували основні сили гітлерівського блоку, а й завдали їм нищівної поразки, розгромивши загалом 607 дивізій ворога, у той час як армії Англії і США знищили у Північній Африці, Італії та Західній Європі 176 фашистських дивізій. Гітлерівська Німеччина на радянсько-німецькому фронті зазнала 80% усіх втрат у живій силі і 75% у бойовій техніці. Тут було знищено 48 тис. ворожих танків, близько 77 тис. літаків, 167 тис. гармат⁵. За даними фашистських документів, загальні втрати особового складу вермахту на радянсько-німецькому фронті були в 4 рази, а за кількістю вбитих і поранених — у 6 разів більші, ніж на інших фронтах другої світової війни. Факти незаперечно свідчать, що саме Червона Армія розгромила основні угруповання збройних сил фашистської Німеччини.

Величезні втрати, що їх зазнали гітлерівці на радянсько-німецькому фронті, мали вирішальне значення для ходу другої світової війни і, зрештою, визначили її кінцевий результат.

Вирішальну роль відіграли Радянські Збройні Сили, керовані Комуністичною партією, і в розгромі милітаристської Японії, що також намагаються заперечити буржуазні фальсифікатори історії. Вони твердять, нібито найбільше значення для перемоги над Японією мали не успіхи Червоної Армії, а дії американо-англійського флоту і атомне бомбардування Хіросіми та Нагасакі. Тим часом факти свідчать про цілком протилежне. В день переходу наших військ у наступ японський прем'єр-міністр Судзукі, виступаючи на засіданні вищої військової ради, заявив, що вступ СРСР у війну ставить Японію «остаточно в безвихідне становище і робить неможливим даліше продовження війни»⁶.

І це справді було так. У результаті нищівного удару військ Забайкальського, 1-го і 2-го Далекосхідних фронтів, сил Тихоокеанського флоту і Червонопрапорної Амурської флотилії мільйонне угруповання ворога перестало існувати. Червона Армія розбила в Маньчжурії 22 японські дивізії. Втрати противника становили близько 700 тис. солдатів і офіцерів⁷. Подібної поразки японська армія не зазнавала у жодній з попередніх операцій другої світової війни. Це був справді блискучий удар, майстерно здійснений радянськими військами.

⁵ Там же, с. 28—29; Советская Военная энциклопедия. М., 1976. Т. 2, с. 418.

⁶ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. В 6-и томах. М., 1963. Т. 5, с. 584.

⁷ Советская Военная энциклопедия, т. 2, с. 65.

Розгром Квантунської армії і підписана вслід за ним капітуляція імперіалістичної Японії мали велике, всесвітньо-історичне значення. Ця перемога доблесних Збройних Сил СРСР стала завершальним актом другої світової війни. Останнє вогнище агресії було ліквідоване.

По-шосте, вирішальний вклад Червоної Армії в розгром ударних сил імперіалізму яскраво виявився і у великій визвольній місії, здійсненій нею на завершальному етапі війни. «Радянський Союз і його славні Збройні Сили, — говорив у доповіді, присвяченій 110-й річниці з дня народження В. І. Леніна кандидат в члени Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС товариш Б. М. Пономарьов, — не тільки відстояли свободу і незалежність Вітчизни в найбільш кровопролитній з воєн, а й принесли визволення іншим народам, врятували людство від загрози фашистського поневолення»⁸.

Червона Армія вигнала загарбників з території 13 країн Європи і Азії. Втрати наших військ у визвольному поході перевищували 3 млн. чол., з них більше мільйона радянських людей навечно залишилися лежати в землі визволених ними країн. «...Нікому не дано, — наголошував товариш Л. І. Брежнев, — нікому не буде дано забути те, що самим своїм існуванням, своєю свободою люди нашого часу величезною мірою зобов'язані героїчному радянському народові, Радянській державі, великому соціалістичному ладові!»⁹.

У боротьбі проти спільного ворога міцнів і загартовувався наш бойовий союз з народами Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Угорщини, Югославії, Румунії, Албанії. На території СРСР було сформовано, навчено і озброєно цілий ряд іноземних з'єднань і частин, яким було передано понад 16 тис. гармат і мінометів, більш як 1600 літаків, близько 1000 танків і самохідних гармат, багато боєприпасів, пального тощо. Ці частини і з'єднання відіграли важливу роль у становленні й розвитку збройних сил соціалістичних країн. Народжений у вогні другої світової війни бойовий союз народів і армій країн Східної Європи згодом дістав своє втілення в організації Варшавського Договору, 25-річчя якого відзначається цього року.

Таким чином, вирішальний вклад радянського народу, Червоної Армії у розгром ударних сил світового імперіалізму не підлягає жодному сумніву. Однак буржуазна пропаганда, реакційна історіографія роблять усе для того, щоб применшити його. Це насамперед пояснюється намаганням певних політичних кіл Заходу підірвати авторитет Радянської країни-визволительки, приховати від своїх народів правду про велику життєву силу соціалізму, спробувати врятувати престиж капіталізму, затушувати причини затягування відкриття другого фронту, нерідко навмисної пасивності військ США і Англії.

Фальсифікуючи події минулої війни, буржуазні апологети використовують найрізноманітніші прийоми. Одним з найголовніших серед них є замовчування вирішальної ролі СРСР у розгромі фашистського блоку. З цією метою подіям на радянсько-німецькому фронті буржуазні автори у своїх працях приділяють набагато менше уваги, ніж подіям на інших фронтах. Так, у книжці англійських істориків П. Калвокоресі та Г. Уїнта «Тотальна війна. Причини і хід другої світової війни» з 46 розділів тільки в двох говориться про участь у висвітлюваних подіях Радянського Союзу. Причому Московська, Сталінградська, Курська битви згадуються лише побіжно, без розкриття їх історичного значення, а цілий ряд великих стратегічних операцій Червоної Армії взагалі обійдено мовчанням. Натомість автори детально описують і

⁸ Рад. Укр., 1980, 22 квіт.

⁹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 185.

всіляко вихваляють дії американських і англійських військ на другорядних театрах війни, хоч нерідко ці дії мали суто місцевий характер.

У книжці «Друга світова війна», перекладеній на російську мову, англійський військовий історик Б. Ліддел Гарт з 39 розділів боротьби на радянсько-німецькому фронті відводить лише неповних 7. Багато подій показано у викривленому вигляді.

Значне поширення на Заході дістала концепція «рівного вкладу» в перемогу всіх воюючих країн. Наприклад, американський військовий історик Е. Цімке твердить, що ще «задовго до вторгнення союзних військ у Нормандію... стратегічний вклад західних держав і Радянського Союзу був приблизно однаковим, а сили Німеччини були розподілені майже в рівній мірі між Сходом і Заходом».

Використовуючи метод замовчування і грубої підтасовки фактів чи діючи шляхом більш завищеної, витонченої фальсифікації, відверті антирадянщики проголошують «головним архітектором перемоги» Сполучені Штати Америки. Щоб обґрунтувати це твердження, буржуазні історики в деталях описують операції американських військ, наголошуючи на їх великому значенні, і водночас замовчують перемоги Червоної Армії. Американський історик Г. Гаррісон заявляє, що «вторгнення в Північну Африку виявилось фактично вирішальним для всього ходу війни». Сил генерала Дуайта Ейзенхауера — Джон Ейзенхауер у своїй книзі, присвяченій Арденнській операції, пише: «Тут була остаточно вирішена доля європейської кампанії, яка привела союзників до перемоги, що зламала хребет гітлерівській військовій машині».

З цією ж метою буржуазна пропаганда на всі лади вихваляє американську військову промисловість, пишно називаючи її «арсеналом перемоги». Вона намагається зобразити справу так, ніби Червона Армія билася й перемогла головним чином американською зброєю. Очевидно, не буде зайвим нагадати справжні розміри поставок союзниками зброї в СРСР. За роки війни наша країна одержала від США і Англії 9600 гармат, 10800 танків і 18700 літаків, частково застарілих зразків. За цей же час радянська промисловість випустила для потреб Червоної Армії майже 490 тис. гармат, 102,5 тис. танків і самохідних артилерійських установок, близько 137 тис. літаків¹⁰. Слід зазначити також, що основна кількість зброї, яка поставлялася по ленд-лізу, надійшла в СРСР після Сталінградської битви, коли потреба в ній не була вже такою гострою, як у початковий період Великої Вітчизняної війни. Зіставляючи і аналізуючи ці цифри і факти, неважко зрозуміти, де і хто кував зброю для Червоної Армії.

Спираючись на переваги соціалістичного способу виробництва, Радянський Союз спочатку ліквідував тимчасову перевагу ворога в засобах ведення війни, а потім і різко випередив його як за кількісними, так і за якісними показниками. На кінець війни наші Збройні Сили переважали противника в гарматах і мінометах майже в 4 рази, у танках і самохідних артилерійських установках — більш як утричі, а в бойових літаках — у 8 разів.

Фальсифікаторським цілям підпорядкована й досить поширена на заході теорія «вирішальних битв» і «поворотних пунктів» другої світової війни. Її суть полягає в тому, щоб локалізувати найважливіші операції Великої Вітчизняної війни і звести їх до рівня дій на другорядних театрах. Так, у книжці Г. Моля «Великі битви другої світової війни» серед 13 вирішальних, на думку автора, битв тільки Московська і Сталінградська відбувалися на радянсько-німецькому фронті.

¹⁰ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 6, с. 48.

Не відстають від буржуазних фальсифікаторів і маоїсти. У своєму намаганні применшити вирішальну роль СРСР у переможному закінченні другої світової війни вони дійшли до сміховинного твердження, нібито Китай «був на найпередовішій лінії головного фронту антифашистської боротьби». Цим самим пекінські історики хочуть підвести відповідну базу під гегемоністську великодержавну політику нинішнього китайського керівництва.

Та правда історії перемагає. І ніяким фальсифікаторам не вдасться применшити значення безсмертного подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

«Наша перемога, — писав у книзі «Мала земля» товариш Л. І. Брежнев, — це високий рубіж в історії людства. Вона показала велич нашої соціалістичної Вітчизни, показала всесилля комуністичних ідей, дала гідні подиви взірці самовідданості й героїзму...»¹¹.

Уроки війни і сучасна дійсність вимагають від усіх радянських людей, воїнів Радянської Армії і Військово-Морського Флоту високої пильності щодо агресивних намірів імперіалізму, всемірного зміцнення оборонної могутності нашої Батьківщини. Це тим більш важливо, що останнім часом міжнародна обстановка значно ускладнилася. Імперіалістичні держави, насамперед США, дедалі більше скочуються на шлях посиленої гонки озброєнь і воєнно-політичних авантур, демонстрації сили в різних районах світу. Прямим пособником реакційних імперіалістичних сил виступає пекінське керівництво.

В цих умовах Радянський Союз, послідовно проводячи політику миру, пильно стежить за підступами імперіалістів і китайських гегемоністів. Комуністична партія і Радянський уряд роблять усе необхідне, щоб на належному рівні підтримувати обороноздатність країни, розвивати і зміцнювати Збройні Сили.

Особовий склад Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, як і всі радянські люди, одностайно підтримують внутрішню і зовнішню політику КПРС, Радянського уряду, схвалюють цілеспрямовану і плідотворну діяльність ЦК КПРС, його Політбюро на чолі з товаришем Л. І. Брежневим. Під керівництвом ленінської Комуністичної партії радянські воїни в єдиному строю з братами по зброї — воїнами армій держав — учасниць Варшавського договору завжди готові з честю виконати свій священний патріотичний і інтернаціональний обов'язок.

¹¹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979. Т. 7, с. 52.

О. Ф. ФЕДОРОВ, двічі Герой Радянського Союзу, голова Комісії в справах колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. при Президії Верховної Ради УРСР

КОМУНІСТИ НА ЧОЛІ ВСЕНАРОДНОЇ БОРОТЬБИ В ТИЛУ ВОРОГА

Важливою складовою частиною Великої Вітчизняної війни була боротьба радянських людей на тимчасово окупованій фашистами території. Вирішальним фактором, що забезпечив її всенародний характер, стало керівництво Комуністичної партії, яка падала загальному опору радянських патріотів високу організованість і політичну цілеспрямованість.

Керівна і спрямовуюча роль ВКП(б) в розгортанні всенародної боротьби виявилася насамперед у тому, що вона озброїла мільйони радянських людей, які опинилися у ворожому тилу, чіткою програмою дій і протягом усього періоду окупації не тільки ставила перед народними масами чергові завдання, що відповідали конкретній воєнно-політичній обстановці, а й вказувала шляхи найбільш ефективного їх розв'язання. Як відомо, ця програма була викладена в основоположних партійних документах — директиві РНК СРСР і ЦК ВКП(б) партійним, радянським організаціям прифронтових областей від 29 червня 1941 р., постанові ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ», а також у наказі наркома оборони СРСР Й. В. Сталіна «Про завдання партизанського руху» від 5 вересня 1942 р.

Ленінські ідеї і вказівки про те, що «...партизанські бойові виступи повинні провадитись під контролем партії і до того ж так, щоб сили пролетаріату не розтрачувалися марно...»¹, були покладені в основу всієї політичної і організаційної діяльності ВКП(б) по розгортанню всенародної боротьби на тимчасово окупованій ворогом радянській території.

Велика робота у справі реалізації наміченої партією програми була проведена на Україні, де організацією боротьби у ворожому тилу, керівництвом нею безпосередньо займалися члени Політбюро ЦК КП(б)У М. О. Бурмистенко, Л. Р. Корнієць, Д. С. Коротченко, М. С. Хрущов, секретарі ЦК Й. Г. Лисенко, М. С. Співак.

30 червня 1941 р. в Центральному Комітеті КП(б)У була створена оперативна група по організації мережі підпільних партійних органів і створенню партизанських формувань, до складу якої ввійшли М. С. Співак, П. І. Захаров, Л. П. Дрожжин, Г. М. Караваєв. 7 липня 1941 р. Президія Верховної Ради, Рада Народних Комісарів Української РСР і ЦК КП(б)У опублікували звернення, в якому закликали український народ мобілізувати всі сили на захист Батьківщини, відродити і примножити славні традиції партизанської боротьби періоду громадянської війни. «Де б не з'являвся ворог, — він повинен знайти собі могилу. Нехай кожна хата і дім, нехай кожне місто і село несуть смерть гітлерівським розбійницьким зграям», — говорилося у зверненні².

Головною ланкою в системі партійного керівництва боротьбою радянських людей у тилу ворога були підпільні органи партії: обласні, міські, міжрайонні та районні комітети партії.

У період з червня по вересень 1941 р. були створені 23 підпільні обкоми КП(б)У, 685 міськкомів і райкомів партії, більше 4 тис. підпільних організацій і груп. Для роботи в підпіллі партійні організації України виділили понад 26 тис. комуністів. Паралельно із створенням підпільних партійних органів розгорнулася напружена діяльність по підготовці партизанських формувань. Було організовано 883 партизанські загони та понад 1700 диверсійних груп чисельністю 35 тис. чол. Їх ядро становили 13743 комуністи і близько 8,5 тис. комсомольців.

Таким чином, Компартія України під керівництвом ЦК ВКП(б) уже в перші місяці війни створила всі необхідні передумови для розвитку масового партизанського руху на тимчасово окупованій території республіки.

¹ Ленін В. І. Тактична платформа до об'єднавчого з'їзду РСДРП: Проект резолюцій до об'єднавчого з'їзду РСДРП. — Повне зібр. творів, т. 12, с. 212—213.

² Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977, с. 493—494.

У ворожому тилу розгорілося полум'я всенародної війни. Дії партизанських формувань, підпільних організацій і груп, масова участь населення у зриві політичних, економічних і воєнних заходів окупантів — усі ці форми боротьби із загарбниками були нерозривно поєднані, доповнювали і посилювали одна одну, охоплювали переважну більшість радянських громадян.

Центральний Комітет КП(б)У подавав з радянського тилу постійну допомогу підпільним парторганізаціям і формуванням народних месників, систематично направляв в окуповані райони досвідчених організаторів підпілля і партизанської боротьби.

Дальше посилення народної війни у тилу ворога і завдання її спрямування на практичну допомогу Червоній Армії настійно вимагали вдосконалення керівництва партизанським рухом. Назріла необхідність створити такі спеціальні військові органи партії, які б централізували керівництво партизанською боротьбою, координували і спрямовували її, забезпечували матеріально-технічне постачання загонів народних месників і підпілля.

30 травня 1942 р. Державний Комітет Оборони з метою об'єднання керівництва партизанським рухом, розробки і проведення заходів, спрямованих на його дальший розвиток, створив Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР) на чолі з П. К. Пономаренком. Тоді ж було організовано Український штаб партизанського руху (УШПР), а пізніше й ряд інших аналогічних республіканських та обласних штабів.

Безпосереднє керівництво Центральним штабом партизанського руху здійснювали ЦК ВКП(б) і Ставка Верховного Головнокомандування. Підпорядковуючись ЦШПР в оперативному відношенні, республіканські і обласні штаби діяли під керівництвом ЦК Компартій союзних республік і обкомів партії.

Начальником УШПР було призначено Т. А. Строкача, який ще в перші дні війни відав питаннями організації партизанської боротьби. Член штабу — секретар ЦК КП(б)У М. С. Співак відповідав за зміцнення і розширення мережі партійного підпілля.

2 жовтня 1942 р. Політбюро ЦК ВКП(б) на своєму засіданні спеціально розглянуло питання про розвиток партизанського руху на Україні. Для посилення партійного керівництва партизанською боротьбою був створений нелегальний ЦК КП(б)У. До його складу ввійшли члени ЦК, обраного на XV з'їзді КП(б)У, керівники ряду підпільних обкомів партії, командири і комісари великих партизанських з'єднань — М. С. Гречуха, Л. Р. Корнієць, Д. С. Коротченко — члени Політбюро ЦК КП(б)У, В. А. Бегма, А. І. Гайовий, А. Н. Зленко, С. А. Ковпак, П. Х. Куманьок, С. В. Руднев, О. М. Сабуров, В. Т. Сергієнко, І. К. Сиромолотний, М. С. Співак, В. Ф. Старченко, Т. А. Строкач, О. Ф. Федоров, Я. О. Хоменко. Перед нелегальним ЦК було поставлено відповідальне завдання — перетворити партизанську боротьбу на Україні у всенародний рух проти фашистських окупантів.

Особливо широкого розмаху дії народних месників набули з весни 1943 р. На цей час партизани і підпільники нагромадили вже значний досвід в організації саботажу і диверсійних акцій проти спроб окупантів використати у своїх цілях промислові і природні ресурси захоплених ними районів. У тяжких умовах першого періоду війни партизанські загони і з'єднання збільшилися кількісно, зросла майстерність їх командирів.

У результаті вжитих партією заходів у 1943 р. на окупованій території України активно діяли 15 обласних, 150 окружних, міських і районних комітетів партії, 1200 підпільних організацій і груп, біль-

ше 1000 партійних і комсомольських організацій і груп у партизанських формуваннях³.

Ризикуючи життям, виявляючи мужність і самовладання, велику роботу по розширенню і зміцненню мережі партійного підпілля, розгортання народної війни в тилу ворога провели секретарі підпільних обласних комітетів КП(б)У: Дніпропетровського — М. І. Сташков і Д. Г. Садовниченко, Харківського — І. І. Бакулін, Житомирського — Г. І. Шелушков, О. Д. Бородій, С. Ф. Маликов, Полтавського — С. Ф. Кондратенко і Г. Ф. Яценко, Сталінського — С. М. Щетинін, Кіровоградського — П. К. Васирина, і М. М. Скірда, Ворошиловградського — І. М. Яковенко і С. О. Стеценко, Кам'янець-Подільського — І. К. Николюк і С. А. Олексенко, Ровенського — В. А. Бегма, Чернігівського — О. Ф. Федоров і М. М. Попудренко та інші.

Важливою ланкою партійного керівництва партизанським рухом був інститут комісарів. Спираючись на партійні організації партизанських формувань, комісари діяли як безпосередні представники партії, як носії її героїчних традицій. Вони виявляли незламну волю, твердість і мужність у боротьбі з ворогом. Партія висунула із своїх рядів цілу плеяду талановитих політичних керівників народної боротьби в тилу ворога. Серед них — комісари партизанських з'єднань Герої Радянського Союзу С. В. Руднев і В. Н. Дружинін, І. Є. Анисименко, З. А. Богатир, Л. Г. Бугаєнко, Д. Т. Бурченко, С. М. Новиков, М. М. Тарасов та багато інших. Вони виправдали високе довір'я партії, примножили в ході партизанської війни проти фашистських загарбників героїчні традиції комісарів громадянської війни. Тому цілком справедливо народні месники називали партизанських комісарів людьми особливого гарту, справжніми представниками ленінської гвардії.

В ході партизанської боротьби яскраво виявилася дружба народів нашої країни. Території на півночі України, що перебували під спільним контролем партизанів Росії, України і Білорусії, по суті, являли собою величезний партизанський край у тилу ворога. У складі великих партизанських з'єднань України, що діяли тут, налічувалося 23% представників російського народу. На території обширних партизанських країв у суміжних районах Волинської, Ровенської та Житомирської областей і Білорусії третину партизанів становили білоруси. У свою чергу, понад 10 тис. синів і дочок українського народу боролися у складі білоруських партизанських формувань.

Однією з найефективніших форм діяльності основної маси партизанів України були масовані удари по залізничних комунікаціях фашистських військ. Особливо посилюлися ці удари в результаті перебування у тилу ворога секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка та інших керівних партійних працівників, які у травні — червні 1943 р. провели серію нарад членів підпільного ЦК КП(б)У і засідань підпільних обкомів партії спільно з командуванням великих партизанських з'єднань. Перед народними месниками було поставлено завдання — всіма засобами і методами зривати залізничні і шосейні перевезення, особливо у напрямі лінії фронту. Виконуючи його, партизани у липні — серпні 1943 р., в розпалі Курської битви і на початку визволення Лівобережної України, висадили в повітря 1023 ворожі ешелони, тобто вдвоє більше, ніж за 6 попередніх місяців. У вересні — жовтні 1943 р. кількість пущених під укіс ешелонів досягла 1150. Пропуск-

³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4, спр. 338, арк. 12—70; ф. 1, оп. 9-а, спр. 306, арк. 2—8.

на спроможність залізничних комунікацій в зоні активних дій партизанів України скоротилася в середньому на 72%.

Партизанські формування в роки Великої Вітчизняної війни завдали значних втрат гітлерівським окупантам і подали тим самим велику допомогу Червоній Армії, яка несла головний тягар боротьби проти фашистських загарбників. В ході бойових операцій народні месники висадили в повітря 5959 ворожих ешелонів, знищили 1566 танків і бронемашин, зруйнували 607 залізничних мостів, ліквідували 461 військове підприємство, 915 військових складів і 248 вузлів зв'язку, пошкодили 44 залізничні станції, розгромили 467 фашистських гарнізонів.

Таким чином, лінія фронту не розділила наш народ. Подаючи істотну допомогу рідній Червоній Армії, на боротьбу з окупантами піднялися мільйони трудящих — робітники, селяни, інтелігенція, чоловіки і жінки, старі й малі. Під керівництвом Комуністичної партії боротьба патріотів у тилу ворога стала важливим фактором Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Ю. Ю. КОНДУФОР, директор Інституту історії АН УРСР,
член-кореспондент АН УРСР

ВСЕСВІТНЬО-ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПЕРЕМОГИ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ

При розгляді всесвітньо-історичного значення Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні виникає закономірна аналогія з тими величезними наслідками, що їх мала для світової цивілізації найголовніша подія XX століття — Велика Жовтнева соціалістична революція, яка визначила весь характер сучасної епохи, у тому числі й фактори, що привели до розгрому фашизму. «Протягом XX століття, — наголошував Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — паша країна двічі стояла біля джерел найбільших змін в обличчі світу. Так було в 1917 році, коли перемога Жовтня сповістила про вступ людства в нову історичну епоху. Так було в 1945 році, коли розгром фашизму, вирішальну роль в якому відіграв Радянський Союз, підняв могутню хвилю соціально-політичних змін, що прокотилася по всій планеті, привів до зміцнення сил миру в усьому світі»¹.

Вирішальний вклад СРСР у розгром гітлерівської Німеччини і мілітаристської Японії сприяв небувалому зростанню авторитету нашої країни, її питомої ваги і впливу у світовій політиці. Це в багато разів збільшило притягальну силу ідей соціалізму, їх революціонізуючий вплив на народи інших країн, на весь хід світового розвитку.

Перемога над ударними силами імперіалізму змінила обличчя світу, привела до глибоких зрушень у політиці, економіці, у свідомості мільйонів людей нашої планети. Розгром фашизму усунув головну перешкоду для широких соціальних, класових перетворень. Склалося якісно нове співвідношення сил на світовій арені, яке відкрило сприятливі перспективи для поглиблення революційного процесу.

Важко назвати сферу політичного життя планети, на яку б не справила впливу Велика Перемога. Найголовнішим, таким, що визначає

¹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 278.

магістральний напрям історичного розвитку сучасного світу, є народження і зміцнення світової соціалістичної системи, зростання міжнародного комуністичного й робітничого руху, розвиток національно-визвольної боротьби, зміцнення сил миру.

Поразка у другій світовій війні найреакційніших, ударних сил імперіалізму створила сприятливі умови для успішного здійснення народно-демократичних і соціалістичних революцій і встановлення народно-демократичного ладу в ряді країн Європи і Азії. Перемога цих революцій стала можливою завдяки наявності певних внутрішніх об'єктивних і суб'єктивних умов, зрілої революційної ситуації. При цьому роль Червоної Армії, яка принесла народам визволення від фашизму і чужоземного ярма і цим самим подала їм допомогу в успішному розв'язанні головних антиімперіалістичних завдань, полягала не в «експорті революції», як твердять буржуазні фальсифікатори, а в запобіганні експорту контрреволюції. Позиція СРСР була близькою і зрозумілою широким народним масам визволених Червоною Армією країн — цілковите викорінення фашизму, відновлення демократичних свобод, невтручання у внутрішні справи і надання народам права самим вирішувати проблеми післявоєнного державного устрою. Присутність Радянських Збройних Сил на території ряду країн, визволених від фашистської окупації, запобігла об'єднанню сил внутрішньої і зовнішньої реакції проти революції, яка розвивалася, не дала їм змоги розв'язати громадянську війну, що, безумовно, polegшило робітничому класові цих країн перемогу над буржуазією і закріплення революційних завоювань.

Перемога і зміцнення народно-демократичного ладу, корінні економічні, соціальні і політичні перетворення в ряді країн Європи і Азії поклали початок їх розвитку по шляху соціалізму. На цей шлях після другої світової війни стали народи Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Північної Кореї, Північного В'єтнаму, а ще раніше — Монгольської Народної Республіки. Видатною перемогою сил миру, демократії і соціалізму стало утворення в 1949 р. Німецької Демократичної Республіки. Була проголошена також Китайська Народна Республіка.

Відпадиння від системи капіталізму після другої світової війни 11 держав Європи і Азії з населенням понад 700 млн. чол., перемога революції на Кубі блискуче підтвердили марксистсько-ленінське положення про те, що перехід народів до соціалізму є історично необоротним процесом. Виникнення цілої групи соціалістичних держав створило об'єктивну основу для формування світової соціалістичної системи, яка й склалася на рубежі 40—50-х років. Це стало найважливішою історичною подією, що поглибила кризу капіталізму і докорінно змінила співвідношення сил на міжнародній арені на користь соціалізму. Вирішальний вплив на поглиблення світового революційного процесу, в розвитку якого настав новий етап, почала справляти світова система соціалізму як головна антиімперіалістична сила.

Дальшому зміцненню позицій світового соціалізму сприяла революційна перемога трудящих Південного В'єтнаму, Лаосу і Кампучії. Добилися визволення від кайданів імперіалізму Ефіопія, Ангола, Мозамбік, народи яких здійснили значні соціальні перетворення. Нині ці країни виступають як форпости соціалістичної орієнтації в Африці. Важливу роль у цьому плані відіграє Південний Йемен. Повалено диктаторський режим у Нікарагуа. Удару по імперіалізму завдали революції в Афганістані, ліквідація шахської монархії в Ірані, перемога патріотів Зімбабве. «Не пресловута «рука Москви», — говорив у доповіді «Велика життєва сила ленінізму» кандидат у члени Політбю-

ро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС товариш Б. М. Пономарьов, — а невблаганні об'єктивні закономірності суспільного розвитку посувають вперед світовий революційний процес»².

Б історичному протиставленні двох суспільних систем, що розгорнулося на світовій арені, повною мірою розкрилися переваги соціалізму. Соціалістична система значно потіснила капіталістичну у сфері матеріального виробництва. Якщо в 1937 р. частка соціалізму у світовому промисловому виробництві становила 10,9%, на початку 50-х років — 20%, то нині — майже 40%.

Виникнення світової соціалістичної системи — об'єктивно закономірний і неминучий процес. Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні лише прискорила його, водночас полегшивши багатьом народам перехід до нового суспільного ладу.

Свій вклад у велику Перемогу над силами фашизму і мілітаризму внесли трудящі всього світу, комуністичні й робітничі партії всіх країн. Їх участь у боротьбі проти нацизму, з одного боку, і величезний революціонізуючий вплив цього процесу на свідомість всіх трудящих світу і їх комуністичних авангардів, — з другого, є найважливішою визначальною рисою інтернаціонального характеру історичної Перемоги 1945 р.

Ще до другої світової війни комуністичні партії на основі вивчення об'єктивних законів суспільного розвитку дійшли висновку, що її розв'язання обернеться поразкою ударних сил імперіалізму. Про це чітко говорилося в резолюції VII конгресу Комінтерну. Коли спалахнула війна, комуністи стали організаторами руху Опору, що широко розгорнувся в окупованих гітлерівцями країнах Європи. Героїчно боролися з фашизмом комуністи Франції, Італії, Бельгії, інших поневолених держав. У глибокому підпіллі, в умовах найжорстокішого терору вели боротьбу німецькі комуністи.

Мужня боротьба комуністів усіх країн проти фашизму сприяла зростанню чисельності комуністичних партій, посиленню їх впливу в масах. Якщо напередодні другої світової війни, у 1939 р., в світі існувала 61 комуністична партія, що об'єднувала у своїх рядах 4 млн. чол., то на кінець її, у вересні 1945 р., компартії діяли в 76 країнах і налічували 20 млн. чол.³

Після перемоги над гітлерівською Німеччиною і мілітаристською Японією світовий комуністичний рух вступив у якісно новий етап свого розвитку. Наради комуністичних і робітничих партій 1957, 1960 і 1969 років ухвалили колективно вироблені програмні документи, в яких відповідно до вимог часу дістали відображення нові форми зв'язків і співробітництва між братніми партіями.

Спільними зусиллями комуністів світу досягнуті позитивні результати на всіх основних напрямках революційної боротьби. «Про успіхи міжнародного комуністичного руху, — зазначається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, — говорить той факт, що програма антиімперіалістичних дій, висунута нарадою 1969 року, в багатьох пунктах виконана. Сьогодні ми разом з компартіями інших країн можемо заявити: шлях і основні напрями боротьби обрані правильно, спільна робота на благо народів знаходить широкий відгук у масах, дає корисні результати»⁴.

Комуністичні й робітничі партії капіталістичних країн розробили

² Рад. Укр., 1980, 22 квіт.

³ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1974. Т. 5, кн. 1, с. 636.

⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 34.

і здійснюють довгочасні програми боротьби за соціалістичні перетворення, не забуваючи при цьому про повсякденні пекучі потреби трудящих. Про складності такої боротьби свого часу попереджав комуністів В. І. Ленін. «Неважко бути революціонером тоді, коли революція вже спалахнула і розгрілася..., — писав він. — Значно важче — і значно цінніше — уміти бути революціонером, коли *ще нема* умов для прямої, відкритої, дійсно масової, дійсно революційної боротьби, уміти відстоювати інтереси революції (по-пропагандистському, агітаційно, організаційно) в неревольюційних установах, а часто-густо і прямо реакційних, в неревольюційній обстановці, серед маси, нездатної негайно зрозуміти необхідність революційного методу дій»⁵.

На сучасному етапі історичного розвитку створюються сприятливі передумови для об'єднання всіх демократичних течій у політичний союз, здатний рішуче обмежити роль монополій в економіці капіталістичних країн, покласти край владі великого капіталу і здійснити такі докорінні перетворення, які забезпечать сприятливі умови для боротьби за соціалізм.

Про вступ комуністичного й робітничого руху у новий етап свого розвитку свідчить цілий ряд фактів. Збільшилася кількість компартій, які стоять при владі. Якщо після Жовтневої революції у світі була тільки одна така партія, то нині їх 15. Спостерігається швидке зростання кількості комуністів в усьому світі. Нині комуністичні партії існують у 90 країнах і налічують понад 60 млн. членів. Посилився вплив компартій у несоціалістичній зоні світу. Їх чисельність за останні 10 років зросла майже на мільйон з чвертю і становить нині близько 4 млн. чол. У Західній Європі в ряди компартій влилися за цей період більш як 800 тис. нових борців. У Північній і Південній Америці, в Африці чисельність комуністів також зросла більш як у два рази. Комуністи несоціалістичних країн дістають тепер на виборах до парламентів і муніципалітетів близько 40 млн. голосів. До того ж не слід забувати, що вплив комуністичних партій значно випереджає зростання їх чисельності.

В усьому капіталістичному світі активізувалася боротьба за перетворення компартій у масові організації, а в багатьох країнах (Італія, Франція, Фінляндія, Японія, Португалія, Індія та ін.) вони вже стали такими. Комуністи перебувають у передових лавах борців проти колоніалізму, політичної та економічної дискримінації, за звільнення людей від усіх форм експлуатації, за справжню свободу і демократію, постійно вдосконалюють форми і методи керівництва боротьбою пролетаріату капіталістичних країн.

Таким могутнім і впливовим комуністичний і робітничий рух зміг стати у принциповій і послідовній боротьбі проти ревізіоністських та інших ворожих марксизму-ленінізму течій, зокрема проти розкольніцької діяльності маоїстів, за чистоту своїх рядів. Запорука його дальших успіхів у зміцненні єдності комуністичних і робітничих партій на основоположних принципах марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму, у рішучій протидії різного роду ідеологічним викликам.

Під безпосереднім впливом перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні розгорнулася могутня національно-визвольна боротьба народів Азії, Африки, Латинської Америки. Це піднесення визвольного антиімперіалістичного руху викликало згодом крах усієї колоніальної системи імперіалізму. В багатьох країнах, території яких стали під час війни ареною бойових дій проти японського мілітаризму

⁵ Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівізму» в комунізмі. — Повне зібр. творів, т. 41, с. 77.

та гітлерівського фашизму, панування колоніальних держав було вирішальною мірою підірвано національно-визвольними революціями, що розгорнулися. В Індії, Індонезії, Бірмі, на Філіппінах, Малайї, в Сирії та інших країнах під час війни прийшли в рух могутні національно-визвольні сили, які піднялися на рішучу боротьбу проти будь-яких форм колоніального гноблення.

Під впливом великих перемог СРСР над фашизмом і загального піднесення національно-визвольного руху широкого розмаху набула боротьба народів Латинської Америки за проведення глибоких демократичних і соціальних перетворень, проти засилля імперіалізму США. Уже в 1943—1944 рр. вона привела до повалення військово-фашистських диктатур у Болівії, Еквадорі, Сальвадорі, Гватемалі. У Чилі в 1946 р. був сформований коаліційний уряд, до складу якого ввійшли й представники комуністичної партії.

До середини 50-х років уся Азія, за винятком окремих колоніальних територій (Гонконг, Макао тощо), визволилася з-під ярма імперіалістичних колонізаторів. Крах колоніальної системи в її головній цитаделі — Азії — став історичним рубежем на шляху до ліквідації колоніального гноблення на величезних просторах земної кулі. Криза колоніальної системи переростала в її розпад.

Вирішальний вплив світового соціалізму визначив стрімкість процесу визволення колоніальних і залежних країн. Могутній антиколоніальний рух розгорнувся з такою силою, що підняв національно-визвольні революції в ряді залежних у минулому країн на якісно новий рівень, коли постало питання про розв'язання соціальних завдань. Розпад колоніальної системи імперіалізму привів до краху й ліквідації колись могутніх англійської, французької, голландської колоніальних імперій.

Напередодні другої світової війни із 134,9 млн. кв. км загальної території земної кулі 89 млн. кв. км припадало на колоніальні і напівколоніальні країни з населенням більш як 1,5 млрд. чол. (63% всього населення землі). В результаті розпаду колоніальної системи майже 1,5 млрд. чол. вирвалося з колоніального та напівколоніального рабства. Утворилося більше 70 нових національних держав. Це різко змінило економічне і політичне становище імперіалістичних монополій, підірвало позиції світового імперіалізму, привело до нової розстановки сил на міжнародній арені на користь соціалізму.

У боротьбі за національну незалежність народи, що визволилися від колоніального гніту, спираються на постійну підтримку СРСР та інших держав соціалістичної співдружності. «Позиція Радянського Союзу щодо держав Африки та інших континентів, які визволились, є ясною і чіткою, — підкреслював товариш Л. І. Брежнєв. — Наша країна робить усе для розвитку з ними дружнього і плідного співробітництва, підтримує їх боротьбу за зміцнення політичної незалежності і економічної самостійності...»⁶. Крах колоніальної системи імперіалізму — один з найважливіших соціальних наслідків Перемоги, друга за своїм історичним значенням подія після утворення світової системи соціалізму.

Після закінчення другої світової війни комуністичні й робітничі партії, правильно оцінивши міжнародну обстановку, висунули як одне з найважливіших завдань боротьбу за відвернення нової світової війни. Це завдання набуло особливої актуальності у зв'язку з тим, що ударні сили імперіалізму вже в перші повоєнні роки стали на шляху

⁶ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979. Т. 7, с. 339.

«холодної війни». Агресивна політика імперіалістичних держав ґрунтувалася на ілюзії, що Сполучені Штати протягом тривалого часу будуть зберігати монополію на атомну зброю і, таким чином, матимуть воєнну перевагу. Але стратеги імперіалізму, як і в міжвоєнні роки, знову прорахувалися, недооцінивши потенціальних можливостей Радянської держави.

Соціалістичні країни, світовий комуністичний і робітничий рух дедалі тісніше згуртовувалися у боротьбі за мир і безпеку всіх народів. «Питання про війну чи мирне співіснування стало корінною проблемою світової політики»⁷, — заявила Нарада представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн у 1957 р. Завдяки наполегливим, невтомним зусиллям прогресивних кіл планети у міжнародних відносинах настав крутий поворот — була відсунута загроза термоядерної війни. Розрядка в міжнародних відносинах означала, що імперіалізм змушений рахуватися з мирними ініціативами і політикою соціалістичних країн.

Боротьба за міцний і тривалий мир, за соціальний прогрес невіддільна від рішучої боротьби з недобитками і послідовниками фашизму, лівацькими екстремістами, маоїстами. Комуністичні й робітничі партії очолюють рух народів проти цих потворних соціальних явищ. Повчальні уроки другої світової війни закликають народи до пильності, застерігають від недооцінки відродження фашизму у будь-яких його формах.

Кожна поразка сил імперіалізму робить його дедалі авантюристичнішим у досягненні своїх цілей, що створює реальну загрозу мирові. Останнім часом імперіалістичні кола розгорнули широку антикомуністичну кампанію, не гребуючи при цьому ніякими засобами. Наклепи, загрози, дезінформація — все пущено в хід.

Неухильно дотримуючись ленінських принципів мирного співіснування, Радянський Союз не піддається на провокації імперіалістів, твердо і послідовно втілює в життя вироблену партією Програму миру, добивається закріплення міжнародної розрядки, дає рішучу відсіч спробам реакційних сил повернути світ до часів «холодної війни» і балансування на грані воєнних катастроф. Справу миру і безпеки народів СРСР відстоює у братерській співдружності з іншими країнами соціалізму, світовим комуністичним і робітничим рухом, всіма миролюбними силами планети. Яскравим підтвердженням цього є нарада представників комуністичних і робітничих партій Європи, що відбулася в квітні 1980 р. в Парижі. Вона ще раз закликала народи до боротьби проти авантюри імперіалізму, проти загрози нової війни.

Всесвітньо-історична перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні, позитивні зрушення у світовому розвитку, викликані нею, незаперечно свідчать про те, що сили прогресу, миру і соціалізму непереможні, а сили імперіалізму історично вичерпали себе і несуть народам лише страждання і загрозу нової війни.

В розпалі першої світової війни В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що лише пролетаріат може врятувати світову культуру, врятувати людство від безумства імперіалістичних заправил. Сьогодні ми з повним правом стверджуємо: врятування людства, його майбутнє — у зміцненні і розвитку могутніх сил сучасності — соціалістичної системи, робітничого, комуністичного і національно-визвольного руху.

⁷ Програмные документы борьбы за мир, демократию и социализм. М., 1961, с. 8.

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. І. ПОЛУРЕЗ (Київ),
В. П. ТУРІВНИЙ (Кам'янець-Подільський)

ДІЯЛЬНІСТЬ КПРС ПО ВДОСКОНАЛЕННЮ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

Марксизм-ленінізм вчить, що вирішальним полем битви за комунізм є діяльність партії і народу в сфері економіки. В. І. Ленін писав, що після завоювання пролетаріатом політичної влади перед його авангардом — Комуністичною партією, трудящими — на перше місце висувається завдання управління країною і, перш за все, управління економікою. «Це — найважче завдання, — підкреслював Володимир Ілліч, — бо справа йде про організацію по-новому найглибших, економічних, основ життя десятків і десятків мільйонів людей. І це — найважливіше завдання, бо лише *після* його розв'язання (в головних і основних рисах) можна буде сказати, що Росія стала не тільки радянською, а й соціалістичною республікою»¹.

В. І. Ленін розробив наукові принципи управління народним господарством, найважливішими з них є: плановість, єдність політичного і господарського керівництва, демократичний централізм, єдиноначальність у сполученні з широкою участю трудящих мас в управлінні, добір і розстановка кадрів за політичними і діловими якостями, правильне поєднання моральних і матеріальних стимулів до праці.

Партія взяла на озброєння ленінські вимоги по управлінню плановою економікою — це науковість, уміння правильно визначати перспективу і черговість виконуваних завдань, орієнтація на найновіші досягнення науки і техніки, на передовий досвід, здатність швидко і чітко реагувати на умови, які змінюються.

Всесвітньо-історичним підсумком діяльності КПРС і радянського народу по втіленню в життя ленінських ідей стала побудова розвинутого соціалістичного суспільства, що знайшло своє закріплення в Конституції СРСР, прийнятій у 1977 р. «В СРСР побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. На цьому етапі, коли соціалізм розвивається на своїй власній основі, — записано в Основному Законі, — все повніше розкриваються творчі сили нового ладу, переваги соціалістичного способу життя, трудящі все ширше користуються плодами великих революційних завоювань»².

¹ Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. — Повне збір. творів, т. 36, с. 162—163.

² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1977, с. 4.

Базисом, фундаментом розвинутого соціалізму є високорозвинута економічна система. Стосовно до особливостей розвитку економіки на даному етапі Комуністична партія розробила довготривалу програму економічної політики, здійснення якої розраховане як на найближчі роки, так і на довгострокову перспективу. «Стрижень економічної стратегії партії,— сказано у Звіті ЦК КПРС XXV з'їздові партії,— що пронизує і десяту п'ятирічку і довгострокову перспективу,— **дальше нарощування економічної могутності країни, розширення і докорінне оновлення виробничих фондів, забезпечення сталого збалансованого зростання важкої промисловості — фундаменту економіки**»³.

Найвищою метою економічної політики партії на сучасному етапі було і лишається неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. При визначенні цього завдання партія керувалася ленінськими настановами про те, що соціалістичне виробництво розвивається в інтересах «забезпечення *повного* добробуту і вільного *всесвітнього* розвитку *всіх* членів суспільства»⁴.

XXV з'їзд партії чітко визначив засоби і шляхи, які ведуть до здійснення поставлених цілей. Це — динамічний і пропорційний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірне поліпшення якості роботи в усіх ланках народного господарства. Втілення в життя економічної політики партії передбачає ефективну концентрацію сил і коштів на найважливіших напрямках, правильну орієнтацію кадрів, удосконалення управління, активну участь кожного члена нашого суспільства у розв'язанні цих завдань.

Одним з першочергових завдань на сучасному етапі є даліше вдосконалення управління економікою. В. І. Ленін вказував, що, коли вироблено правильну політику, вірну лінію, успіх справи залежить насамперед від організації. Керуючись ленінською настановою, XXV з'їзд відзначив: «Така політика, така лінія у нас є. Значить, вирішальною ланкою стає організація, тобто даліше вдосконалення управління економікою в найширшому розумінні слова»⁵. Висунення на перший план цього завдання на сучасному етапі зумовлено динамізмом розвитку нашої економіки, необхідністю постійного забезпечення правильного співвідношення між безперервним підвищенням рівня розвитку продуктивних сил і механізмом управління. З'їзд визначив основні напрями у цьому плані: забезпечити серйозне вдосконалення планування, націлити всю управлінську і насамперед планову діяльність на кінцеві народногосподарські результати, вдосконалити організаційну структуру і методи управління, посилити роль економічних стимулів і підойм, забезпечити далішу активізацію творчої енергії мас⁶. Вся ця система заходів спрямована на розв'язання ключового економічного завдання на сучасному етапі — забезпечити істотне підвищення ефективності виробництва, прискорити науково-технічний прогрес і зростання продуктивності праці, добитися на цій основі значного піднесення добробуту народу.

За останні післяз'їздовські роки вийшло ряд праць⁷, в яких да-

³ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 46—47.

⁴ Ленін В. І. Зауваження на другий проєкт програми Плеханова. — Повне збір. творів, т. 6, с. 218.

⁵ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 65.

⁶ Там же, с. 66—68.

⁷ Брежнев Л. І. Про основні питання економічної політики КПРС на сучасному етапі. Промови і доповіді, т. 1—2. К., 1975; його ж. Питання управління економікою розвинутого соціалістичного суспільства. Промови, доповіді, виступи. К., 1976; Экономические проблемы развитого социализма и его перерастания в коммунизм.

но ґрунтовну характеристику основних напрямів удосконалення управління економікою на сучасному етапі. В даній статті зроблена спроба висвітлити діяльність КПРС по втіленню в життя накреслень XXV з'їзду по вдосконаленню управління економікою.

За чотири роки десятої п'ятирічки партія здійснила ряд важливих заходів, які охоплюють усі основні сторони розвитку економічного організму нашої країни, що знайшло відбиття в документах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, Пленумів Центрального Комітету партії, у виступах, промовах, доповідях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва та інших партійних і державних керівників. В них порушені питання синтезу науки і техніки, підвищення якості продукції, оптимальне розміщення продуктивних сил, удосконалення структури управління і дальший розвиток системи планування й економічного стимулювання. Предметом особливої турботи партії були і є питання раціонального використання можливостей кожної з республік для загального розвитку країни.

Кожне рішення партії, її Центрального Комітету залишає глибокий слід у розвитку радянської економіки, викликає позитивні зрушення. Так, в центрі уваги жовтневого (1976 р.), листопадових (1978 і 1979 рр.) Пленумів ЦК стояли питання дальшого вдосконалення управління економікою. На Пленумах критично проаналізовано стан економіки, методи господарювання, виявлено недоліки, накреслені конкретні заходи їх усунення і дальшого вдосконалення керівництва економікою. Листопадовий (1978 р.) Пленум ЦК КПРС приділив цій проблемі особливу увагу, підкресливши необхідність підняти практичну роботу планових і господарських органів на рівень тих високих вимог, що їх ставлять настанови партії по розв'язанню актуальних економічних завдань на нинішньому етапі — етапі розвинутого соціалізму. «Необхідно посилити організуючу і мобілізуючу роль плану,— записано в постанові Пленуму,—здійснювати систематичний контроль за виконанням встановлених завдань кожним підприємством, будовою, колгоспом і радгоспом»⁸.

У постановах ЦК КПРС «Про 50-у річницю першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР» (1978 р.), «Про дальше вдосконалення господарського механізму і завдання партійних і державних органів» (1979 р.), в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (1979 р.)⁹ передбачається дальше поглиблення наукових основ планування, приведення всього господарського механізму у відповідність з досягнутим рівнем продуктивних сил і виробничих відносин розвинутого соціалізму. В них визначені конкретні заходи по дальшому вдосконаленню планового керівництва економікою, розвитку демократичних начал в управлінні виробництвом, підвищенню ролі Рад народ-

М., 1977; КПСС и научно-техническая революция: управление единым народно-хозяйственным комплексом. К., 1978; Совершенствование хозяйственного расчета объединений на современном этапе. Передовой опыт и проблемы. Под редакцией П. Г. Буничя. М., 1979; Совершенствование хозяйственного механизма в условиях развитого социалистического общества. М., 1979 и др.

⁸ Брежнев Л. И. Виступ на Пленумі Центрального Комітету КПРС 27 листопада 1978 року. К., 1978, с. 27.

⁹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. М., 1979, т. 12, с. 441; О дальнейшем совершенствовании хозяйственного механизма и задачах партийных и государственных органов. Постановление ЦК КПСС от 12 июля 1979 года; Об улучшении планирования и усилении воздействия хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества работы. Постановление от 12 июля 1979 года. М., 1979.

них депутатів у господарському будівництві, розширенню прав і творчої ініціативи трудових колективів. У розв'язанні народногосподарських завдань значна роль відводиться Держплану СРСР, покликано-го відігравати координуючу роль, постійно і значно глибше аналізувати корінні процеси розвитку економіки.

У постановах визначено взаємозв'язок між довгостроковими і поточними планами, встановлено чіткий порядок і оптимальні строки їх розробки, внесено суттєві корективи в поточне планування. Складання проектів річних планів повинно починатися знизу — з виробничих об'єднань (підприємств) і організацій, які розробляють зустрічні плани, що перевищують завдання п'ятирічного плану на відповідний рік. Ці плани, пов'язані з матеріальними ресурсами, включаються в річні плани.

В Українській РСР нагромаджено значний досвід зустрічного планування. В дев'ятій п'ятирічці за цими планами працювало близько 40% промислових підприємств республіки. Широкого розмаху цей метод планування набув у десятій п'ятирічці. Так, на виробничому об'єднанні «АвтоКрАЗ» складання зустрічних планів здійснює комісія, до складу якої входять генеральний директор об'єднання (керівник), передовики виробництва та інженерно-технічні працівники. Перед тим, як прийняти цей план, в об'єднанні провадиться значна організаційна і політична робота. До кожного колективу, кожного робітника підприємства доводяться планові завдання, які обговорюються, уточнюються і вносяться в план корективи. В результаті зустрічного планування в роки дев'ятої п'ятирічки було вироблено понад план продукції на 82,9 млн. крб., за рахунок підвищення продуктивності праці збільшення продукції становило 92,3%. Завдання трьох років десятої п'ятирічки колектив кравців завершив 8 грудня 1978 р. Понад план було вироблено продукції на 31 млн. крб., з головного конвейера заводу зійшли сотні понадпланових вантажних автомашин з маркою «КрАЗ». До другої річниці з дня прийняття нової Конституції СРСР близько 500 робітників виконали завдання чотирьох років п'ятирічки, а всього з випередженням графіка працювало 2300 кравців¹⁰.

У зустрічному плануванні оптимально сполучається централізоване управління з участю в ньому трудових колективів. Ця ефективна форма участі трудящих в управлінні виробництвом, народжена ініціативою мас, стала нині нормою господарського життя для всіх виробничих колективів.

Виходячи з особливостей сучасного етапу, управлінська і перш за все планова діяльність нині націлені на кінцевий народногосподарський результат. Така орієнтація вимагає, істотно, докорінної перебудови в системі планових показників, критеріїв оцінки результатів господарської діяльності, економічних підходів. Цікавий досвід планування і оцінки результатів діяльності по кінцевих результатах нагромаджено Міністерством тракторного і сільськогосподарського машинобудування¹¹. Для оцінки особистого вкладу підприємствами галузі і виміру кінцевих результатів їх діяльності добре зарекомендував себе показник чистої продукції, який одержується шляхом відрахування від загального обсягу продукції вартості сировини, матеріалів, палива і комплектуючих виробів, які одержують від підприємств-суміжників. Показник чистої продукції більш повно і точно виражає кінцеві результати господарської діяльності в порівнянні з показниками товар-

¹⁰ «АвтоКрАЗ» гарантує якість. Складові ефективності. — Радянська Україна, 1979, 25 вересня.

¹¹ Див.: Правда, 1978, 11, 23 травня.

ної чи реалізованої продукції. На початку 1979 р. за цим показником працювало 500 виробничих об'єднань і підприємств 20 міністерств і відомств¹².

На Україні було переведено на планування за показником чистої продукції 46 підприємств різних галузей. За три роки десятої п'ятирічки 86% збільшення нормативної чистої продукції одержано за рахунок зростання продуктивності праці. А на підприємствах Мінмедпрому і Мінважпрому СРСР це зростання становило відповідно 85% і 94%¹³. Згідно з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12 липня 1979 р. передбачено поступовий перехід всіх галузей народного господарства до показника чистої продукції.

В умовах розвинутого соціалізму підвищення ефективності суспільного виробництва стало одним з вирішальних факторів соціально-економічного прогресу радянського суспільства. «Наголос на ефективності...,— зазначалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії,— найважливіша складова частина всієї нашої економічної стратегії»¹⁴. Розв'язання цього завдання стає особливо настійним насамперед із загостренням проблеми трудових ресурсів.

З приводу цього на листопадовому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев зазначав: «З початку вісімдесятих років доведеться ще більше наголошувати на інтенсивних факторах економічного зростання, оскільки інші фактори різко звужуються. Це стосується насамперед можливостей залучення нових трудових ресурсів»¹⁵. Комуністична партія і Радянська держава приділяють велику увагу вдосконаленню професійно-кваліфікаційної структури виробничого потенціалу радянського суспільства, підвищенню ефективності трудової діяльності.

Проблема формування і використання трудових ресурсів належить до числа основних проблем суспільного відтворення. Наявність природних ресурсів, величезні багатства, які має СРСР, зокрема в східних районах країни, їх освоєння в умовах наявних сучасних засобів виробництва залежить передусім від раціонального розподілу людських ресурсів, ступеня їх загальної і спеціальної підготовки до праці. Для підвищення трудової активності і повного розкриття творчих можливостей робітників матеріального виробництва, а також ІТР необхідно, щоб вони мали достатні науково-технічні знання, виробничий досвід і навички до праці. Ось чому в усій своїй роботі партія «спирається на могутній науковий потенціал країни, постійно дбає про зростання освіти народу, духовного багатства суспільства...»¹⁶,— сказано в Постанові ЦК КПРС про 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна.

Розв'язання проблеми трудових ресурсів на сучасному етапі відбуватиметься не по лінії залучення додаткової робочої сили, а шляхом підвищення продуктивності праці. Для соціалістичного виробництва, яке розвивається в умовах науково-технічної революції, характерне зменшення строків існування професій і спеціальностей. Якщо номенклатура робітничих професій і спеціальностей в СРСР до 1950 р. на-

¹² А балкин Л. Развитой социализм: экономика и управление. — Политическое самосознание, 1979, № 8, с. 44.

¹³ Шаренко П. Г. Дальнейшее совершенствование хозяйственного механизма. — Коммунист Украины, 1979, № 10, с. 64.

¹⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 48.

¹⁵ Брежнев Л. І. Виступ на Пленумі Центрального Комітету КПРС 27 листопада 1978 року, с. 17.

¹⁶ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року. К., 1979, с. 10.

лічувала понад 30 тис., в 60-і роки — понад 12 тис., то нині — 6,5 тис. професій і спеціальностей для всіх галузей народного господарства. З них понад 50% існуючих нині були невідомі ще 30 років тому¹⁷.

Зміна галузевої структури промисловості, підвищення рівня механізації і автоматизації виробництва супроводжується швидким зростанням чисельності робітників кваліфікаційних професій, поступовим зникненням професій ручної праці. Під впливом НТР праця робітників поступово ускладнюється, збагачується елементами розумової діяльності. Так, з 1959 р. по 1972 р. при загальному зростанні робітників у промисловості СРСР збільшилось наладчиків на 54%, наладнювачів автоматів і верстатів — на 123%, апаратників і їх помічників — на 170, слюсарів — на 88, газозварників, електрозварників — на 150, кочегарів — на 25%¹⁸. Робітничий клас зростає нині, говорив товариш Л. І. Брежнев, в основному «за рахунок нових професій, породжуваних сучасним виробництвом»¹⁹.

Підготовка робітничих кадрів у нашій країні провадиться по все зростаючій кількості професій. Про це свідчать такі дані: в 1940 р. у школах ФЗУ, ПТУ готували кваліфікованих робітників з 200 професій, у 1959 р. — 700, а в 1977 р. — з 1100 професій²⁰.

Значні зміни в умовах розвинутого соціалізму відбулися в складі масових сільських професій і спеціальностей. Це пояснюється спеціалізацією, концентрацією виробництва. Технічний прогрес в сільському господарстві сприяє не тільки кількісному збільшенню кваліфікованих робітників, а й змінює і зміст ряду професій. Оператор відгодівельного цеху нині — це механік широкого профілю; майстер машинного доїння — це технік, який добре знає устаткування апаратів, закони електрики і пневматики; пташники добре володіють знаннями біології, зоотехніки і механізації. Нині на селі налічується понад 160 професій. Щорічно для села готують понад 1,3 млн. кваліфікованих працівників різних спеціальностей²¹.

Таким чином, зміна змісту і структури праці в сільськогосподарському виробництві все більше проявляє тенденцію до перетворення сільськогосподарської праці в різновид індустріальної.

Нині в країні понад 60% усіх робітників становлять працівники так званих «наскрізних» професій — загальних для всіх галузей народного господарства. Відбувається процес формування робітника, здатного, за висловом Ф. Енгельса, «орієнтуватися в усій системі виробництва»²².

Сучасний радянський робітник — це людина державного мислення, комуністичних переконань, міцного морального здоров'я. «Сучасне виробництво, — підкреслював товариш Л. І. Брежнев, — ставить швидко зростаючі вимоги не до самих лише машин, техніки, але і насамперед до самих працівників, до тих, хто ці машини створює і цією технікою управляє. Спеціальні знання, висока професійна підготовка, загальна

¹⁷ Батышев С. Я. Актуальные проблемы подготовки рабочих высокой квалификации. М., 1979, с. 32; Блиннов А. М. Трудовая деятельность как основа социалистического образа жизни. М., 1979, с. 101.

¹⁸ Підраховано авторами за кн.: Народное хозяйство СССР в 1972 году. М., 1973, с. 518—520.

¹⁹ Брежнев Л. І. Рішення XXIV з'їзду КПРС — бойова програма діяльності радянських профспілок. Промова на XV з'їзді професійних спілок СРСР. 20 березня 1972 р. — Ленінським курсом. Промови і статті. К., 1972, т. 3, с. 462.

²⁰ Булгаков А. А. Профессионально-техническое образование в СССР на современном этапе. М., 1977, с. 110.

²¹ Каким быть селу. — Правда, 1971, 11 листопада.

²² Маркс К., Энгельс Ф. Принципы коммунизма. — Твори, т. 4, с. 324.

культура людини перетворюються в обов'язкову умову успішної праці дедалі ширших верств працівників»²³.

Для розвинутого соціалізму характерний значний вплив освіти на темпи науково-технічного і соціального прогресу, що визначило якісно новий освітній рівень трудящих. Якщо в 1939 р. з 100 зайнятих в народному господарстві СРСР лише 12 чол. мали повну і неповну середню і вищу освіту, то нині — 81 чол.²⁴. Високий рівень освітньої мобільності робочої сили в соціалістичному суспільстві необхідний для того, щоб рушити «мільйони і десятки мільйонів трудящих від однієї діяльності, простішої, до вищої...»²⁵, — писав В. І. Ленін, — «щоб вони самі управляли *всією* промисловістю, *всім* виробництвом...»²⁶.

Питання професійної підготовки і виховання, загальноосвітнього і економічного навчання робітників постійно знаходяться в центрі уваги партійних, державних і громадських організацій, які керуються при розв'язанні даної проблеми постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому вдосконаленню підготовки і підвищенню кваліфікації робітників на виробництві»²⁷. Наприкінці 80-х років щорічно 2,5—3 млн. молодих людей будуть приходити на виробництво з середньою і професійною підготовкою в училищах²⁸, що становитиме дві третини всього поповнення робітників. Форми і методи поліпшення роботи ПТУ визначені в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення процесу навчання і виховання учнів системи професійно-технічної освіти»²⁹.

Нині основним джерелом поповнення багатьох галузей народного господарства кваліфікованими кадрами є виробниче навчання молодого поповнення. XXV з'їзд КПРС вказав на необхідність поліпшення підготовки і підвищення кваліфікації робітників та інших працівників масових професій безпосередньо на виробництві³⁰.

Для професійно-технічної освіти молодих робітників більшість міністерств і відомств створили на підприємствах і в організаціях необхідну навчально-виробничу базу — навчально-курсівні комбінати, навчальні цехи, майстерні, кабінети і лабораторії, обладнали їх сучасним устаткуванням. Підготовка кваліфікованих робітників на виробництві збільшилась з 3,4 млн. чол. у 1965 р. до 5,8 млн. чол. у 1978 р. Курси підвищення кваліфікації пройшли в 1978 р. 21,6 млн. робітників, у 3 рази більше, ніж 1965 р. За цей же період кількість працівників, які підвищили кваліфікацію в колгоспах, збільшилась у 3,8 рази³¹.

Створення в СРСР могутнього науково-технічного і економічного потенціалу, нові можливості народного господарства і зміни у суспільних потребах підготували умови для повороту економіки до питань ефективності. «Досягнення в інтересах суспільства найбільших результатів при найменших затратах, — підкреслюється в Програмі КПРС, —

²³ Брежнев Л. І. Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIV з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу 30 березня 1971 року. — Ленінським курсом, т. 3, с. 229.

²⁴ Население СССР по данным Всесоюзной переписи населения 1979. М., 1980, с. 20.

²⁵ Ленін В. І. Доповідь на II Всеросійському з'їзді професійних спілок 20 січня 1919 р. — Повне збір. творів, т. 37, с. 432.

²⁶ Ленін В. І. План промови на I Всеросійському з'їзді в справі освіти. — Повне збір. творів, т. 37, с. 504.

²⁷ Робітнича газета, 1979, 30 жовтня.

²⁸ Филиппов Ф. Р. Всеобщее среднее образование в СССР. М., 1976, с. 109.

²⁹ Справочник партийного работника. Вып. 18. М., 1978, с. 178—185.

³⁰ Материалы XXV з'їзду КПРС, с. 249.

³¹ Народное хозяйство СССР в 1978 году. М., 1979, с. 382.

такий непорушний закон господарського будівництва»³². Програмні настанови партії про підвищення ефективності і якості роботи творчо розвинуті в документах XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії, Пленумах ЦК КПРС, у доповідях і виступах товариша Л. І. Брежнєва.

Наукова обгрунтованість курсу партії на підвищення ефективності виробництва визначається тим, що він спирається на аналіз об'єктивних закономірностей розвитку економіки, враховує довгострокові діючі тенденції і конкретні історичні умови. На етапі зрілого соціалізму КПРС активізувала проблему підвищення ефективності суспільного виробництва, що знайшло відбиття в матеріалах XXV з'їзду партії і в наступних партійних документах.

У сучасних умовах провідною ланкою, від якої залежить радикальне підвищення ефективності виробництва і розв'язання всього комплексу соціальних завдань, є удосконалення механізму і методів господарювання, їх послідовна орієнтація на кінцеві народногосподарські результати, підвищення рівня організації і дисципліни. «Завдання полягає в тому,— говорив на листопадовому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв,— щоб піднести рівень планування і господарювання, привести його у відповідність з вимогами нинішнього етапу — етапу розвинутого соціалізму»³³.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 12 липня 1979 р. завершується перехід до оцінки роботи будівельних організацій по введенню в дію пускових об'єктів, товарної будівельної продукції, зростанню продуктивності праці і прибутку. Починаючи з одинадцятої п'ятирічки вирішено затверджувати стабільний план капітального будівництва з розбивкою по роках і збалансований з ресурсами і потужностями будівельних організацій. При цьому головна увага приділятиметься реконструкції і технічному переозброєнню підприємств.

Запроваджується новий порядок планування фонду заробітної плати на основі її довгострокових нормативів на карбованець продукції, а також розширення прав по його використанню. За рахунок економії по фонду планової заробітної плати будуть виплачуватися надбавки до тарифних ставок і окладів за досягнення високої продуктивності праці. Це дає можливість розповсюдити в усіх галузях народного господарства прогресивний шокінський досвід, суть якого виражена в девізі «Більше, краще, з меншим персоналом».

Широкого розповсюдження в країні набув досвід організації бригадного підряду в будівництві за методом Миколи Злобіна, схвалений Центральним Комітетом партії. В основі цього методу також лежить планування, оцінка результатів діяльності і стимулювання за кінцевими результатами³⁴.

Нині в країні за методом М. Злобіна працює кожна третя будівельна бригада. Строк будівництва в них зменшився на 17—20%, а продуктивність праці перевищила середній рівень на 23%. Значну роботу по розповсюдженню цього методу провели парторганізації України. Якщо в 1972 р. в республіці налічувалось всього 40 будівельних госпрозрахункових бригад, то нині — понад 13 тис. За цим методом виконується більшість будівельних робіт, що позитивно відбивається на строках введення в дію об'єктів і якості будівництва. Злобінський

³² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 76.

³³ Брежнєв Л. І. Виступ на Пленумі Центрального Комітету КПРС 27 листопада 1978 року, с. 19.

³⁴ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1978, т. 11, с. 121—123.

метод розповсюджено і на інші галузі народного господарства. 1979 р. в бригадах, які працювали за єдиним нарядом, було об'єднано понад мільйон промислових робітників³⁵. У Києві першими за цим методом почали працювати бригади робітників-верстатників В. П. Щербини та П. І. Іванова з заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна, М. І. Сукретного з «Більшовика», П. П. Матвійчука із заводу верстатів-автоматів ім. Горького. Уже в жовтні 1979 р. бригадною формою організації праці було охоплено понад 56 тис. чол. За єдиним нарядом працювало 8 тис. бригад. Більшість з них успішно виконувала підвищені соціалістичні зобов'язання, добивалася високих показників у підвищенні продуктивності праці³⁶. Так, на київському заводі верстатів-автоматів ім. Горького з початку десятої п'ятирічки продуктивність праці одного робітника бригади підвищилась на 35%, а у тих, хто працював відрядно, — менше ніж на половину, а середня заробітна плата збільшилась відповідно на 18 і 4%. Із впровадженням прогресивного методу організації праці в цехах заводу різко скоротилася плінність кадрів і майже на половину витрати робочого часу. Коефіцієнт змінності роботи устаткування збільшився з 1,5 до 1,9%³⁷.

Поширення досвіду бригад, які працюють за єдиним нарядом, значною мірою сприяє успішному виконанню виробничими колективами соціалістичних зобов'язань. В одинадцятій п'ятирічці ця форма організації і стимулювання праці має стати основною.

Розв'язання ключових завдань нашої економіки у значній мірі залежить від зміцнення планової, виробничої і трудової дисципліни. На листопадовому (1979 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев підкреслював: «дисципліна і порядок потрібні завжди. Нині ж, коли гігантські зросли масштаби господарювання, коли мережа економічних взаємозв'язків стає все більш складною, густою і розгалуженою, вони потрібні особливо. І не тільки слова про дисципліну. Не тільки заклики до порядку. А насамперед — копітка, повсякденна організаторська робота, чітка перевірка виконання, гнучка, продумана кадрова політика. Необхідно оперативно, гостро реагувати на прояви безгосподарності, порушення встановлених планів, правил і норм»³⁸.

Виконуючи постанову листопадового (1979 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійні, комсомольські, господарські органи докладають чимало зусиль до усунення недоліків і упущень у справі зміцнення дисципліни, поліпшення умов праці, забезпечення високої організованості на виробництві, ритмічності в роботі. На це звертається увага і в постанові ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС (1980 р.) «Про дальше зміцнення трудової дисципліни і скорочення плінності кадрів у народному господарстві»³⁹. Ліквідація втрати робочого часу, раціональне використання трудових ресурсів, формування стабільних трудових колективів — основне завдання партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів. До розв'язання цих питань, підкреслюється в постанові Пленуму, необхідно підходити комплексно, глибоко вивчати стан справ на місцях, активніше впроваджувати передовий досвід кращих трудових колективів, де налагоджена добре дисципліна і зразково вирішена кадрова політика.

³⁵ Правда, 1979, 3 жовтня; 1980, 3 січня.

³⁶ Прапор комунізму, 1979, 5 жовтня.

³⁷ Правда України, 1979, 20 січня.

³⁸ Брежнев Л. І. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС. 27 листопада 1979 року. К., 1979, с. 23—24.

³⁹ Правда, 1980, 12 січня.

Значний досвід нагромадили у цьому напрямі колективи дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського, Запорізького титано-магнієвого комбінату, київського об'єднання «Точелектроприлад», харківського заводу транспортного машинобудування ім. Малишева, львівського об'єднання «Електрон». Зниження плинності кадрів у промисловості республіки до рівня цих та інших підприємств дозволило б збільшити річний фонд робочого часу майже на 35 тис. трудящих⁴⁰.

Важливою ланкою у поліпшенні керівництва економікою є удосконалення організаційної структури виробництва. Досвід господарського будівництва в умовах розвинутого соціалізму переконливо показав, що найраціональнішою формою є виробничі об'єднання. Вони забезпечують концентрацію, спеціалізацію і кооперування як промислового, так і сільськогосподарського виробництва. Так, лише в сільському господарстві в 1978 р. функціонувало 8,6 тис. міжгосподарських підприємств, організацій і об'єднань, до складу яких входило 130 тис. колгоспів, радгоспів та інших державних і кооперативних організацій. Затрата праці на виробництво продукції на цих підприємствах у 2,5—3 рази, а собівартість у 1,5—2 рази нижча, ніж в неспеціалізованих господарствах. У виробничих і науково-виробничих об'єднаннях у 2—2,5 рази прискорюється процес впровадження нової техніки⁴¹.

Відповідно до рішень XXIV і XXV з'їздів партії, постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про деякі заходи по дальшому удосконаленню управління економікою», «Про дальший розвиток спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції»⁴² в нашій країні здійснюється величезна робота по створенню виробничих об'єднань. У найближчий час вони стануть основними ланками єдиного народногосподарського комплексу країни.

Значну увагу ЦК КПРС приділяє дальшому вдосконаленню структури і стилю роботи партійних організацій, які працюють в умовах виробничих об'єднань. В них нині зосереджено більшість комуністів, зайнятих у промисловості. У серпні 1976 р. ЦК КПРС ухвалив постанову «Про роботу партійної організації Горьковського автомобільного заводу в умовах виробничого об'єднання». 1977 р. на Всесоюзному семінарі секретарів партійних організацій промислових підприємств (м. Горький) розглядалося питання про організаційну будову і форми роботи парторганізацій в умовах виробничих об'єднань в промисловості, в 1978 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про роботу партійної організації виробничого об'єднання «Турбомоторний завод» імені Ворошилова (м. Свердловськ) по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС»⁴³. В цих документах чітко визначено форми і методи роботи всіх промислових парторганізацій в нових умовах.

Залежно від масштабів, характеру і специфіки виробничих об'єднань, територіального розміщення і правового положення підприємств, які входять до нього, склалися різні варіанти організаційної побудови

⁴⁰ Радянська Україна, 1980, 15 січня.

⁴¹ Политическое самообразование, 1979, № 8, с. 41; КПСС и научно-техническая революция: управление единым народнохозяйственным комплексом. К., 1978, т. 48, 51.

⁴² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 11, с. 242—254; т. 12, с. 274—294.

⁴³ Там же, т. 12, с. 331—337; Партийная организация в условиях производственного объединения. По материалам Всесоюзного семинара секретарей партийных организаций промышленных предприятий (Горький, апрель 1977 г.). М., 1977; Правда, 1978, 12 серпня.

парторганізацій об'єднань. Якщо підприємства об'єднання розташовані на території одного району чи кількох районів міста, вони створюють єдині партійні організації. Усі комуністи знаходяться на обліку в райкомі (міськкомі) партії за місцем розташування головного підприємства. Парторганізації виробничих одиниць, які працюють в інших містах, областях і республіках, зберігають свою самостійність і підпорядковуються відповідним міськкомом і райкомом партії. Для координації діяльності партійних організацій, які входять в об'єднання, створюються Ради секретарів парторганізацій, провадяться збори партійно-господарського активу, кушові збори комуністів.

Позитивний досвід партійного керівництва об'єднаннями, наприклад, нагромаджено в Жовтневому районі столиці Радянської України. Тут створено 11 виробничих об'єднань, до складу яких входить 46 промислових підприємств. Наприкінці 1979 р. вони виробили 80% продукції. Тут при райкомі партії діє клуб «Круглого стола». Щокварталу в ньому збираються секретарі парткомів і партбюро головних підприємств, секретарі всіх парторганізацій, включаючи і тих, які розміщені за межами м. Києва, генеральні директори об'єднань, провідні спеціалісти. Вони обмінюються досвідом роботи, обговорюють питання дальшого поліпшення організаційно-партійної, ідеологічної, політико-виховної роботи.

На одному з таких засідань учасники «Круглого стола» обговорили досвід роботи парткому виробничого об'єднання ім. Лихачова по керівництву економікою. Готуючись до цього засідання, активісти Жовтневого району побували у москвичів, ознайомилися з досвідом їх роботи і розповіли киянам. Учасники зустрічі відзначили особливо роботу автозаводців з кадрами, їх підготовку і перепідготовку, висловили ряд рекомендацій з даного питання, а також заходи по реалізації накреслених планів⁴⁴.

Зустрічі учасників клубу «За круглим столом» відбуваються безпосередньо і на промислових підприємствах. Так, у червні 1979 р. колектив виробничого об'єднання «Вега» приймав у себе секретарів парторганізацій Києва та інших міст. Вони обговорили питання «Про досвід організації соціалістичного змагання за звання зразкових колективів».

Діяльність клубу «За круглим столом» дає можливість райкому партії встановити тісні ділові контакти з партійним і господарським активом об'єднань, більш конкретно керувати цими найважливішими підрозділами народного господарства.

У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» значна увага приділяється капітальному будівництву — одній з провідних ланок економіки. Нині в будівельних міністерствах і відомствах розробляються генеральні схеми управління, створюються об'єднання, які, як і в промисловості, стануть основними госпрозрахунковими ланками. Керуючись вищевказаною постановою, в цих об'єднаннях особлива увага звертається на концентрацію і спеціалізацію виробництва, найповніше використання науки і техніки, передового досвіду, всемірне підвищення продуктивності праці, використання економічних підойм і стимулів для прискорення науково-технічного прогресу. Заплановано завершити в 1980 р. переведення науково-дослідних, конструкторських, проектно-конструкторських і технологічних організацій, дослідних підприємств, науково-

⁴⁴ Прапор комунізму, 1979, 18 і 19 грудня.

виробничих об'єднань промислових міністерств на госпрозрахункову систему організації робіт по створенню, освоєнню і впровадженню нової техніки на основі замовлень-нарядів (договорів). У міністерствах і відомствах передбачено створити єдиний фонд розвитку науки і техніки. Для фінансування науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт вводяться разові премії за розробку, освоєння і масовий випуск найважливіших і високоефективних видів устаткування і машин.

Могутнім прискорювачем суспільного прогресу і найважливішим фактором успішного розвитку виробництва, підвищення його ефективності є активна участь мас в управлінні економікою і всіма громадськими справами. Нова Конституція СРСР законодавчо закріпила права радянських громадян брати участь в управлінні державними і громадськими справами, в обговоренні і прийнятті законів, рішень загальнодержавного і місцевого значення. Широкі права надані трудовим колективам. «Трудові колективи,— записано в статті 8 Конституції СРСР,— беруть участь в обговоренні і вирішенні державних і громадських справ, у плануванні виробництва і соціального розвитку, в підготовці і розстановці кадрів, в обговоренні і вирішенні питань управління підприємствами й установами, поліпшення умов праці і побуту, використання коштів, призначених для розвитку виробництва, а також на соціально-культурні заходи і матеріальне заохочення»⁴⁵.

Випробуваною формою залучення трудящих до управління виробництвом є виробничі наради, в яких щорічно бере участь близько 6 млн. чол., з них понад 70% робітників⁴⁶. Широке розповсюдження одержали також громадські бюро економічного аналізу, групи і пости народного контролю, різні науково-технічні організації.

Однією з випробуваних підойм примноження трудових успіхів є соціалістичне змагання, яке нині за своїм розмахом і глибиною стало справді всенародним. Якщо в 1971 р. у країні змагалося 73 млн. чол., то 1978 р.— понад 101 млн. чол., на Україні відповідно — 14 і 21 млн. чол. Зросло число учасників руху за комуністичне ставлення до праці. Так, у 1970 р. в ньому брало участь 40,8 млн. трудящих, в 1978 р.— близько 61 млн., в Українській РСР відповідно — 7,4 і 12 млн. чол.⁴⁷

Соціалістичне змагання постійно породжує зразки творчої праці, служить добру службу розвитку економіки країни. Визначаючи роль соціалістичного змагання на сучасному етапі розвитку народного господарства, товариш Л. І. Брежнев на листопадовому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС відзначав, що нам «потрібна жива заінтересованість кожного трудящого, кожного трудового колективу в поліпшенні своєї роботи... Нам потрібні ділові ініціативи, які справді йдуть з гущі мас і які здатні запалити, надихнути мільйони людей. Один з них — працювати без відстаючих. Саме такі почини і треба поширювати»⁴⁸.

У цілому по Україні на початку 1979 р. у патріотичному русі «Працювати без відстаючих» брало участь понад 100 тис. колективів підприємств і організацій, 10 тис. цехів, дільниць, змін, бригад. У республіці 40 міст, 386 районів не мали підприємств, які б не виконували планів⁴⁹.

⁴⁵ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 7.

⁴⁶ Рабочий класс и современный мир, 1977, № 5, с. 23.

⁴⁷ Народное хозяйство СССР за 60 лет. Юбилейный статистический сборник. М., 1977, с. 91; Правда, 1978, 12 жовтня; Під прапором ленінізму, 1978, № 20, с. 8.

⁴⁸ Брежнев Л. І. Виступ на Пленумі Центрального Комітету КПРС 27 листопада 1978 року, с. 20.

⁴⁹ Робітничча газета, 1979, 18 лютого; Правда України, 1979, 2 листопада.

Найрозповсюдженішими формами і методами соціалістичного змагання стали «робітничі естафети», рух «тисячників» у вугільній промисловості, щокінський метод збільшення випуску продукції без збільшення кількості робітників, злобінський метод бригадного підряду, змагання під девізом «Жодного відстаючого поруч!», «Ручну працю — на плечі машин» та інші.

Велику роботу ведуть по вдосконаленню соціалістичного змагання партійні організації республіки. «Справжнім нашим національним багатством, могутнім резервом прогресу,— відзначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький,— є схвалений ЦК КПРС і ЦК Компартії України краший досвід по розв'язанню актуальних проблем підвищення ефективності і якості роботи»⁵⁰. Широкого поширення в країні одержала практика колективів Запорізької області по скороченню питомої ваги ручної праці; Львівщини — по впровадженню комплексної системи управління якістю; шахтарів Донбасу — по видобутку з вибою тисячі тонн, а на малопотужних пластах — 500 тонн вугілля на добу; Кієва — по підвищенню творчої віддачі співдружності науки і виробництва; Харкова — по прискоренню впровадження нової техніки і прогресивної технології; трудівників сільського господарства Дніпропетровщини — по збереженню поголів'я худоби і підвищенню її продуктивності; Київщини — по розвитку кормової бази і зростанню виробництва продуктів тваринництва; Ямпільського району Вінницької області — по збільшенню виробництва цукру з кожного гектара посівів; землеробів і тваринників Чернігівщини — завершити п'ятирічні плани по продажу всіх видів продукції до 63-ї річниці Великого Жовтня⁵¹.

Про високу ефективність соціалістичного змагання свідчать такі дані. В період між XXIV і XXV з'їздами партії в країні реалізовано надпланової промислової продукції на 14 млрд. карбованців, а за три роки десятої п'ятирічки в результаті виконання зустрічних планів і соціалістичних зобов'язань — на 11 млрд. карбованців⁵². На Україні за чотири роки десятої п'ятирічки реалізовано промислової продукції на 3 млрд. 669 тис. крб. при соціалістичному зобов'язанні — 4 млрд. карбованців. В чотири рази збільшився випуск продукції вищої категорії якості. В республіці понад мільйон передовиків виробництва, понад 40 тис. бригад, дільниць, цехів і підприємств достроково завершили план чотирьох років п'ятирічки⁵³.

Більш як півмільйона передовиків і новаторів виробництва, близько 30 тис. трудових колективів успішно виконали свої соціалістичні зобов'язання — завершили п'ятирічні завдання до 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна. Аналізуючи ці дані, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький на квітневому (1980 р.) пленумі ЦК Компартії України підкреслив: «Ми маємо всі підстави сказати, що **головне завдання, поставлене XXV з'їздом КПРС,— забезпечити сталий, динамічний розвиток народного господарства, дальше підвищення добробуту трудящих — розв'язується успішно**»⁵⁴.

⁵⁰ Щербицький В. В. Працювати ударно, по-ленінському. — Радянська Україна, 1980, 5 лютого.

⁵¹ Радянська Україна, 1980, 5 лютого.

⁵² Правда, 1976, 4 березня; 1979, 21 квітня.

⁵³ Радянська Україна, 1980, 5 лютого.

⁵⁴ Щербицький В. В. Повніше використовувати резерви, успішно завершити п'ятирічку. Виступ на Пленумі ЦК Компартії України 15 квітня 1980 р. — Радянська Україна, 1980, 17 квітня.

Таким чином за минулі роки після XXV з'їзду КППС Комуністична партія здійснила велику роботу, спрямовану на даліше удосконалення управління господарським будівництвом, що в значній мірі сприяло втіленню в життя соціально-економічної програми десятої п'ятирічки. Народне господарство країни значно просунулося вперед у всіх напрямках. Виробництво промислової продукції в порівнянні з тим же періодом минулої п'ятирічки збільшилося на 600 млрд. карбованців. Середньорічний валовий збір зерна збільшився до 209 млн. т що майже на 27 млн. т більше, ніж у дев'ятій п'ятирічці. Неухильно зростає економічний потенціал нашого суспільства: основні виробничі фонди народного господарства становили наприкінці 1979 р. понад трильйон карбованців. Національний дохід у порівнянні з відповідними роками минулої п'ятирічки збільшився на 323 млрд. карбованців. Все повніше задовольняються матеріальні і культурні потреби трудящих. Реальні доходи на душу населення зросли за 4 роки на 13,3%, заробітна плата з доданням виплат і пільг з суспільних фондів вжитку досягла 224 крб. на місяць проти 198 крб. у 1976 р.⁵⁵

У складі єдиного народногосподарського комплексу країни динамічно розвивалася економіка Радянської України. За чотири роки національний дохід республіки зріс на 58 млрд. крб., перебільшив рівень попередньої п'ятирічки. Випуск промислової продукції збільшився на 100 млрд. карбованців. У промисловості за 1976—1979 рр. майже на 30% і в сільському господарстві на третину оновлені виробничі фонди. Реальні доходи трудящих за минулі чотири роки десятої п'ятирічки збільшилися більше, ніж на 15%, а виплати і пільги з суспільних фондів вжитку збільшилися з розрахунку на душу населення на 18,3%⁵⁶. Листопадовий (1979 р.) Пленум ЦК КППС відзначив величні досягнення партії і народу по виконанню рішень XXV з'їзду КППС, накреслив чергові завдання, вказав на шляхи розв'язання невирішених питань, подолання труднощів і недоліків. Трудящі Радянської України у завершальний рік п'ятирічки взяли високі соціалістичні зобов'язання з тим, щоб черговий XXVI зїзд КППС зустріти новими звершеннями на всіх ділянках комуністичного будівництва. З честю виконати намічене — в цьому партійні організації України вбачають свій священний обов'язок.

В. И. Полурез, В. П. Туривный

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КППС ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ

Резюме

В статье рассматривается деятельность Коммунистической партии по дальнейшему совершенствованию управления экономикой в соответствии с установками XXV съезда КППС. В ней показана деятельность партийных комитетов, первичных партийных организаций по улучшению планирования и усилению влияния хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества работы.

⁵⁵ Матеріали XXV з'їзду КППС, с. 126; Коммунист, 1979, № 18, с. 3—4; Правда, 1980, 26 січня.

⁵⁶ Комуніст України, 1980, № 1, с. 39.

40-річчя возз'єднання Північної Буковини і колишніх Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР

В. Г. ДИКУСАРОВ,
перший секретар Чернівецького обкому Компартії України

РОЗКВІТ РАДЯНСЬКОЇ БУКОВИНИ — ТРИУМФ ЛЕНІНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КПРС

Возз'єднання Північної Буковини і колишнього Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною в єдиній сім'ї народів СРСР стало початком нового етапу в історичній долі трудящих цього краю. Як зазначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР було глибоким, революційним поворотом «...від соціального і національного гноблення, безправ'я і відсталості до свободи і всебічного прогресу»¹.

Довгим і нелегким був шлях буковинців до сьогоднішнього вільного і щасливого життя. Протягом століть ця споконвічна слов'янська земля перебувала під гнітом іноземних поневолювачів. Однак серед трудящих Північної Буковини ніколи не згасало почуття єдності зі своїми братами на Наддніпрянщині, з великим російським народом.

Свого часу Ф. Енгельс писав, що русини (тобто українці, які перебували у складі Австрії) тяжіли «...до інших малоросійських областей, що об'єдналися з Росією...»². Це тяжіння зростало з кожним десятиліттям. Особливо посилювалося воно під впливом першої російської революції 1905—1907 рр. Під час Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. місцеве населення разом з російськими солдатами, які в той час перебували на території краю, брало активну участь в революційних подіях, у створенні Рад.

Під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції відбувся розпад «клаптикової» Австро-Угорської монархії і перед трудящими Північної Буковини відкрилися реальні перспективи повного соціального і національного визволення, возз'єднання з усім українським народом, з Радянською Вітчизною. Проте всупереч волі трудового народу, за згодою Антанти цей край у 1918 р. був загарбаний королів-

¹ Щербицький В. В. Під прапором Жовтня — до нових звершень. — Під прапором ленінізму, 1978, № 1, с. 14.

² Енгельс Ф. Німеччина і панславизм. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 11, с. 202.

ською Румунією. Встановлення тут режиму військової диктатури призвело до посилення соціального і національного гноблення, зубожіння трудящих та їх повного політичного безправ'я, до дальшого занепаду економіки Північної Буковини і перетворення її в колоніальний придаток буржуазно-поміщицької Румунії.

Але і в цих умовах боротьба населення за визволення і возз'єднання з соціалістичною Батьківщиною не припинялася. Перекопаним свідченням того були Хотинське повстання і повстання 113-го піхотного полку в Чернівцях у 1919 р., загальний страйк у жовтні 1920 р., страйки і масові антифашистські, антивоєнні виступи в 30-х роках та ін.

Керівною і спрямовуючою силою в революційно-визвольній боротьбі трудящих краю проти окупантів, за возз'єднання з Радянською Україною була Комуністична партія Буковини, що виникла в листопаді 1918 р. як складова частина КП(б)У (з 1926 р. вона стала за рішенням V конгресу Комінтерну крайовою організацією Компартії Румунії)³. Комуністи Буковини і Бессарабії ніколи не сумнівалися в тому, що окуповані землі при братерській допомозі радянського народу будуть визволені й возз'єднані в єдиній сім'ї народів Союзу РСР. Своєю непохитною впевненістю в перемозі ідей Великого Жовтня, мужністю і твердістю духу в часи тяжких випробувань вони демонстрували яскравий приклад самовідданого служіння своєму народові. З величезною вдячністю називають нині трудящі Чернівецької області імена таких активних діячів комуністичного підпілля, як С. І. Канюк, І. Л. Клевчук, В. В. Гаврилюк, С. Ю. Гуцуляк, І. Д. Стасюк, С. Г. Галицький, В. С. Штерн, Ф. І. Савчук, М. І. Ковальчук, М. І. Шеленко, Є. З. Стефук, М. В. Павлюк, С. Й. Подолян, А. І. Вайсман, С. Ю. Лопуляк, Б. Ш. Кац, Д. Н. Руснак, А. Я. Волох, П. П. Білоус, Т. І. Григоряк, та багатьох інших. Пам'ять про їх подвиг живе і завжди житиме в серцях вдячних поколінь.

Трудящі Країни Рад, Комуністична партія і Радянський уряд ніколи не забували про своїх поневолених братів, завжди виступали на їх захист і вважали загарбання боярською Румунією Бессарабії і Північної Буковини розбійницьким актом. Зросла могутність і високий міжнародний авторитет СРСР дали йому можливість у 1940 р. наполегливіше поставити перед румунським урядом вимогу про негайне повернення незаконно відторгнутих земель.

З великою радістю й захопленням зустріли трудящі своїх визволителів. На численних мітингах і зборах вони висловлювали глибоку вдячність Комуністичній партії і Радянському уряду, воїнам Червоної Армії за довгождану свободу, одностайно приймали рішення з проханням включити територію краю до складу Радянського Союзу. Ідучи назустріч побажанням місцевого населення, VII сесія Верховної Ради СРСР 2 серпня 1940 р. прийняла закон про включення Північної Буковини, а також Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу Української РСР⁴. 7 серпня 1940 р. була утворена Чернівецька область.

Визволення і возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту з Радянською Україною у братній сім'ї народів СРСР стали логічним завершенням боротьби трудящих за своє соціальне і національне визволення, торжеством історичної справедливості, ще однією блискучою перемогою ленінської національної політики Комуністичної партії. Цей справедливий акт вітали весь радянський народ, прогрес-

³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 157, арк. 8.

⁴ Радянська Буковина 1940—1945: Документи і матеріали. К., 1967, с. 33.

сивна, демократична громадськість багатьох країн світу і в тому числі комуністи Румунії.

З перших днів після визволення Комуністична партія і Радянський уряд очолили здійснення широкої програми соціалістичних перетворень у молодій області. Зокрема, націоналізувалися великі промислові підприємства, банки і земля. Почали створюватися перші колгоспи, розгорталася справжня культурна революція.

Уже на другу половину 1940 р. Радянський уряд для розвитку промисловості Чернівецької області виділив близько 9 млн. крб. До кінця того ж року валовий обсяг промислової продукції удвоє перевищив рівень 1939 р.

Протягом короткого часу докорінні зміни сталися і в сільському господарстві. Радянська влада ліквідувала поміщицьке, куркульське та церковне землеволодіння, передала сільській бідноті 70 тис. га землі. До початку літа 1941 р. в області було створено 16 машинно-тракторних станцій, 63 колективні господарства⁵.

Велику допомогу держава подала області також у розвитку народної освіти. Із східних областей в загальноосвітні школи області були направлені майже півтори тисячі вчителів. Видатні радянські вчені академіки І. Г. Петровський, А. М. Колмогоров, П. С. Александров відіграли важливу роль в організації роботи первенця радянської вищої школи в області — Чернівецького державного університету. Академіки М. М. Боголюбов і М. З. Пасічник були направлені сюди на роботу. Значні зрушення відбулися і в інших сферах життя.

Віроломний напад гітлерівської Німеччини та її сателітів на СРСР перервав успішно розпочаті на визволених землях соціалістичні перетворення. В роки Великої Вітчизняної війни на долю трудящих області, як і інших тимчасово окупованих радянських територій, випали важкі випробування. Та вони не схилили голови перед фашистськими недолюдками і піднялися, як і весь радянський народ, на священну й нещадну війну з ворогом.

Для керівництва боротьбою проти окупантів був створений підпільний обком партії на чолі з О. П. Боярком. Самовіддано боролися проти гітлерівських загарбників члени комсомольської підпільної організації м. Хотина, керованої Кузьмою Галкіним, якого за проявлений героїзм посмертно удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу⁶. На території області діяли партизанські загони під керівництвом І. К. Примака, Ф. Г. Хайрутдінова, М. М. Удонова, Т. Ф. Прокіна, О. В. Ткачка та ін.

Десятки тисяч буковинців брали активну участь в боях на фронтах Великої Вітчизняної війни. Більш як 50 тис. з них за хоробрість і самовідданість у справі захисту Батьківщини Жовтня було відзначено бойовими нагородами. У роки війни з особливою силою виявилися радянський патріотизм, соціалістичний інтернаціоналізм і дружба народів, їх тісна згуртованість навколо рідної Комуністичної партії.

Перемога над гітлерівською Німеччиною — інтернаціональний подвиг усього радянського народу. Наочним прикладом цьому є і визволення Чернівецької області. Як за свою рідну землю поряд з українцями боролися тут і віддали своє життя росіяни, білоруси, казахи, грузини та представники багатьох інших національностей нашої країни.

29 березня 1944 р. доблесна Червона Армія знову визволила, і те-

⁵ Там же, с. 179, 342.

⁶ Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 24, спр. 133, арк. 5, 6.

пер уже назавжди, місто Чернівці й область від іноземного поневолення. За своє врятування від фашистського рабства, за те, що вже 35 років забезпечується післявоєнне мирне творення, трудящі області безмежно вдячні всім народам нашої багатонаціональної Батьківщини, великій партії Леніна, її Центральному Комітетові, особисто товаришу Леоніду Іллічу Брежневу — невтомному борцеві за щастя радянських людей, за мир на землі.

Кривавий слід залишила по собі війна на території Чернівецької області. На відбудову її народного господарства з союзного та республіканського бюджетів було виділено 300 млн. крб.⁷ У ліквідації тяжких наслідків гітлерівського розбою Радянській Буковині допомагали трудящі багатьох областей, практично всі народи нашої країни, і насамперед великий російський народ. Спільними зусиллями народне господарство області було успішно відбудоване. Почалося здійснення соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства. Цим була закладена міцна основа для дальшого розгортання тут соціалістичного будівництва.

Проводячи революційну перебудову соціальних відносин і створюючи матеріально-технічну базу нового суспільного ладу, партія послідовно й неухильно тримала курс на переважний розвиток раніше відсталих національних окраїн, на те, щоб темпи піднесення їх економіки і культури були вищі, ніж у середньому по країні. Відправним пунктом цієї політики був науково обґрунтований висновок про те, що економічна рівноправність є основою рівноправності народів і в усіх інших галузях їх життя. Самовіддана праця вільних людей, повсякденна турбота партії і уряду, братерська, безкорислива допомога всіх народів Радянського Союзу — все це забезпечило перетворення за найкоротші історичні строки економічно нерозвинутої провінції королівської Румунії в індустріально-аграрну область, яка є нині невід'ємною складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу СРСР.

Ще гриміли залпи Великої Вітчизняної війни, а у визволену область з усіх кінців країни вже йшли ешелони з машинами, устаткуванням, будівельними матеріалами. Партія і уряд направляли сюди на роботу кваліфіковані кадри: робітників, інженерів, техніків, досвідчених партійних, радянських і господарських працівників. З особливою теплою згадують трудящі Радянської Буковини перебування в Чернівцях у післявоєнні часи товариша Леоніда Ілліча Брежнева — тодішнього начальника Політуправління Прикарпатського військового округу — і гаряче вдячні йому за подану допомогу у відродженні і соціалістичній перебудові народного господарства області.

Комуністична партія поставила завдання — у перші післявоєнні роки, якнайшвидше, піднести рівень економіки Чернівецької області, як і інших західних областей, до рівня народногосподарського розвитку всієї Української РСР. Це важливе політичне і соціально-економічне завдання почало здійснюватися в ході виконання четвертого п'ятирічного плану. Завдяки братерській допомозі всього радянського народу народне господарство області відбудовувалося небачено швидкими темпами. Уже в 1947 р. випуск валової промислової продукції перевершив довоєнний рівень, а в цілому за першу післявоєнну п'ятирічку зріс на 77%⁸.

У складних умовах гострої класової боротьби проти оунівських банд була здійснена колективізація сільського господарства. В 1950 р.

⁷ Економіка Рад. України. 1966, № 10, с. 31.

⁸ Народне господарство Чернівецької області: Статист. збірник. К., 1967, с. 13.

в області було створено 291 колгосп, в яких об'єдналися 148 тис. селянських господарств. У користування колгоспів держава павіки і безплатно передала більш як 300 тис. га орних земель⁹.

Велике значення для піднесення економіки молодого радянської області, для інтернаціонального виховання трудящих мали соціалістичне змагання виробничих колективів Радянської Буковини з трудящими інших областей і республік Союзу РСР, неухильно міцніючі між ними дружба, товариське співробітництво і взаємодопомога. Саме в цей післявоєнний період зародилося соціалістичне змагання чернівецьких текстильників з прославленим колективом московського комбінату «Трехгорная мануфактура» ім. Ф. Е. Дзержинського. Трудове суперництво незабаром переросло у справжню дружбу, яка символізує непорушне братерство та єдність російського і українського народів. Міцні братерські зв'язки були встановлені в той період і з багатьма іншими колективами. Зокрема, чернівецькі панчішники почали змагатися із своїми ленінградськими і ризькими колегами, швейники — з колективом Тираспольської фабрики Молдавської РСР, робітники гумовзуттєвого заводу — зі своїми латвійськими колегами, трикотажники — з білоруськими трудівниками і т. д.

Щоб остаточно подолати успадковане від минулого економічне відставання і завершити створення матеріально-технічної бази, адекватної соціалізму, необхідно було насамперед докорінно змінити галузеву структуру промислового виробництва і, відповідно реконструювавши старі підприємства, створити в Чернівецькій області нові, прогресивні галузі індустрії. Здійснення цих завдань і становило головний зміст діяльності обласної партійної організації по розвитку промисловості на наступні п'ятирічки. Рік у рік зростали капіталовкладення, що їх виділяла держава народному господарству області. Так, порівняно з четвертою, у п'ятій п'ятирічці обсяг капіталовкладень в економіку краю збільшився у 2 рази, у шостій, порівняно з п'ятою, — ще в 1,8 рази¹⁰.

Важливе значення для зростання економічного потенціалу області мало спорудження першого тут підприємства важкої індустрії — Чернівецького машинобудівного заводу. Нині це підприємство дає $\frac{1}{5}$ частину всесоюзного випуску нафтоапаратури. Вироби з маркою «ЧМЗ» використовуються зараз на багатьох великих теплоелектростанціях країни, а також більш як у 30 зарубіжних країнах. Поряд зі створенням нових підприємств у великих масштабах здійснювалася докорінна реконструкція старих фабрик і заводів. По суті, це були нові сучасні виробництва.

На середину 50-х років в області було в основному завершено соціалістичну індустріалізацію. Якщо до 1955 р. випуск валової продукції промисловості був меншим порівняно з обсягом виробництва продукції сільського господарства, то уже в 1958 р. перша перевищила другу в 1,3, а в 1960 р. — у 1,5 рази¹¹.

Таким чином, в Чернівецькій області, як і в інших західних областях Української РСР, за найкоротші строки, в рамках одного десятиліття, були розв'язані соціально-економічні завдання історичної ваги: не тільки подолано економічну відсталість — спадщину капіталізму та іноземного поневолення, але й забезпечено прискорений розвиток

⁹ Північна Буковина, її минуле і сучасне. Ужгород, 1969, с. 202.

¹⁰ Народне господарство Чернівецької області: Статист. збірник. К., 1959, с. 109; К., 1973, с. 129.

¹¹ Чернівецький обласний державний архів (далі — ЧОДА), ф. Р-19, оп. 7, спр. 352, арк. 13.

промислового виробництва, виросли кадри робітничого класу і технічної інтелігенції, сталися докорінні зміни і в соціальній структурі населення. Так, якщо в 1940 р. чисельність робітників і службовців становила 44,5 тис. чол., то на кінець 1979 р. — уже 287 тис., тобто зросла в 6,5 раза.

60-і роки, коли СРСР вступив в етап розвинутого соціалізму, для економіки області, як і для всієї країни, були періодом глибоких кількісних і якісних змін. За десятиріччя обсяг промислового виробництва зріс у 2,1 раза, активно проходив процес удосконалення галузевої структури за рахунок випереджаючих темпів зростання таких галузей, як машинобудування, приладобудування, електроніка, будівельна індустрія та хімічна промисловість.

Дальшим зміцненням економічного потенціалу були ознаменовані й 70-і роки. Новим кроком на шляху розвитку та вдосконалення виробництва, підвищення його економічної ефективності стала нинішня, десята п'ятирічка. За 1976—1979 рр. обсяг промислового виробництва в області зріс на 21%. Більш як на третину оновлено основні виробничі фонди. Згідно з п'ятирічним планом проводиться технічне переозброєння діючих підприємств на базі досягнень науки і техніки. Стають до ладу нові виробничі потужності, поліпшується організація праці та виробництва. Гармонійно поєднується прискорений розвиток нових для області галузей індустрії — машинобудівної, хімічної, електронної — з дальшим удосконаленням традиційних галузей: текстильно-трикотажної, швейної, взуттєвої, харчосмакової, лісової та деревообробної. Нині кожні дві декади виробляється стільки продукції, скільки її випускалося за весь 1940 р., тобто обсяг промислового виробництва відтоді зріс у 19,5 раза. У загальнореспубліканському виробництві на область припадає майже 100% випуску нафтоапаратури, 12% котельно-допоміжного устаткування, 16% панчішно-шкарпеткових виробів, а також значна частина виробництва верхнього трикотажу, бавовняних тканин, трикотажної білизни, взуття, продукції деревообробної промисловості, цукру та ін.¹²

За роки десятої п'ятирічки поліпшились якісні показники роботи промисловості. Тільки протягом 1979 р. освоєно випуск близько 300 нових видів продукції, зі Знаком якості випущено 493 найменування. В цілому обсяг продукції вищої категорії якості за чотири роки зріс майже в 11 разів.

Керуючись рішеннями листопадового (1979 р.) Пленуму ЦК КПРС, обласна партійна організація спрямовує нині зусилля трудових колективів на дальше підвищення ефективності виробництва і поліпшення його якісних показників.

В області дедалі ширше впроваджується досвід передових підприємств Москви, Ленінграда і Києва по розгортанню соціалістичного змагання за дострокове виконання планів і завдань десятої п'ятирічки. Трудящі гідно зустріли 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна, 35-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Велике політичне і трудове піднесення в області викликала підготовка до відзначення 40-річчя возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії в єдиній сім'ї братніх республік. Сотні робітничих колективів, тисячі передовиків і новаторів виробництва виконали і перевиконали соціалістичні зобов'язання та особисті плани десятої п'ятирічки, а близько 10 тис. чол. працюють у рахунок одинадцятої п'ятирічки. План п'яти місяців нинішнього року по реалізації промислової

¹² Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. К., 1979, с. 8, 9.

продукції виконано на 101,9%, понад план її реалізовано на 9,2 млн. крб. Закладено хорошу основу для успішного завершення плану 1980 р. і п'ятирічки в цілому, гідної зустрічі XXVI з'їзду КПРС.

Під зорею Радянської влади відбулися корінні соціально-економічні перетворення на селі. Втілюючи в життя ленінський кооперативний план, партійні організації області провели велику роботу по подоланню у селянина вікової сили звички дрібного власника, зміни психології, по переконанню його в перевагах нового, колективного господарювання. Все це сприяло тому, що тисячі дрібних одноосібних селянських господарств об'єдналися в колгоспи. На базі суцільної колективізації було ліквідовано останній експлуататорський клас — куркульство. Соціалістична власність стала основою економічних відносин на селі. Назавжди було усунуто всі соціальні причини, які породжували експлуатацію, злидні і голод.

Комуністична партія і Радянський уряд виявляли й виявляють постійну турботу про розвиток сільського господарства області прискореними темпами. Рік у рік зростають кредити, що їх держава надає колгоспам, збільшуються поставки їм мінеральних добрив, насіннєвого матеріалу, сільськогосподарської техніки. Тільки за період з 1950 до 1959 р. кількість тракторів у колективних господарствах області зросла в 2,3 рази, зернозбиральних комбайнів — у 6,4, вантажних автомобілів — у 17 разів¹³. Протягом наступних років, з посиленням могутності нашої Батьківщини, яка вступила в етап розвинутого соціалізму, матеріально-технічна допомога з боку держави стала ще відчутнішою. Нині в колгоспах і радгоспах області вже налічується близько 1000 зернозбиральних комбайнів, більш як 12 тис. тракторів і вантажних автомобілів, багато іншої техніки і механізмів, що дає можливість проводити сільськогосподарські роботи на високому агротехнічному рівні.

Партійні організації приділяли і приділяють велику увагу зміцненню колгоспів і радгоспів кадрами. В ході підготовки і проведення колективізації ЦК Компартії України і уряд республіки направили в область на постійну роботу 375 спеціалістів сільського господарства. Поряд з цим розгорнулася підготовка керівників сільськогосподарського виробництва з місцевого населення в технікумах, училищах механізації, на курсах та ін. У процесі соціалістичного будівництва на селі виросли численні кадри талановитих організаторів виробництва. Тепер кількість керівників і спеціалістів сільського господарства з вищою освітою порівняно з 1965 р. зросла більш як у 4 рази. Сьогодні практично всі голови колгоспів і директори радгоспів мають вищу й незакінчену вищу освіту; в середньому на одне господарство припадає понад 20 спеціалістів.

Величезний вплив на подальше підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва мали рішення березневого (1965 р.) та липневого (1978 р.) Пленумів ЦК КПРС, XXIII, XXIV і XXV з'їздів нашої партії, в яких було розроблено найважливіші заходи по неухильному піднесенню сільського господарства країни і зміцненню його матеріально-технічної бази. За 1965—1979 рр. капіталовкладення в цю галузь народного господарства області становили більш як 750 млн. крб. За цей час було оповлено машино-тракторний парк, який збільшився в 2,5 рази, енергетичні потужності зросли в 2,7, енергоозброєність — в 3 рази, а поставки мінеральних добрив — у 2,6 рази.

Послідовне втілення аграрної політики КПРС приносить благотворні результати. За 4 роки п'ятирічки середньорічний ва-

¹³ ЧОДА, ф. 4 сг, оп. 9, спр. 3617, арк. 118.

ловий збір зерна, наприклад, був на 20% більшим, ніж за роки дев'ятої п'ятирічки, а середньорічна врожайність зернових становила 37 ц з гектара. Ряд механізованих ланок і колгоспів щороку збирають по 70—90 ц кукурудзи. Перевиконано план чотирьох років по продажу державі хліба, картоплі, льону-волокна, овочів і фруктів, усіх видів тваринницької продукції. Середньорічне виробництво м'яса, молока, яєць і вовни за 1976—1979 рр. значно перевищує відповідні показники дев'ятої п'ятирічки. У минулому році в колгоспах і державних господарствах на кожних 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 614,6 ц молока і 164,5 ц м'яса.

В 1979 р. Чернівецька область вийшла переможцем Республіканського змагання за збільшення виробництва та продажу державі зерна кукурудзи, продуктів тваринництва і заготівлі кормів, за що вона відзначена перехідними Червоними прапорами ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, Української республіканської ради профспілок і ЦК ЛКСМУ.

Досягненню успіхів у сільськогосподарському виробництві значною мірою сприяють розроблені ЦК КПРС широкі заходи по спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на основі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції. Відповідно до наміченого партією курсу в області створені виробничо-аграрні об'єднання садівничих радгоспів «Дністер» і «Буковина», діють міжгосподарські підприємства по відгодівлі та дорошуванню великої рогатої худоби, виробництву свинини, яєць, переробці вовни, міжколгоспний льносперобінний завод. Міжколгоспні об'єднання і комплекси дають 40% виробництва м'яса, у спеціалізованих господарствах виробляється 78% яєць.

Велике значення для розвитку економіки Чернівецької і сусідніх областей України та районів Молдавської РСР має спорудження Дністровського комплексного гідровузла потужністю 700 тис. кВт електроенергії — цієї справді інтернаціональної будови, що здійснюється за рішенням XXV з'їзду КПРС. Штучне море дасть можливість зрошувати 470 тис. га земель.

Важливим фактором підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є масове соціалістичне змагання, обмін передовим досвідом, розвиток і зміцнення братерських зв'язків трудових колективів Чернівецької області з хліборобами і тваринниками Рязанщини, Краснодарського краю, Ростовської області, Молдавської РСР і Закарпаття.

Відповідальні завдання стоять перед трудівниками сільського господарства області в нинішньому, завершальному році п'ятирічки: зібрати з кожного гектара по 40 ц зернових, 450 ц цукрових буряків, виробити у стогектарному обчисленні по 638 ц молока і по 165 ц м'яса. У складних умовах затьняної холодної весни вони організовано завершили нелегку зимівлю худоби і зараз докладають зусиль до того, щоб сповна використати літні умови для заготівлі достатньої кількості кормів і максимального нарощування тваринницької продукції. Високоякісно, за короткі строки проведено сівбу ранніх зернових та цукрових буряків, ведеться наполеглива боротьба за високий урожай цього року.

Успіхи в розвитку економіки, досягнуті за роки Радянської влади, стали основою неухильного зростання матеріального добробуту і культурного рівня населення області. Лише за роки десятої п'ятирічки споруджено понад 1 млн. м² житла, шкіл — на 15,9 тис. учнівських місць, дитячих дошкільних закладів — на 4385 чол., лікарень — на 468 ліжок. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців за роки, що

минули після возз'єднання, збільшилася в 4,6 раза, а оплата праці колгоспників тільки за останніх 10 років — у 4,2 раза. Порівняно з 1940 р. обсяг роздрібного товарообороту зріс у 49,7 раза. Міський житловий фонд збільшився у 3,4 раза¹⁴, а в сільській місцевості повосілля відсвяткували три чверті жителів.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. За минуле сорокаріччя чисельність лікарів збільшилася в області в 5,7, середнього медичного персоналу — в 11,3, а лікарняних ліжок — у 3,4 раза. Якщо до возз'єднання на кожних 10 тис. чол. місцевого населення припадав 1 лікар, то тепер — їх 35 і 88 середніх медпрацівників. Цей показник значно вищий, ніж у США, ФРН, Італії, Франції, Великобританії та інших капіталістичних країнах.

За 40 років Радянської влади відбулися глибокі зміни і в рівні культури, в ідеології та моралі населення Чернівецької області. Уродженець села Новосілки Кіцманського району народний артист СРСР Дмитро Гнатюк, виступаючи на позачерговій VII сесії Верховної Ради СРСР, яка затверджувала нову Конституцію нашої держави, сказав: «Тридцять п'ять — сорок років тому майже три чверті моїх односельців були неписьменні. Скільки було загублених талантів, здібностей, що не розкрилися. Скільки юнаків і дівчат залишилися з нездійсненими мріями. І ось за такий короткий строк — при тому, що війна зруйнувала народне господарство, перешкодила культурному розвитку — цей край став невпізнаним. Лише з одного мого села вийшли 4 доктори наук, один член-кореспондент АН УРСР, кілька кандидатів наук, художників, чимало вчителів, лікарів, інженерів, агрономів, зоотехніків, офіцерів Радянської Армії. В селі чотири Герої Соціалістичної Праці. Все це — діти й онуки учора ще неписьменних і пригноблених селян. Ось що таке соціалістична революція. Ось що таке права людини в Країні Рад»¹⁵.

Разючих успіхів досягнуто за цей період у народній освіті. Практично всі діти шкільного віку відвідують загальноосвітні школи. В цьому навчальному році більш як 99,7% випускників восьмих класів продовжують вчитися в середніх школах або інших навчальних закладах, які дають середню освіту. Кожен учень має можливість вчитися в школі рідною мовою, як це визначено Конституцією СРСР. Нині в області діє 304 школи з українською, 28 — з російською, 87 — з молдавською мовами навчання і 8 змішаних шкіл, в тому числі 3 — з українською і російською, 3 — з російською та молдавською і 2 — з українською та молдавською мовами навчання. Близько 10 тис. юнаків і дівчат оволодівають робітничими професіями в 16 професійно-технічних училищах.

Справжньою кузницею кадрів стали чернівецькі вузи: державний університет, медичний інститут, філіал Київського торгово-економічного інституту.

В 1975 р. у зв'язку із 100-річчям з дня заснування Чернівецького університету за заслуги у підготовці висококваліфікованих спеціалістів і науково-педагогічних кадрів та значний вклад у розвиток народної освіти його було удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора. До 1940 р. університет був форпостом німецько-австрійського, а згодом румунського великодержавного шовінізму і націоналізму, в його завдання входило: «зберігати і розвивати вірний австрійський

¹⁴ Під прапором ленінізму, 1979, № 16, с. 35—36.

¹⁵ Внеочередная VII сессия Верховного Совета СССР (девятый созыв): Стенографический отчет. М., 1977, с. 420.

дух», сприяти онімечуванню і румунізації краю, протистояти впливу й розвитку слов'янської культури та національно-визвольному рухові на Буковині. В університеті навчалися діти буржуазії, місцевого духовенства і землевласників, викладання велося німецькою, а згодом румунською мовами. Українців серед студентів, наприклад, у 1900 р. було лише 8%, а в 1938/39 навчальному році серед 115 випускників — тільки 4 чол.¹⁶

Тепер колектив університету — це багатонаціональна сім'я. У тісному співробітництві тут працюють і вчаться українці, росіяни, молдаване, румуни, євреї та ін. — представники 22 національностей. Щороку вузи і 18 середніх спеціальних навчальних закладів області випускають 6,7 тис. чол. спеціалістів для народного господарства.

Значно зріс науковий потенціал Чернівецької області. Широки наукові дослідження ведуть близько 1000 вчених, у тому числі 500 докторів і кандидатів наук. Крім вузів, функціонують 2 академічних заклади: відділення напівпровідникового матеріалознавства Інституту прикладних проблем математики і механіки АН УРСР та відділ Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР.

Все більше зростає вага області у мистецькому житті республіки. Успішно працюють Чернівецький обласний музично-драматичний театр ім. О. Кобилянської, творчі колективи філармонії, широка мережа будинків культури, клубів, бібліотек. У містах і селах області в гуртках художньої самодіяльності зайнято понад 70 тис. чол. Звідси починали свій творчий шлях народний артист СРСР Дмитро Гнатюк, народна артистка УРСР Софія Ротару, заслужений діяч мистецтв УРСР Степан Сабадаш та багато інших.

З кожним днем міцніє плідотворна співдружність письменників, журналістів і художників області з творчими працівниками РРФСР, Молдавії, Середньої Азії, Прибалтики та Закавказзя. Традиційні взаємні візити дружиб, зустрічі з робітниками, колгоспниками, інтелігенцією, молоддю є вагомим внеском у справу патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих.

Понад сто років тому уродженець Буковини, полум'яний борець за свободу, відомий письменник-демократ Юрій Федькович писав: «Я свій народ цілим серцем люблю, і душа моя віщує, що його велика доля жде». Ці слова збуваються в сьогоднішній дійсності краю, осяяній світлом ленінських ідей, самовідданою працею робітників, колгоспників та інтелігенції, дружбою і братерською єдністю всіх радянських народів.

Досягнення у розвитку економіки і культури Чернівецької області є величним результатом послідовного здійснення ленінської національної політики КПРС, підсумком спільних зусиль трудящих нашої багатонаціональної Батьківщини. За цими досягненнями стоїть людина — творець нового, соціалістичного способу життя, патріот, інтернаціоналіст. Сотні і тисячі самовідданих трудівників, новаторів, передовиків виробництва, які виростили за роки Радянської влади, бачать смисл свого життя у вірному служінні соціалістичній Вітчизні, великим ідеалам комунізму. Виступаючи на XXV з'їзді Компартії України, завідувача молочнотоварною фермою колгоспу «Зоря комунізму» Новоселицького району О. М. Журату говорила: «Нашим найбільшим щастям і гордістю є те, що ми належимо до великої сім'ї радянських народів»¹⁷.

¹⁶ Докладніше про це див.: Чернівецький державний університет. Львів, 1975, с. 29.

¹⁷ Правда України, 1976, 14 февр.

За успіхи в розвитку сільського господарства Чернівецьку область у 1958 р. було удостоєно найвищої державної нагороди — ордену Леніна. Понад 53 тис. працівників промисловості, сільського господарства, науки і культури нагороджені орденами і медалями, а 44-м з них присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Діти колишніх знедолених буковинців повною мірою користуються плодами соціалістичної демократії. Вони активно прилучаються до вирішення загальнонародних, державних справ. Наприклад, від рядового механізатора до депутата Верховної Ради СРСР пройшов шлях звичайний сільський хлопець з с. Брідок, а нині голова колгоспу «Заповіт Ілліча» Заставнівського району І. Д. Куницький. Членом радянського парламенту обрана комсомолка, в'язальниця рукавично-трикотажного об'єднання В. І. Островська. У Верховній Раді Української РСР Чернівецьку область представляють водій Берегометського лісокомбінату ім. 50-річчя Радянської України С. Є. Полтавський, в'язальниця Чернівецького виробничого панчішного об'єднання ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції М. Ф. Остафіївч, доярка колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Глибоцького району М. І. Кифірюк, інженер-конструктор чернівецького заводу «Кварц» Р. Л. Барг та інші.

Зростає кількість робітників і колгоспників у партійних органах. Електрозварник Чернівецького машинобудівного заводу ім. Ф. Е. Дзержинського В. Г. Істратій, наприклад, входить до складу бюро обкому партії, обирався делегатом XXV з'їзду КПРС. Ткаля текстильного об'єднання «Восход» Г. Г. Кузенко і комбайнер колгоспу «Дружба» Новоселицького району М. Д. Живка є членами облвиконкому. Під час останніх виборів до місцевих Рад в області обрано більш як 11,5 тис. народних депутатів, серед них 74% — робітники і колгоспники.

Обласна партійна організація у своїй повсякденній роботі приділяє постійну увагу формуванню у широких мас марксистсько-ленінського світогляду, вихованню їх у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму. Трудящі області завжди зберігають у своїх серцях і передають з покоління в покоління почуття безмежної вдячності рідній Комуністичній партії, Радянській державі, усім народам Країни Рад за велику допомогу і батьківську турботу, якими вони постійно оточені.

Робітники, колгоспники, інтелігенція Чернівецької області, як і всі радянські люди, своєю самовідданою, творчою працею по втіленню в життя рішень XXV з'їзду КПРС демонструють одноставне схвалення мудрої внутрішньої і зовнішньої політики партії, титанічної діяльності її Центрального Комітету і Політбюро ЦК на чолі з вірним і послідовним продовжувачем великої справи В. І. Леніна товаришем Л. І. Брежнєвим.

Свій найперший обов'язок трудящі орденоносної Чернівецької області вбачають у тому, щоб примножити вклад у спільну справу зміцнення економічної і оборонної могутності Радянської Батьківщини, успішно виконати планові завдання і соціалістичні зобов'язання на 1980 р. й десяту п'ятирічку в цілому, гідно зустріти XXVI з'їзд КПРС.

В. Г. Дикусаров

РАСЦВЕТ СОВЕТСКОЙ БУКОВИНЫ —
ТРИУМФ ЛЕНИНСКОЙ ПОЛИТИКИ КПСС

Резюме

В статье рассказывается о революционной борьбе трудящихся Северной Буковины за воссоединение с Советской Украиной в составе СССР и ее расцвете в условиях Советской власти.

А. Д. БАЧИНСЬКИЙ (Одеса)

ВОЗЗ'ЄДНАННЯ ПРИДУНАЙСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ І ПОЧАТОК СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У КРАЇ

28 червня 1940 р. Червона Армія почала визволення Бессарабії і Північної Буковини, загарбаних буржуазно-поміщицькою Румунією в 1918 р. Повернення цих земель Союзові РСР було видатною перемогою його миролюбної ленінської зовнішньої політики, здійсненням найзаповітніших мрій трудящих придунайського краю, результатом їхньої двадцятидвохрічної героїчної боротьби за возз'єднання з своєю Вітчизною.

Дні визволення перетворилися у справжнє свято. Народні маси зустрічали своїх визволителів з величезною радістю. Святково прикрашені колони трудящих — українців, росіян, болгар, молдаван, гагаузів — радісно вітали радянські частини. У Татарбунарах на честь воїнів-визволителів вулиці були прикрашені прапорами і святковими транспарантами. На одному з них містився напис: «Ми вірили, ми чекали, коли зійде сонце свободи і радість визволення прийде до нас зі сходу від наших українських і російських братів»¹. В Акермані (Білгороді-Дністровському), наприклад, вітаючи червоноармійців, старий рибалка П. Гайовий, сказав: «Дорогі товариші! Прийміть хліб-сіль від акерманських рибалок, які давно чекали на ваш прихід. Ви принесли нам щастя і радість, ясне сонце і світлий день»².

Трудящі на чолі з комуністами створювали ревкоми, формували збройні загони, займали важливі підприємства й установи, забезпечували охорону державного майна і збереження революційного порядку. Так було в Кілії, Болграді та інших населених пунктах. Повсюдно пройшли мітинги і збори, на яких населення висловлювало гарячу вдячність Комуністичній партії, Радянському уряду, Червоній Армії за своє визволення.

В перші ж дні після визволення почали відновлюватися органи Радянської влади, незабаром уже працювало понад 200 лише сільських Рад³. Всі органи окупаційних властей і організації буржуазно-поміщицьких партій були ліквідовані буквально протягом двох-трьох днів. Для керівництва трудящими масами в боротьбі за зміцнення Радянської влади у краї і здійснення революційних перетворень були створені місцеві органи Комуністичної партії. У відповідності з рішенням ЦК ВКП(б) 3 липня 1940 р. ЦК КП(б)У, за безпосередньою

¹ История городов и сел Украинской ССР: Одесская область. К., 1978, с. 762.

² Сов. Україна, 1940, 2 июля.

³ Партархія Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 6, арк. 44,

участю Молдавського обкому КП(б)У, організував у Бессарабії партійні комітети, в тому числі Акерманський та Ізмаїльський⁴.

Органи народної влади створювалися в умовах величезного політичного піднесення населення. До Рад обиралися комуністи, учасники революційного підпілля, робітники, трудящі селяни, передова інтелігенція. Вже з перших днів своєї діяльності Ради користувалися великим авторитетом серед широких народних мас. «У сільські Ради і волосний комітет, — повідомляла ізмаїльська газета «Придунайская правда», — щодня приходять люди. Вони розпитують про життя в Радянській країні, з захопленням згадують про зустріч з любимою і непереможною Червоною Армією, радяться, як краще організувати збирання врожаю»⁵.

Визволення створило реальні умови для безпосереднього втілення в життя загальнонародного прагнення до возз'єднання в єдиній Радянській державі. 2 серпня 1940 р., виходячи з ленінської національної політики, VII сесія Верховної Ради СРСР прийняла закони про возз'єднання молдавського населення Бессарабії з молдавським населенням Молдавської АРСР, утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки і включення Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії і Північної Буковини до складу Української РСР⁶. Це була подія великої історичної ваги. Як підкреслював у своїй промові «П'ятдесят років Радянській Молдавії» Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, відновлення Радянської влади в Бессарабії та її возз'єднання були «...актом історичної справедливості»⁷.

З глибокою вдячністю Комуністичній партії і Радянському урядові сприйняли трудящі рішення VII сесії Верховної Ради СРСР. В резолюції загальноміського мітингу, наприклад, жителів Ізмаїлу було записано: «Ми, трудящі міста., переживаємо невимовну радість і щастя. Віднині і назавжди ми підвелися на весь зріст і на всю силу нашого голосу заявляємо всьому світові: «Ми — громадяни великого Радянського Союзу, ми не мали своєї батьківщини, ми здобули свою справжню Батьківщину — Союз Радянських Соціалістичних Республік»⁸.

7 серпня 1940 р. у складі Української РСР було утворено Чернівецьку область, до якої увійшов і Хотинський повіт Бессарабії, та Акерманську область у складі основних частин Акерманського та Ізмаїльського повітів⁹. 20 серпня 1940 р. ЦК КП(б)У утворив Акерманський обласний комітет КП(б)У, а Президія Верховної Ради УРСР затвердила виконком обласної Ради депутатів трудящих¹⁰. Незабаром була проведена адміністративно-територіальна реформа, якою скасовувався повітовий і волосний поділ¹¹. 7 грудня 1940 р. центр області з Акерману було перенесено до Ізмаїлу і область перейменовано в Ізмаїльську. На 1 січня 1941 р. її територія становила 12,4 тис. км², а населення досягало 684,1 тис. жителів. До складу області входило 13 районів, три міста обласного підпорядкування (Ізмаїл, Акерман, Кілія), 5 робітничих селищ і 194 сільські Ради¹².

⁴ История Молдавской ССР. Кишинев, 1968. Т. II, с. 355—356.

⁵ Придунайская правда (Измаил), 1940, 15 июля.

⁶ Ведомости Верховного Совета СССР, 1940, 22 авг.

⁷ Брежнев Л. И. Ленинским курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 162.

⁸ Придунайская правда, 1940, 4 авг.

⁹ Советский Придунайский край. 1940—1945 гг.: Документы и материалы. Одесса, 1968, с. 27.

¹⁰ Св. Україна, 1940, 21 авг.

¹¹ Вісті Рад депутатів трудящих УРСР, 1940, 12 листоп.

¹² Советский Придунайский край, с. 78, 138; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 6, спр. 15, арк. 1.

Відновлення Радянської влади поклало початок корінним соціально-економічним, політичним і культурним перетворенням у краї на соціалістичних засадах. Найважливішою і вирішальною умовою успішного здійснення цього історичного завдання було керівництво з боку Комуністичної партії. Місцеві партійні організації області, у складі яких на початку 1941 р. налічувалося понад 1970 членів і 707 кандидатів у члени ВКП(б)¹³⁻¹⁴, очолили рух трудящих за будівництво нового життя. Лише за сім місяців з часу створення обласної партійної організації бюро обкому КП(б)У розглянуло понад 120 питань, пов'язаних з відбудовою і розвитком промисловості, транспорту і зв'язку, здійсненням революційних аграрних перетворень, перебудовою і розвитком охорони здоров'я, народної освіти, культури й торгівлі і підвищенням матеріального добробуту трудящих, громадсько-політичною і організаційно-масовою роботою.

Велику допомогу партійним і радянським органам у здійсненні соціалістичних перетворень подавали профспілкові і комсомольські організації. Ще в липні 1940 р. на прохання трудящих цього краю ВЦРПС прийняла рішення про переєстрацію членів профспілок і проведення виборів їх керівних органів на засадах профспілок СРСР. З цією метою було утворено Організаційне бюро Ради профспілок по Бессарабії. Партійна організація виділила для профспілкової роботи 47 комуністів¹⁵. На кінець серпня 1940 р. профспілки об'єднували переважну більшість робітників та службовців і діяли на всіх підприємствах і в установах. В області функціонувало 7 галузевих Рад профспілок¹⁶. На квітень 1941 р. у краї діяло 294 організації ЛКСМУ, що об'єднували понад 2600 комсомольців. Вони брали активну участь у суспільно-політичному житті краю, ставали ініціаторами багатьох передових починань. Під час виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР 1730 чол. — комсомольців і молоді працювали агітаторами, 779 — членами виборчих комісій. Комсомольці створювали на промислових підприємствах і транспорті ударні молодіжні бригади. 800 членів ЛКСМУ роз'яснювали селянам Статут сільськогосподарської артілі, відремонтували й обладнали понад 160 сільських клубів і будинків культури¹⁷.

Проводячи ленінську національну політику, партійні органи особливу увагу приділяли залученню населення краю до активної участі в суспільно-політичному житті, до державного, господарського і культурного будівництва. На керівну роботу з місцевого населення було висунуто близько 3000 осіб, в тому числі в обласні, міські, районні та сільські радянські установи — 617 чол., на господарсько-кооперативну роботу — 897, на сільськогосподарську — 402, в органи народної освіти й охорони здоров'я — 81 чол. Кращі представники трудящих цього краю У. М. Батишев, один з керівників Татарбунарського повстання 1924 р., і С. Д. Гажева, колишня наймичка, були обрані депутатами Верховної Ради СРСР, а робітник Д. Г. Соловйов, рибалка Р. В. Борисов і також колишня наймичка Є. В. Волошина — депутатами Верховної Ради УРСР¹⁸.

¹³⁻¹⁴ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 5, арк. 36.

¹⁵ Там же, 4981, оп. 1, спр. 5, арк. 37.

¹⁶ Центральний державний архів Молдавської РСР, ф. Р-3029, оп. 3, спр. 1, арк. 127, 129; спр. 2, арк. 103.

¹⁷ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4981, оп. 1, спр. 3, арк. 5, 17, 41; спр. 4, арк. 8, 31, 42.

¹⁸ Там же, ф. 4980, оп. 1, спр. 5, арк. 33—34.

Одним з найважливіших революційних заходів Радянської влади по створенню умов для соціалістичного розвитку придунайського краю була націоналізація основних засобів виробництва. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про націоналізацію банків, промислових і торговельних підприємств, залізничного і водного транспорту і засобів зв'язку Бессарабії» протягом серпня-жовтня 1940 р. у краї було націоналізовано 180 промислових підприємств (104 — харчової промисловості, 41 — рибної, 13 — металообробної, 12 — деревообробної, 10 — легкої), 7 електростанцій, 350 торговельних підприємств, 228 великих будівель¹⁹.

Створений у провідних галузях промисловості і торгівлі соціалістичний сектор став міцною основою для розвитку нових виробничих відносин. Дрібні ж приватні підприємства, які ще подекуди залишилися, не мали будь-якої серйозної питомої ваги в економіці краю.

Партійні й радянські органи проводили значну роботу по залученню через кооперацію до соціалістичного будівництва кустарів і ремісників, які не використовували найманої праці. В червні 1941 р. у придунайському краї уже працювало 70 артілей промислової кооперації, що об'єднували 2150 ремісників та кустарів і 18 рибальських артілей, в яких налічувалося 2880 чол. На їх організаційно-господарське зміцнення держава відпустила 1 млн. 560 тис. крб. кредиту²⁰.

Наступним етапом у здійсненні корінних соціально-економічних перетворень стала соціалістична реконструкція промисловості, у процесі якої мала бути ліквідована величезна економічна відсталість краю, спричинена колоніальною політикою окупантів. У статті секретаря Акерманського обкому КП(б)У, вміщеній у місцевій газеті, підкреслювалося, що на час визволення в краї були лише «...дрібні напівзруйновані борошномельні, маслобійні, виноробні та інші підприємства, які ледве існували. Рибоконсервні та інші підприємства зовсім не працювали»²¹.

Під керівництвом партійних і радянських органів трудящі придунайського краю взяли активну участь у відбудові та розвитку народного господарства. Велику допомогу краю у проведенні соціалістичної реконструкції подала Радянська держава. Лише на друге півріччя 1940 р. виділені нею для промисловості капіталовкладення становили 1 млн. 234 тис. крб. З братніх республік надходили промислове устаткування і сировина, направлялися кваліфіковані кадри робітників та інженерно-технічних працівників. На господарську роботу в край прибули 460 досвідчених спеціалістів²². Технічне устаткування поставляв ленінградський завод «Красная заря», сировина для текстильних підприємств завозилася з Іваново і східних областей УРСР, колектив Одеського консервного комбінату брав участь у реконструкції Акерманського рибоконсервного заводу²³.

Вагомими були вже перші наслідки соціалістичного будівництва. На Тузлівських промислах налагодився випуск солі, що мало велике значення для багатой рибою області. Розширені й реконструйовані бу-

¹⁹ Ведомости Верховного Совета СССР, 1940, 4 сент.; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 221, арк. 5—21, 58—69, 136—139; спр. 224, арк. 13—15; спр. 225, арк. 153—161, 352—353, 379—383 (підрахунки автора).

²⁰ Придунайская правда, 1941, 12 юнія.

²¹ Знамя Советов (Акерман), 1940, 7 ноябр.

²² Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 5, арк. 33.

²³ Сов. Молдавия, 1940, 27 сент., 26 окт.; Придунайская правда, 1941, 19 февр., 20 юнія; Знамя Советов, 1941, 18 апр.

ли Татарбунарська, Тарутинська і Теплицька суконні фабрики²⁴. Вже на початку 1941 р. перевиконали державний план 4 рибзаводи області, які почали працювати з жовтня 1940 р.²⁵

Про швидкі темпи зростання промисловості краю свідчать такі дані: якщо на 1 липня 1940 р. там діяло 161 підприємство, то на 1 травня 1941 р. їх налічувалося вже 285²⁶.

Відбудовувалися та реконструювалися й усі види транспорту і зв'язку, які на час визволення були в жалюгідному стані. За короткий час було відремонтовано і перешито з вузької на широку колію 248 км залізниць, переобладнано депо і впорядковано все залізничне господарство; крім того, було прокладено залізничну лінію Арциз — Ізмаїл (107 км), що зв'язувала обласний центр з Одесою²⁷. Відбудовувалися дунайські порти: Ізмаїл, Рені, Кілія, Вилково і дністровський — Акерман, чорноморський — Бугаз. У липні 1940 р. розпочав роботу Ізмаїльський торговий порт. До кінця року вступили в дію регулярні вантажо-пасажирські лінії між дунайськими і чорноморськими портами. Їх обслуговували нові пароплави, два з яких на честь возз'єднання були за проханням трудящих названі «Советская Бессарабия» і «Советская Буковина». В Одеському інституті інженерів водного транспорту розроблялися проекти реконструкції дунайських портів, організації вантажо-пасажирських потоків між чорноморськими і дністровсько-дунайськими портами²⁸. Проводилася велика робота по відбудові ґрунтових шляхів, розширювалася їх мережа. З союзних республік надходили вантажні машини, автобуси й відповідна техніка²⁹. Було введено в дію магістральні телефонні лінії Ізмаїл — Акерман — Одеса, в усіх райцентрах прокладено розгалужену кабельну сітку. В Ізмаїлі, Акермані, Рені, Болграді, Кілії побудовано потужні телефонні і радіотрансляційні вузли³⁰. Налагоджувалося комунальне господарство.

Глибокі соціалістичні перетворення в економіці дали можливість за короткий час ліквідувати тяжку спадщину колоніального режиму — безробіття. В Ізмаїлі, Акермані, Болграді, Рені, Кілії дістали роботу понад 15 тис. колишніх безробітних³¹.

Відбудова й розвиток промисловості, транспорту, комунального господарства зумовили швидке зростання робітничого класу. І він зростав не лише кількісно. Принципово змінилася його роль у громадсько-політичному житті, державному управлінні, в розвитку економіки. Завдяки широко розгорнутому соціалістичному змагання, трудовому героїзмові робітників достроково відбудовувались і ставали до ладу нові підприємства, невинно підвищувалася продуктивність праці. Якщо за першу половину 1940 р. (до визволення) у краї було вироблено промислової продукції на 9,4 млн. крб., то за другу половину року — вже на 13,3 млн. крб., а за перші п'ять місяців 1941 р. — до 17,4 млн. крб.³²

²⁴ Придунайская правда, 1940, 27 окт.; 1941, 7, 8, февр. и 20 июня.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. Р-2, оп. 7, спр. 226, арк. 17.

²⁶ Придунайская правда, 1941, 20 июня.

²⁷ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 2, арк. 3; спр. 3, арк. 119; спр. 5, арк. 16—17; спр. 6, арк. 8.

²⁸ Придунайская правда, 1940, 25 июля; 1941, 11 марта и 10 июня; Сов. Молдавия, 1940, 17 дек.

²⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 220, арк. 158; спр. 222, арк. 263.

³⁰ Філіал Одеського обласного державного архіву в Ізмаїлі (далі — ФООДА), ф. Р-470, оп. 3, спр. 169, арк. 4.

³¹ Комуніст (Київ), 1941, 8 лют.; Придунайская правда, 1941, 4, 11 февр., 21 июня.

³² Придунайская правда, 1941, 20 июня.

У загальному процесі революційних перетворень важливе місце відводилося сільському господарству краю, яке було тоді в цілковитому занепаді. У ньому було зайнято понад 84% населення. На час визволення з 120211 селянських господарств 47 648 були бідняцькими. Їм належало 129 600 га землі, тобто в середньому по 2,7 га на господарство. У той же період 13 тис. поміщицьких і куркульських сімей мали 380 тис. га, що становило близько 43% всіх орних земель. На одне їх господарство в середньому припадало до 30 га землі³³. Отже, перебудова народного господарства на соціалістичних засадах настійно вимагала й докорінних змін соціально-економічних відносин на селі.

Революційні перетворення в сільському господарстві почалися вже з перших днів визволення. Бідняцькі маси села під керівництвом партійних і радянських органів конфіскували землі поміщиків. В Ізмаїльській волості лише за перші два тижні після відновлення Радянської влади безземельні і малоземельні селяни одержали понад 4,5 тис. га поміщицьких земель³⁴. Ліквідація приватного землеволодіння була законодавчо закріплена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 серпня 1940 р. «Про відновлення на території Бессарабії чинності радянських законів про націоналізацію землі», в основі якого лежав ленінський Декрет про землю³⁵.

Наступний важливий етап у поглибленні революційних аграрних перетворень був започаткований постановою ЦК ВКП(б) і Раднаркомом СРСР від 13 вересня 1940 р. про встановлення максимальних норм землекористування на один селянський двір по Бессарабії і Північній Буковині і постановою ЦК КП(б)У і Раднаркомом УРСР від 26 вересня 1940 р. про встановлення максимальних норм землекористування на один селянський двір по Акерманській і Чернівецькій областях³⁶. Цими постановами істотно обмежувалося куркульське землеволодіння і передбачалося наділення відрізаною у куркулів землею безземельних і малоземельних селян. Загалом сільська біднота одержала від Радянської влади до 185 тис. га землі (в тому числі 30 тис. га з посівами), 1206 різних житлових і господарських будівель, 1500 коней та багато продуктивної худоби³⁷.

Селянські господарства були звільнені від усіх податків, встановлених окупаційною владою, запроваджувалася радянська система оподаткування, якою передбачалися великі пільги бідняцькому прошаркові. Були заборонені використання найманої праці, земельна оренда, лихварський кредит і різні відробітки.

Революційні аграрні перетворення значно поліпшили матеріальне становище бідняцько-середняцьких мас села. Вже на початку грудня 1940 р. кожне в минулому безземельне господарство в краї мало в середньому по 3,1 га землі, малоземельне — по 4,2 га³⁸. Вживалися заходи для застосування передової агротехніки, піднесення тваринництва, виноградарства й садівництва. В край прибували спеціалісти сільського господарства з усієї країни. На червень 1941 р. там працювали 116 агрономів, 47 зоотехніків, 24 ветлікарі та 27 інженерів-земле-впорядників³⁹.

³³ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 6, спр. 10, арк. 2.

³⁴ Придунайская правда, 1940, 18 юля.

³⁵ Ведомости Верховного Совета СССР, 1940, 4 сент.

³⁶ Советский Придунайский край, с. 49, 343.

³⁷ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 3, арк. 60—62; оп. 6, спр. 4, арк. 2.

³⁸ Правда, 1940, 2 дек.

³⁹ Союз серпа и молота: Из истории создания, развития и укрепления союза рабочего класса и крестьянства. Киев—Одесса, 1977, с. 141—142.

Важливу роль у забезпеченні необхідних для соціалістичної перебудови села умов відіграло створення машинно-тракторних станцій (МТС). У грудні 1940 р. у краї їх було вже 27. Вони мали 333 трактори, 81 автомашину і 27 комбайнів⁴⁰. Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду, допомозі союзних республік технічна озброєність МТС неухильно зростала. Протягом весни 1941 р. у придунайський край із східних областей надійшло ще 110 тракторів, 26 комбайнів та багато іншої складної сільськогосподарської техніки⁴¹. На початок жнив 1941 р. там працювало 28 МТС, в яких налічувалося 419 тракторів і 174 комбайни. До речі, слід згадати, що на час визволення в Ізмаїльському повіті було лише 16 тракторів і 13 парових молотарок⁴². Для підготовки кадрів механізаторів, яких край раніше не мав, у с. Теплиця було створено школу механізації сільського господарства на 250 курсантів й організовано курси трактористів на 560 осіб. З братніх республік прибуло 550 досвідчених спеціалістів. Весною 1941 р. у краї працювало загалом понад 900 механізаторів⁴³. Восени 1940 р. було покладено початок організації в землеробстві радянських господарств — радгоспів, яких улітку 1941 р. налічувалося вже 13.

Здійснені під керівництвом Комуністичної партії корінні соціально-економічні перетворення дали можливість розпочати колективізацію сільського господарства. Вирішальну роль в організації колгоспного руху в краї відіграли партійні та радянські органи, що спиралися на багатющий досвід колективізації в нашій країні. В лютому 1941 р. виникли перші колгоспи, а незабаром колгоспний рух охопив широкі бідняцько-селянські маси. «Зараз колишні батраки, бідняки і середняки, — відзначалося на першій Ізмаїльській обласній партійній конференції КП(б)У, що відбулася 8—9 лютого 1941 р., — сотнями подають заяви з проханням об'єднати їх у колгоспи»⁴⁴.

На початок літа 1941 р. існувало вже 216 колгоспів з земельною площею в 215 тис. га. Вони об'єднували 26988 господарств. Проте їх матеріально-технічна база була ще слабкою⁴⁵.

Радянська держава подала молодим колективним господарствам величезну допомогу. За проханням їх членів цим господарствам було додатково прирізано 28360 га землі, передано 4927 корів, надано у позику 3940 т насіння зернових і технічних культур, 1500 т картоплі, виділено 3 млн. 380 тис. крб. кредиту. Колгоспам у першу чергу виділялася техніка МТС. На середину 1941 р. з допомогою МТС було оброблено 126800 га землі (у переведенні на м'яку оранку), тобто більшість колгоспної посівної площі⁴⁶.

Революційним аграрним перетворенням і соціалістичному будівництву на селі намагалися чинити всілякий опір класово-ворожі елементи — куркулі, пособники окупантів, що затаїлися, українські буржуазні націоналісти, сїоністи та реакційне духовенство. Як зазначалося на пленумі Ізмаїльського обкому КП(б)У, що відбувся 31 березня 1941 р., вони діяли «тихою сапою», намагаючись дискретувати політику Комуністичної партії на селі⁴⁷. Та партійні і радянські органи, спираючись на бідняцько-середняцький актив, рішуче викривали підступи ворогів.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 232, арк. 47.

⁴¹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 9, арк. 171.

⁴² Придунайская правда, 1940, 18 июля; 1941, 12 июня.

⁴³ Советский Придунайский край, с. 109.

⁴⁴ Знамя Советов, 1941, 14 февр.

⁴⁵ Придунайская правда, 1941, 12 июня.

⁴⁶ Союз серпа и молота., с. 145—146.

⁴⁷ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 1, арк. 14—15.

Соціально-економічні перетворення відбувалися в умовах величезного політичного і трудового піднесення трудящих. Могутнім засобом розвитку творчої ініціативи мас, залучення їх до управління виробництвом стало соціалістичне змагання. Його ініціатором виступив колектив Татарбунарської суконної фабрики. Вже в 1941 р. цей патріотичний рух поширився за межі Ізмаїльщини. Трудящі краю змагалися з трудящими Чернівецької області, дністровські рибалки — з очаківськими, акерманські залізничники — з молдавськими колегами, колектив Акерманського рибоконсервного заводу — з працівниками Одеського консервного комбінату, вчителі Ізмаїлу — з вчителями Херсона⁴⁸. В ході змагання трудящі визволеного краю збагачувалися досвідом соціалістичного господарювання. Новими звершеннями зустрічали вони 23-і роковини Великого Жовтня, XVIII конференцію ВКП(б), ленінські дні, присягалися завжди жити і працювати, як заповідав вождь світового пролетаріату. У книзі відвідувачів Музею В. І. Леніна у Москві делегація Ізмаїльської області записала: «...Будемо працювати по-ленінському. Будуватимемо нове, щасливе життя по-ленінському. Будемо боротися з ворогами інтересів робітничого класу по-ленінському. Хай живе ленінізм!»⁴⁹.

Уже в перший рік Радянської влади сталися корінні зміни і в інших галузях життя придунайського краю. До визволення тут панували масові інфекційні захворювання. Навіть за офіційними даними, в 1939 р. у бессарабському селі вмирало 61,4% новонароджених. У краї було лише 16 лікувальних закладів, де працювало 67 лікарів⁵⁰. Населення, по суті, було приречене на вимирання. З відновленням Радянської влади до рук держави перейшли всі медичні заклади, було націоналізовано аптеки й аптечні крамниці⁵¹. Запроваджувалася передова радянська система охорони здоров'я. Лише за друге півріччя 1940 р. на лікування трудящих було витрачено понад 8 млн.крб. (окупційна ж влада планувала на ці потреби в 1940 р. не більш як 536 тис. крб.). Реконструювались і будувались десятки нових медично-санітарних закладів. Влітку 1941 р. уже діяло 26 лікарень, 35 амбулаторно-поліклінічних закладів, 126 сільських лікарських і фельдшерсько-акушерських пунктів, 2 санепідстанції, в яких налічувалося близько 300 лікарів і 800 працівників середнього медичного персоналу⁵². За путівками Наркомату охорони здоров'я СРСР у край прибуло понад 290 медпрацівників⁵³.

Разючі зміни сталися в галузі народної освіти й культури. У 1939 р. в Ізмаїльському і Акерманському повітах було 150 загальноосвітніх закладів, у тому числі 8 гімназій, в яких за списками значилося до 47 тис. учнів. Фактично ж ці заклади відвідували лише 25 тис., тобто до 35% дітей шкільного віку. 80% населення було зовсім неписьменним. В обох повітах налічувалося близько 700 вчителів, з яких понад 370 були безробітними⁵⁴. Викладання в школах велося виключ-

⁴⁸ Знамя Советов, 1940, 10 дек.; 1941, 16 февр.; Придунайская правда, 1941, 19 февр. и 16 апр.

⁴⁹ Правда, 1941, 21 янв.

⁵⁰ Советский Придунайский край, с. 119.

⁵¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 225, арк. 315—316.

⁵² ФООДА, ф. Р-470, оп. 3, спр. 169, арк. 3.

⁵³ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 5, арк. 19, 33; Знамя Советов, 1940, 3 дек.; Придунайская правда, 1941, 12 июня.

⁵⁴ В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских Придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946—1953 гг.). Одесса, 1972, с. 110; Придунайская правда, 1941, 26 марта.

но румунською мовою. За часів окупації вони служили осередками на-сильницької асиміляції населення краю.

Перебудова всієї системи народної освіти, що було одним з важ-ливих заходів культурної революції, почалася одразу ж після віднов-лення Радянської влади. Лише за шість місяців 1940 р. на народну ос-віту було витрачено понад 10 млн. крб.⁵⁵ На літо 1941 р. діяло вже 350 шкіл з українською, російською, молдавською мовами навчання і контингентом учнів у 82275 осіб. Водночас понад 10 тис. представників робітничої і селянської молоді навчалася у вечірніх школах і 35 тис. дорослих — у школах лікнепу і для малописьменних⁵⁶.

З метою підготовки кадрів учителів було створено Акерманський вчительський інститут і педагогічні училища: в Ізмаїлі — з російсь-кою і в Тарутино — з українською мовами навчання⁵⁷. Влітку 1941 р. у краї вже налічувалося 2400 вчителів, з яких понад 960 прибули з союзних республік за путівками Наркомосу. Швидко розгорталася ме-режа культурно-освітніх закладів, яких за часів окупації практично не існувало. На початок літа 1941 р. уже працювали обласний Будинок народної творчості, 181 районний та сільський клуби, десятки червоних кутків, 228 гуртків художньої самодіяльності, функціонували 2 обласні, 17 міських і районних, 235 шкільних і клубних бібліотек, понад 30 стаціонарних кінотеатрів і кінопересувов⁵⁸. У листопаді 1940 р. було організовано Акерманський краєзнавчий музей, працівники якого разом з експедиціями АН СРСР і АН УРСР взяли участь в археологічних дослідженнях визначної пам'ятки античного світу — стародавнього мі-ста Тіри⁵⁹. В Ізмаїлі було відкрито російську драматичну студію, Акер-мані — драматичний театр, Болграді — болгарський пересувний театр на базі Одеського колгоспного болгарського театру ім. Д. Благоева. Почали працювати дві музичні школи: в Акермані і Ізмаїлі⁶⁰.

Переконалим виявом вдячності трудящих краю Комуністичній партії, свідченням повної підтримки її лєнінської національної політи-ки були результати перших виборів до Верховної Ради СРСР і Вер-ховної Ради УРСР, що відбулися 12 січня 1941 р. У цей день 99,5% виборців краю одностайно проголосували за кандидатів блоку комуні-стів і безпартійних⁶¹.

Напередодні Великої Вітчизняної війни радянський придунайський край уже твердо йшов шляхом соціалізму. У промисловості, на транс-порті, в торгівлі соціалістичний сектор став пануючим; в сільському господарстві були закладені основи нових виробничих відносин; швид-кою ходою здійснювалася культурна революція.

Після розгрому гітлерівської Німеччини трудящі краю перейшли до мирного будівництва і в небачено короткий строк відбудували на-родне господарство, зруйноване в роки війни. Включення Ізмаїльщи-ни до складу високорозвинутої Одеської області сприяло дальшому під-несенню економіки і культури краю. В наш час радянські придунай-ські землі — це розвинутий аграрно-індустріальний регіон УРСР, в якому у братній сім'ї примножують славу соціалістичної Батьків-

⁵⁵ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 4980, оп. 1, спр. 5, арк. 20.

⁵⁶ Советский Придунайский край, с. 118.

⁵⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 220, арк. 238; спр. 226, арк. 61.

⁵⁸ Советский Придунайский край, с. 118.

⁵⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 230, арк. 336; Знамя Советов, 1941, 13 апр.

⁶⁰ Советский Придунайский край, с. 42, 118; Придунайская правда, 1940, 1, 16 марта.

⁶¹ Придунайская правда, 1941, 21 марта.

щини росіяни і українці, молдаване і болгары, гагаузи і вірмени, представники багатьох інших національностей єдиного радянського народу. Досягти цього високого рівня трудящі радянського придунайського краю змогли завдяки тому, що керівною і спрямовуючою силою творення нового життя була Комуністична партія, що вони могли спертися на допомогу й підтримку всіх братніх народів, на могутній народногосподарський потенціал Радянського Союзу і повною мірою використати багатющий досвід соціалістичного будівництва.

А. Д. Бачинский

ВОССОЕДИНЕНИЕ ПРИДУНАЙСКИХ ЗЕМЕЛЬ С СОВЕТСКОЙ УКРАИНОЙ
И НАЧАЛО СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В КРАЕ

Резюме

В статье рассматривается начало социалистических преобразований в советском придунайском крае (бывших Аккерманском и Измаильском уездах Бессарабии), воссоединенном в 1940 г. с Украинской ССР.

ПО СТОРІНКАХ БЮЛЕТЕНЯ «АРХІВИ УКРАЇНИ»

П. П. ГУДЗЕНКО (Київ), Є. П. ШАТАЛІНА (Київ)

«Архіви України» — науково-інформаційний бюлетень Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР (Головархіву УРСР), який видається з 1947 р. (обсяг — 8,5 арк., періодичність — 6 номерів на рік) *.

Орган українських архівістів є трибуною для широкого обговорення актуальних теоретичних і практичних завдань радянського архівознавства, джерелознавства, археографії та інших спеціальних історичних дисциплін. На його сторінках висвітлюється досвід роботи партійних, державних і відомчих архівів УРСР з питань зберігання, комплектування та використання історичних документів. Він знайомить читачів з архівною справою у союзних республіках, братніх соціалістичних та зарубіжних країнах. Бюлетень є продовженням архівознавчих видань довоєнного часу: «Архівної справи» (1925—1931 рр.), «Радянського архіву» (1931—1932 рр.), «Архіву Радянської України» (1932—1933 рр.). «Архіви України» збагачують доробок радянської історичної науки, перебувають на передньому краї ідеологічного фронту в боротьбі проти ворожої ідеології, за ідейно-політичне виховання трудящих.

У цій статті зроблено огляд публікацій матеріалів «Архівів України» за період від XXV з'їзду КПРС до сьогодення.

Бюлетень має досить чітку й сталу структуру. Це — статті та повідомлення, добірки документів, тематичні й фондові огляди джерел, замітки про нові надходження, консультації та ін. Майже постійною є рубрика «Критика та бібліографія», в якій вміщуються рецензії на документальні збірники та на праці з спеціальних історичних дисциплін. Досить різноманітною, зокрема, є рубрика «Інформація та хроніка», де публікуються матеріали про багатогранну діяльність архівних установ, їх зв'язки з архівними установами братніх республік, міжнародні контакти тощо.

Позитивним є те, що редколегія останнім часом добилася більш цілеспрямованого використання матеріалу в тематичних рубриках з актуальних проблем радянської історичної науки: в них групується матеріал, що надходить до редакції, незалежно від жанру (стаття, добірка чи огляд джерел).

На сторінках «Архівів України» друкуються матеріали широкого кола авторів. Насамперед це — співробітники державних, партійних та відомчих архівів Української РСР, а також науковці Інституту іс-

* Редакційна колегія: О. Г. Мітюков (головний редактор), М. М. Базанова, В. М. Волковинський (заст. головного редактора), Л. З. Гісцова, В. О. Замлинський, О. М. Коваленко, В. С. Коновалова, Б. Д. Нісенко, К. Є. Новохатський, Г. В. Портнов, М. Г. Савченко, І. С. Слабеев, А. А. Соловйова.

торії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту історії АН УРСР та вузів республіки, Москви, Ленінграда, братніх союзних республік і зарубіжних країн.

1976-й рік увійшов в історію Країни Рад як рік історичного XXV з'їзду КПРС. Як і для всього радянського народу — будівника комунізму — для працівників архівних установ республіки рішення з'їзду, схвалена ним економічна програма десятої п'ятирічки стали важливим етапом в їх трудових звершеннях. Велику увагу архівісти республіки приділяють дальшому розвитку архівної справи, поліпшенню якості всіх видів архівної роботи, підвищенню ефективності наукового використання історичних джерел. Хід виконання завдань цієї п'ятирічки, досягнення архівних установ УРСР досить докладно висвітлюються в «Архівах України».

Згідно з рішеннями XXV з'їзду КПРС, а також настановами партії щодо вдосконалення ідеологічної роботи й дальшого розвитку суспільних наук тематика бюлетеня визначається актуальними проблемами вітчизняної історії. На його сторінках дедалі більше уваги приділяється популяризації документів, що відбивають героїчну історію нашої країни. У зв'язку з цим схвалення заслуговує публікація у спеціальних тематичних рубриках матеріалів до ювілеїв знаменних історичних подій.

Велику увагу «Архіви України» приділяють пропаганді документальних видань, присвячених засновникові першої у світі соціалістичної держави В. І. Леніну. Так, в одному з номерів бюлетеня вміщено матеріал про підготовлений ЦДІА УРСР у Києві покажчик архівних документів «Твори В. І. Леніна на Україні (1894 — лютий 1917)», в якому на основі архівних джерел зафіксовано 1630 фактів розповсюдження його праць¹. До 110-річчя з дня народження В. І. Леніна опубліковано два огляди документальної Ленініани (1980, № 1, с. 3, 9).

Чільне місце відводиться публікації документів Комуністичної партії. «Невичерпне джерело досвіду будівництва комунізму» — так називається стаття академіка АН УРСР А. Д. Скаби, докторів історичних наук В. А. Чирка і А. В. Лихолата, присвячена виходу в світ двотомника матеріалів «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1918—1976». У статті підкреслюється, що Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС дав партійним і науковим працівникам надзвичайно багатий матеріал для вивчення і використання у практиці комуністичного будівництва неоціненного досвіду діяльності Компартії України — бойового загону КПРС (1977, № 6, с. 12).

«Архіви України» відзначили 60-річчя I з'їзду Компартії України рядом публікацій в окремій рубриці. Серед них привертає увагу стаття доктора історичних наук Ю. В. Бабка «Архівний фонд КПРС та його використання в інтересах комуністичного будівництва». Автор подає відомості про документи I з'їзду КП(б)У, підготовку і роботу якого безпосередньо спрямовував В. І. Ленін. У статті також докладно висвітлюються структура партійних архівів і зміст документальних матеріалів архівного фонду КПРС — цієї справжньої скарбниці досвіду партійних організацій країни (1978, № 3, с. 46).

У цій же рубриці надруковано статтю «Документи партійного архіву про соціалістичні перетворення на Львівщині» (автор — М. П.

¹ Архіви України, 1977, № 5, с. 82 (далі посилання на джерело видання наводяться в тексті: зазначається, зокрема, рік, номер бюлетеня і сторінка).

Тесленко). Документи архіву Львівського обкому Компартії України, які лягли в основу публікації, свідчать про величезну організаторську і політичну роботу партійної організації області по мобілізації трудящих на боротьбу за створення соціалістичної промисловості, колективного сільськогосподарського виробництва, підвищення добробуту і культурного рівня мас (с. 54). Змістовним є й огляд «Документи партійних архівів про ідеологічну діяльність Компартії України в період будівництва соціалізму (1921—1937)» (автор — М. Г. Безпалко) (1978, № 6, с. 3).

На честь 60-річчя ВЛКСМ бюлетень опублікував добірки документів про зародження комсомолу в Чернігівській області, про звияжну працю молоді Української РСР у відбудові народного господарства (1944—1945 рр.). Поряд з цим вміщено підготовлену Центральним державним архівом кінофотофонодокументів УРСР (ЦДАКФФД УРСР) цікаву добірку фотодокументів про комсомольців — учасників боротьби за розвиток соціалістичної промисловості республіки (1978, № 5, с. 61—70).

Спеціальна рубрика присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією. Вона відкривається статтею члена-кореспондента АН УРСР Ф. П. Шевченка «Возз'єднання України з Росією — знаменна подія в історії братніх народів». Автор підкреслює, що цей історичний акт, зумовлений економічністю історичного розвитку обох братніх народів — російського та українського, став підсумком їх віковичних прагнень до єднання. У статті справедливо відзначається, що поворотною віхою в історії російського, українського та всіх інших народів нашої країни була Велика Жовтнева соціалістична революція, що з побудовою соціалізму сталися докорінні зміни в соціальному і національному житті цих народів, зокрема в їх зв'язках, дружбі та єднанні (1978, № 6, с. 24).

З інтересом ознайомиться читач з цікавою історіографічною розвідкою кандидата історичних наук М. Ф. Кучернюка, в якій дано критичний огляд основних опублікованих джерел з історії російсько-українських взаємозв'язків періоду визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. (с. 28). Значний інтерес становить також стаття Л. З. Гісцової. В ній міститься докладний огляд документів ЦДІА УРСР в Києві про визвольну війну українського народу та возз'єднання України з Росією. У статті повідомляється про наявність фотокопій та мікрофільмів важливих документів, одержаних з Центрального архіву давніх актів СРСР (1979, № 2, с. 44).

Важливі документи з історії селянсько-міщанських збройних виступів у Галичині в період визвольної війни у фондах Львівської наукової бібліотеки АН УРСР виявив доктор історичних наук В. В. Грабовецький (1979, № 1, с. 37). Вони свідчать про те, що ще до приходу Богдана Хмельницького в Галичині спостерігались ознаки широкого народного руху. Це спростовує тенденційні твердження буржуазно-націоналістичних істориків про спорадичність і локальність народних виступів у цьому краї.

У бюлетені висвітлюються матеріали наукової конференції, присвяченої 150-річчю повстання декабристів (1976, № 2, с. 34). В них, зокрема, розкривається зміст виявлених у державних архівах нових документів про рух декабристів, зроблено огляд публікацій на цю тему, подано відомості про джерела, що зберігаються в архівосховищах Києва. Наводиться також цікава наукова розвідка про відгомін повстання декабристів на західноукраїнських землях за матеріалами фонду «Галицьке намісництво» (Центральний державний історичний архів УРСР у Львові).

«Архіви України» інформують про корисну роботу, яку провів ЦДІА УРСР в Києві по збагаченню документальної бази про декабристів: за рахунок мікрофільмування матеріалів, що зберігаються в центральних архівах СРСР, виготовлено близько 13 тис. кадрів мікрофотокопій (с. 37).

До 70-річчя першої російської революції в бюлетені вміщено добірку нових документів, які переконливо свідчать про те, що вона справила великий вплив на розгортання революційного руху, зокрема, в Північній Буковині (1976, № 1, с. 42). Там страйкували робітники підприємств і сільськогосподарські робітники, відбувалися масові мітинги і демонстрації, під час яких висувалися політичні вимоги. Ці документи повністю викривають буржуазні фальсифікації, в яких стверджується, що революція 1905—1907 рр. не мала ніякого впливу на розвиток революційних подій у Північній Буковині.

Про події на Чернігівщині під час революції 1905—1907 рр. розповідає добірка нових документів. В ній ідеться про розповсюдження соціал-демократичної літератури, листівок, організацію робітниками і студентами Чернігова демонстрації, проведення майвки, про революційний мітинг селян та їх боротьбу проти поміщиків (1976, № 2, с. 50). В цій тематичній рубриці надруковано також досить цінну інформацію кандидата історичних наук Л. О. Лещенка про документи, що зберігаються у національних архівах США у Вашингтоні та публічних архівах Великобританії у Лондоні. Дипломати американських та англійських консульств і віце-консульств, акредитованих в Одесі, Києві, Миколаєві, Севастополі та інших південних містах нашої країни, пильно стежили за революційними подіями 1905—1907 рр. в Росії і докладно повідомляли про них своїм урядам. Автор підкреслює, що особливої уваги варті щоденні нотатки консулів, де майже по годинах описані ті чи інші події. Цікавий лист англійського консула К. С. Сміта, надісланий з Києва 19 липня 1905 р. В ньому зазначається, що «бунтарський дух... бурхливо поширюється серед селян всієї України» (1976, № 1, с. 38). Л. О. Лещенко повідомляє і про цілий ряд інших важливих документів.

На сторінках бюлетеня широко висвітлювалося відзначення видатних історичних дат у житті нашої країни, зокрема 60-річчя Великого Жовтня і 60-річчя Радянської України. Слід підкреслити, що архівісти провели велику, копітку і цінну наукову роботу по складанню покажчика документів державних архівів всієї республіки (1977, № 1, 2, 3): він охоплює 1917—1920 рр. і містить у собі посилання майже на тисячу документів. Однак недоліком покажчика є те, що він, на жаль, «глухий», в ньому не розкрито джерел, тобто назв фондів (зазначено лише їх номери), не дано характеристик документів, нема інформації про їх використання (публікацію). Це, звичайно, деякою мірою ускладнює роботу дослідників.

Змістовний огляд документів ЦДІА УРСР в Києві про підготовку Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні надруковано у третьому номері «Архівів України» за 1977 р. Читач має можливість дізнатися з архівних джерел про розстановку класових сил на Україні в переддень революції, про керівну роль Комуністичної партії в боротьбі трудящих за перемогу влади Рад.

Завдяки публікаціям в бюлетені дослідники одержали цінні огляди джерел про вплив Жовтневої революції на західноукраїнські землі. В їх основу лягли, зокрема, документи Івано-Франківського облдержархіву про відзначення роковин Великого Жовтня на Прикарпатті

(1921—1939 рр.) (1977, № 4, с. 55), Волинського облдержархіву про боротьбу трудящих краю за владу Рад (1917—1920 рр.) (№ 5, с. 72), а також листівки органів Радянської влади (1917—1920 рр.), що зберігаються в архівах Львова (с. 75), та ін.

Готуючись до відзначення знаменної дати, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР створив спеціальний каталог на 1500 найцінніших фотодокументів періоду Жовтневої революції, встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (1978, № 2, с. 17).

Цікавий фалеристичний матеріал «Образи видатних діячів Великого Жовтня в пам'ятних та ювілейних медалях» (автор — доктор медичних наук, професор Ю. А. Барштейн) опубліковано у № 5 бюлетеня за 1977 р. Там же вміщено оглядову статтю В. С. Скоріної «Документальні видання про Великий Жовтень», а також добірку документів про відзначення Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії на західноукраїнських землях (упорядник — О. Ю. Карпенко). Архівні матеріали свідчать про героїчну боротьбу трудящих Західної України на чолі з Комуністичною партією за владу Рад, за возз'єднання з Радянською Україною в єдиній сім'ї братніх народів Союзу РСР (с. 11, 24, 33).

До 60-річчя Радянської України в бюлетені надруковано статтю кандидата історичних наук П. В. Замкового «В. І. Ленін і перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні», в якій автор підкреслює, що ця історична перемога нерозривно зв'язана з ім'ям В. І. Леніна, титанічною діяльністю створеної і вихованої ним партії комуністів (1977, № 6, с. 3).

Редколегія «Архівів України» приділяє значну увагу публікації документів, що висвітлюють історію соціалістичного будівництва. У бюлетені вміщено, зокрема, такі добірки документів: про перші заходи Радянської влади в галузі культурного будівництва на Україні (1917—1920 рр.) (підготувала Л. І. Лозенко) (1977, № 2, с. 36); про підготовку індустріальних кадрів на Україні у відбудовний період (1921—1925 рр.) (В. А. Михайленко) (1978, № 2, с. 19). З оглядом джерел про розвиток народної освіти в Українській РСР (1930—1941 рр.) виступив І. І. Паніотов (№ 4, с. 63).

Серед опублікованих матеріалів слід відзначити огляд документів, що зберігаються в ЦДАЖР УРСР, про участь трудящих Української РСР у передвоєнні роки у зміцненні Радянських Збройних Сил (1978, № 2, с. 52) і добірки документів про внесок робітників і селян республіки у відбудову та зміцнення Чорноморського флоту (1976, № 5, с. 48), про їх роль у створенні військово-повітряних сил Країни Рад (1979, № 4, с. 42). Автор даного огляду й упорядник добірок В. М. Волковинський виявив документи, що свідчать про широкий розмах під керівництвом партійних організацій військово-патріотичної роботи трудящих республіки.

У 1976 р. і в Міжнародний рік дитини (1979) «Архіви України» вмістили докладний огляд фонду «Центральна рада захисту дітей при Раднаркомі УРСР» (1976, № 5, с. 59) та добірку важливих документів про піклування Радянської влади про дітей у 1919—1920 рр. (1979, № 4, с. 31). Архівні джерела свідчать про величезну роботу В. І. Леніна, Комуністичної партії і Радянської держави у цій справі.

В «Архівах України» опубліковано надзвичайно цікаві документи про взаємодопомогу і дружбу між трудящими України й інших радянських республік. Тут є вітальні телеграми учасників з'їзду завідуючих повітовими і волосними відділами народної освіти Київщини, надіслані

ні В. І. Леніну і А. В. Луначарському, лист Н. К. Крупської в Наркомос УСРР, документи про зв'язки органів освіти України з відповідними установами Білоруської, Узбецької та Грузинської союзних республік, а також Карачаєво-Черкеської автономної області (1977, № 6, с. 32). На цю ж тему ЦДАКФД УРСР подав змістовний огляд документів (1979, № 1, с. 27).

Слід віддати належне редколегії «Архівів України», яка оперативно відгукується на всі важливі історичні події. На сторінках бюлетеня знаходимо добірки документів і фотоілюстрацій до 50-річчя Дніпрогесу ім. В. І. Леніна (1977, № 3, с. 24; № 2, с. 50), на честь 50-річчя прийняття першого п'ятирічного плану (1979, № 2, с. 37), про участь трудящих УРСР в освоєнні цілих і перелогових земель (1954—1955 рр.) (№ 1, с. 40; № 2, с. 21), статті, добірки документів, огляди джерел та рецензії до 40-річчя воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною у багатонаціональному Союзі РСР (№ 3, с. 16; № 4, с. 9; 1980, № 1, с. 71).

Публікуються добірки й огляди документів про життя та діяльність видатних діячів партії і Радянської держави, полководців, діячів культури, науки. Цікаві матеріали вміщено, зокрема, про В. К. Блюхера, Є. Б. Бош, В. П. Затонського, В. М. Примакова, Р. С. Землячку, Г. І. Петровського, М. Д. Стражеска, С. П. Корольова, Є. В. Тарле та ін. З задоволенням знайомиться читач з патріотичними листами прославленої співачки З. М. Гайдай, які вперше опубліковано в «Архівах України» Центральним державним архівом-музеєм літератури і мистецтва УРСР (1977, № 3, с. 47). Не менший інтерес викликає й огляд листів Л. С. Пушкіна (брата поета), що зберігаються в ЦДІА УРСР в Києві (1979, № 3, с. 54).

З 1980 р. почав бюлетень публікувати й матеріали до 1500-річчя Києва (№ 1, с. 31, 39, 78), зокрема в ньому було вміщено статтю доктора історичних наук М. Ф. Котляра «Київ у давньоруських літописах». Рядом матеріалів відзначено 35-річчя визволення Української РСР від німецько-фашистських загарбників (№ 1, с. 65, 66).

Громадськість високо цінує діяльність архівних установ по опублікуванню документальних багатств з різних галузей знань. Член-кореспондент АН УРСР Ф. П. Шевченко у своїй статті про роль архівів у розвитку радянської історичної науки підкреслює важливість їх археографічної роботи у висвітленні проблематики наукових досліджень, говорить про плідне творче співробітництво істориків-дослідників з істориками-архівістами, про міжнародне значення радянських публікацій архівних матеріалів, в яких розкривається історичний досвід побудови і розвитку першої у світі соціалістичної держави.

Отже, склад і зміст опублікованих в «Архівах України» матеріалів свідчить про те, що редколегія бюлетеня та авторський колектив своєчасно відгукуються на актуальні вузлові питання громадсько-політичного і наукового життя країни й республіки.

Важливе місце серед друкованих матеріалів «Архівів України» займає архівознавча тематика. Сталими є традиційні рубрики з питань теорії та практики радянського архівознавства, джерелознавства, обміну досвідом, інформації про поповнення державних архівів республіки новими документами, консультації з питань діловодства, хроніка тощо. В цих рубриках висвітлюються головні напрями та досвід роботи державних, партійних і відомчих архівів, поточне трудове життя численної армії архівістів, міжнародні зв'язки архівних установ.

Як і всі радянські люди, архівісти України, виходячи з рішень XXV з'їзду КПРС, спрямовують свої зусилля на виконання виробничих

планів десятої п'ятирічки. У статті начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР, кандидата філософських наук П. І. Долгих «Основні проблеми архівної справи в умовах розвинутого соціалізму» (1978, № 1, с. 3) накреслено завдання, що стоять перед архівами відповідно до настанов з'їзду. Автор, зокрема, наголошує на значенні архівознавчих журналів та інформаційних бюлетенів у справі поширення й пропаганди передового досвіду, на необхідності узагальнення позитивних фактів, того нового, корисного, що з'являється в теорії та практиці вітчизняної й зарубіжної архівної справи. Аналіз роботи органу українських архівістів — «Архіви України» — свідчить, що він успішно працює саме в даному напрямі.

Конкретні завдання архівістів республіки в десятій п'ятирічці визначені у статті начальника Головархіву УРСР, кандидата історичних наук О. Г. Мітюкова «Завдання архівних установ у світлі рішень XXV з'їзду КПРС» (1976, № 3, с. 3). Бюлетень вмістив також матеріали республіканської наради архівістів, що відбулася у квітні 1976 р. в Запоріжжі. Вона обговорила й одностайно схвалила накреслений п'ятирічний план роботи архівів республіки і прийняла відповідні соціалістичні зобов'язання (с. 17—27). Публікацією цих матеріалів «Архіви України» своєчасно ознайомили науковців з новим етапом архівного будівництва в республіці.

Націлюючи архівістів на виконання поставлених перед ними завдань, бюлетень періодично друкує редакційні та авторські статті з різних питань архівної справи. Особливої уваги заслуговує стаття директора Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства і архівної справи, кандидата філософських наук О. П. Курантова (Москва) «Організацію управління архівною справою — на рівень сучасних наукових вимог» (1976, № 4, с. 3).

У наступному, 1977 р. «Архіви України» виступили з редакційною статтею «Вдосконалення форм і методів наукових досліджень — важливе завдання архівних установ» (1977, № 4, с. 3). З неї видно, що в десятій п'ятирічці збільшився обсяг наукових досліджень (9 проблем проти 6 — в попередній п'ятирічці). Вони охоплюють 15 наукових тем з актуальних питань документознавства, архівознавства, археографії та інших спеціальних історичних дисциплін, а також з питань забезпечення збереженості Державного архівного фонду СРСР, історії, організації та економіки архівної справи.

Похвально, що «Архіви України» не тільки ставлять вказані проблеми, а й стежать за їх розв'язанням. Про це переконливо говорить у статті Л. І. Лозенко «Науково-дослідна робота в архівних установах республіки» (1979, № 4, с. 3), в якій підсумовується робота над 12 науковими темами. Автор зазначає, що відбулося до 100 засідань, теоретичних конференцій і семінарів з питань архівознавства, діловодства, спеціальних історичних дисциплін — специфічних форм комплексної науково-дослідної діяльності архівів. Загалом бюлетень протягом тільки 1976—1978 рр. опублікував 150 матеріалів, які сприяли популяризації й обміну передовим досвідом наукових розробок тем. Про хід виконання архівами республіки п'ятирічного плану і, зокрема, взятих на себе соціалістичних зобов'язань «Архіви України» інформують читачів, публікуючи статті-звіти.

У червні 1978 р. наша країна відзначала 60-річний ювілей архівної справи, який архівісти УРСР зустріли новими трудовими здобутками. Історії архівного будівництва в республіці присвячені надруковані в № 3 матеріали: змістовна стаття О. Г. Мітюкова «60 років архівної справи в Українській РСР», добірка документів «Архівне будівництво

в Українській РСР (1919—1974 рр.)», яку підготували Л. І. Лозенко і А. В. Кентій, повідомлення Д. Й. Проценко (Херсон).

Були опубліковані також матеріали Республіканської науково-практичної конференції (липень 1978 р.) на тему «Актуальні проблеми теорії і практики архівної справи на сучасному етапі комуністичного будівництва» (1978, № 5, с. 22—57). На честь ювілею архівістів провели наукові конференції всі центральні та 24 обласні архіви, в роботі яких взяли участь 3,5 тис. чол. На цих конференціях було заслухано до 200 доповідей і повідомлень. На сторінках бюлетеня розповідається про зустрічі архівістів з представниками наукової громадськості та діячами культури, про проведення Днів архіву, підготовку 89 документальних виставок, 85 радіо- і телепередач, опублікування в періодичних виданнях майже 300 статей і повідомлень про роботу архівних установ республіки.

Плідну працю архівістів гідно оцінив Уряд республіки. Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 17 липня 1978 р. за багаторічну роботу та заслуги в розвитку архівної справи Почесними грамотами та Грамотами Президії Верховної Ради УРСР нагороджено 16 працівників Головархіву УРСР, державних та партійних архівів республіки. Трьом працівникам присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури». ЦДАЖР УРСР нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1978, № 5, с. 14—16).

Поряд з загальнотеоретичними й методичними матеріалами бюлетень висвітлює у відповідних рубриках й конкретні питання архівної роботи. Головною комплексною проблемою в роботі архівних установ є зберігання документів. Вона охоплює і ряд допоміжних, але не менш важливих питань. Це — технічне оснащення архівів, реставраційно-профілактичні роботи, мікрофільмування та оправа документів, раціональне розміщення матеріалів у сховищах, перевірка їх наявності та фізичного стану, картонування, режим зберігання тощо. Цим питанням «Архіви України» приділяють належну увагу, пропагують і популяризують передовий досвід центральних, обласних, районних та міських архівів у даній справі (1976, № 6, с. 33; 1977, № 2, с. 34; № 3, с. 34; № 6, с. 56; 1978, № 2, с. 44).

Про значення районних і міських архівів у системі державної архівної служби в республіці йдеться у статті начальника оргметодичного відділу Головархіву УРСР В. С. Коновалової (1978, № 5, с. 43). Ці архіви контролюють 39,5 тис. установ міської, районної і сільської ланки. Щороку вони обслуговують близько 2 тис. дослідників, видають їм від 15 до 25 тис. справ. Досвід створення багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР» показав, яку велику цінність становлять документи районних і сільських установ для вивчення історії краю, всієї країни.

Зміцнення матеріально-технічної бази архівів (нові установки для мікрофільмування, проявні машини, читальні апарати, поліграфічне устаткування, фільмоперевірні столи, магнітофони, дрогошвейні машини, картонорізальні верстати тощо) поліпшило умови для реставраційно-ремонтних робіт та мікрофільмування, яке є особливо важливим засобом створення страхового фонду. Важко переоцінити значення роботи Центральної реставраційної лабораторії Головархіву УРСР, яка здійснює мікрофільмування, реставрацію та консервацію документів. Уперше в республіці протягом 1972—1977 рр. було створено також 6 зональних лабораторій, що обслуговують 23 обласні архіви. Вони обладнані досконалою технікою, забезпечені кадрами і методичним керівництвом. Це дало можливість поліпшити справу зберігання доку-

ментів тим архівам, які не мають власних лабораторій. Про все це розповідається в опублікованих звітах Головархіву УРСР (1977, № 2, с. 48; 1978, № 2, с. 44). Надаючи великого значення вивченню досвіду архівістів братніх республік, редколегія «Архівів України» опублікувала змістовну статтю начальника Архівного управління при Раді Міністрів Естонської РСР Б. В. Варккі «Деякі питання забезпечення збереженості документів у державних архівах Естонської РСР» (1976, № 5, с. 69). Отже, бюлетень вносить певний вклад у справу поліпшення стану зберігання документальних багатств України.

На наш погляд, є потреба частіше вміщувати в бюлетені матеріали про досвід застосування нової техніки і механізацію окремих видів архівної роботи, практичні поради по реставрації та консервації документів, найдоцільніші схеми розміщення документів у сховищах, про режим зберігання. Поряд із статтями про вже набутий досвід доцільно було б систематично публікувати на сторінках «Архівів України» матеріали, де давалися б консультації з тих чи інших складних питань архівної справи. Так, наприклад, особливо гостро стоїть питання про поліпшення якості мікроплівок, які ще подекуди не відповідають елементарним вимогам, що утруднює використання архівних джерел. Не завадило б розповісти і про практику врятування унікальних документів, зокрема відновлення згасаючих та слабконтрастних текстів, про реставраційно-профілактичні роботи з усіма типами документів.

Досвідом роботи в галузі комплектування архівів новими документами у статтях діляться працівники багатьох центральних та обласних архівів республік. Характерною особливістю цих матеріалів є те, що в них приділяється увага не загальним питанням масового поточного комплектування, а особливим типам документів, зокрема: особового походження (Вінниця, Запоріжжя), кінофотодокументам та плакатам (Чернівці) й технічній документації (Харків) (1976, № 2, с. 21; № 3, с. 36; № 5, с. 37; 1977, № 6, с. 56; 1978, № 1, с. 37). За прикладом РРФСР та Азербайджану в нашій республіці почали створюватися міжвідомчі архіви документів про особовий склад. І бюлетень висвітлює цей перспективний напрям роботи (1979, № 2, с. 58). Адже питання про поліпшення виконання запитів соціально-правового характеру є однією з важливих ділянок роботи архівних установ в світлі вказівок партії про вдосконалення роботи з листами трудящих.

Архіви проводять велику за обсягом довідкову роботу. Так, наприклад, протягом 1971—1977 рр. вони виконали 680 тис. запитів. Головархів УРСР пильно контролює цю ділянку роботи, а бюлетень висвітлює його конкретну діяльність. Зокрема, були опубліковані матеріали республіканської наради-семінару з питань поліпшення довідкової служби, яку провели в листопаді 1978 р. в Житомирі Головархів УРСР і Міністерство соціального забезпечення республіки (1979, № 1, с. 16).

Цінну інформацію подає постійна рубрика бюлетеня «Нові надходження», що є істотним додатком до путівників, бо містить новітні дані про чергове поповнення архівів документами. По суті, ця рубрика відображає велику джерелознавчу роботу архівістів республіки. За 1976—1979 рр. «Архіви України» опублікували близько 40 повідомлень з центральних та обласних державних архівів про нові надходження. Це дуже корисна справа, але бажано було б дещо розширити обсяг самих повідомлень.

Із збереженням документів та їх комплектуванням тісно пов'язане питання про поточне діловодство, стан відомчих архівів та роботу госпрозрахункових підрозділів. Ці важливі сторони архівної діяльності висвітлюються в рубриках «Статті та повідомлення», «Обмін досвідом»,

а також у спеціалізованих рубриках «Діловодство» та «Консультації» (1976, №№ 2, 3, 4, 6; 1977, №№ 1, 3; 1978, №№ 4, 6).

Матеріали бюлетеня свідчать, що заплановані на десяту п'ятирічку заходи для вдосконалення діяльності відомчих архівів успішно виконуються. Тільки за один 1978 р. працівники архівних установ здійснили понад 14 тис. обстежень і перевірок роботи відомчих архівів, провели або взяли участь у проведенні близько 900 нарад і семінарів, дали 28 тис. консультацій. У відомчих архівах упорядковано понад 80% справ, майже 90% установ, організацій і підприємств ведуть діловодство за погодженими з архівними установами номенклатурами справ (1979, № 2, с. 18).

Отже, Головархів УРСР чимало зробив на цій важливій ділянці, що підкреслюється в узагальнюючій статті науковців Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (ВНІДАС, Москва) «Про впровадження ЄДСД у міністерствах і відомствах Української РСР», опублікованій в «Архівах України» (1978, № 1, с. 43). Автори статті, зокрема, позитивно оцінюють значне поширення Єдиної державної системи діловодства в установах республіки, а також вказують на недоліки й труднощі в цій роботі, висловлюють корисні рекомендації.

Чимало сторінок «Архівів України» присвячено вдосконаленню науково-довідкового апарату в архівах, особливо підвищенню його інформативного рівня. Для матеріалів, що друкуються, характерне поєднання науково-теоретичного аспекту цієї проблеми (див., наприклад, статті кандидата історичних наук О. А. Купчинського в № 1 та № 5 за 1976 р.) з конкретною діяльністю архівів Києва, Львова, Мукачєво-го, Полтави та Чернігова. Особливо важливо те, що редколегія бюлетеня організувала широке висвітлення обміну досвідом роботи не тільки в державних, а й у партійних та відомчих архівах України та інших союзних республік (1976, № 4, с. 45; 1978, № 2, с. 42; № 5, с. 31, 57). Зокрема, у статті В. С. Коновалової «Всесоюзна нарада-семінар з питань розвитку системи науково-довідкового апарату державних історичних архівів СРСР» (1978, № 1, с. 79) повідомляється, що досвідом роботи обмінялися архівісти РРФСР, України, Білорусії, Азербайджану, Грузії, Молдавії, Казахстану, центральних архівів СРСР. Ця нарада, яка відбулася наприкінці 1977 р. у Ленінграді, була справжньою школою для радянських архівістів щодо вдосконалення практичної і методичної роботи науково-довідкової служби архівів.

Поліпшення стану науково-довідкового апарату архівів сприяє ширшому використанню першоджерел у різних галузях знань. У зв'язку з цим доцільно було б час від часу окремо видавати (хоча б ротапринтним способом) довідники про нові надходження. Такі видання були б корисним доповненням до науково-довідкового апарату архівів.

Використання документів поряд з їх збереженням — дві сторони магістрального напрямку діяльності архівних установ. Якщо врахувати різнобічне використання джерел (у політичних, наукових, народногосподарських, культурних та інших цілях), стає зрозумілою надзвичайна важливість цієї діяльності архівів. Про те, яку вони ведуть наукову і пропагандистську роботу в інтересах комуністичного будівництва, свідчать змістовні матеріали, що вміщуються на сторінках бюлетеня. З них читач дізнається про різні форми роботи архівістів по використанню джерел: підготовку публікацій з актуальних тем радянської історичної науки, виконання тематичних та біографічних запитів, популяризацію документів у пресі, в радіо- і телепередачах, на виставках, у кіно; проведення екскурсій, створення й поповнення експозицій історич-

ко-краєзнавчих, народних, меморіальних музеїв, кімнат бойової і трудової слави на підприємствах, у колгоспах, школах; зустрічі з громадськістю, лекційну пропаганду, проведення Днів архіву, Днів відкритих джерел, уроків з історії для учнів та студентів в архівах тощо. Широкому використанню архівних джерел сприяло проведення в 1979 р. в усіх країнах (за рішенням Генеральної асамблеї Міжнародної ради архівів) Міжнародного тижня архівів, метою якого була популяризація завдань архівної служби. Після XXV з'їзду КПРС архівісти республіки опублікували в газетах і журналах понад 3 тис. статей та повідомлень, організували 490 документальних виставок, 1255 радіо- і телепередач, провели більш як 2140 екскурсій та шкільних уроків, виконали понад 54 тис. тематичних запитів та інформативних довідок про документи, склали десятки тисяч архівних довідок для трудящих, обслужили в читальних залах понад 20 тис. дослідників.

Бюлетень нині значно більше, ніж у попередні роки, на своїх сторінках приділяє уваги кадровим питанням. Вихованню, підготовці та розстановці кадрів архівістів Головархів УРСР надає великого значення. З бюлетеня дізнаємося, що понад 40% кадрового складу становлять комуністи і комсомольці, 80% наукових співробітників мають вищу освіту. В ньому систематично висвітлюються питання навчання архівістів. У нових рубриках — «Передовики п'ятирічки», «Наші ювіляри» — вміщуються матеріали про переможців соціалістичного змагання. Сумлінна праця архівістів дістала високу оцінку Комуністичної партії і Радянського уряду. Шість працівників архівних установ республіки нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу.

На сторінках «Архівів України» розповідається про тісне співробітництво архівів УРСР і братніх радянських республік. Із змістовними статтями виступають керівники й відповідальні працівники Головархіву СРСР, співробітники архівних установ РРФСР, Білорусії, Молдавії, Казахстану, Естонії. Ці статті мають як проблемний, спрямовуючий характер, так і інформативний. Загалом за 1976—1980 рр. у бюлетені було надруковано 16 матеріалів провідних фахівців тільки з Москви та Ленінграда. В ряді публікацій розповідалося про зональну нараду працівників архівних установ України, Білорусії та Молдавії (1976, № 4, с. 14), про творчі зв'язки архівістів Донецької та Калужської областей (1977, № 2, с. 90), спільну підготовку документальних видань українськими і молдавськими архівістами та істориками (1979, № 6, с. 43). На жаль, про успішне співробітництво між Чернігівським, Брянським та Гомельським архівами по підготовці збірників документів згадується лише в річному звіті Головархіву УРСР за 1974 р. (№ 2, с. 3). Детального ж висвітлення цієї роботи ще немає. Бажано було б, щоб такі факти спілкування не залишалися поза увагою редколегії бюлетеня. У спеціальній рубриці «Архівна справа у братніх республіках СРСР», що відкрита з 1976 р., діляться досвідом архівісти РРФСР, Естонії, Молдавії, Казахстану з різних питань теорії та практики архівної справи (1976, № 1, с. 81; № 4, с. 45; № 5, с. 69; 1977, № 4, с. 78; 1978, № 2, с. 75).

Як відомо, ще у вересні 1956 р. Головархів СРСР разом з Архівними управліннями УРСР та БРСР вступили в члени Міжнародної ради архівів. Це сприяло зміцненню зарубіжних зв'язків радянських архівістів та їх активній участі в діяльності міжнародних архівних організацій. Зокрема, архівісти України були учасниками п'яти Міжнародних конгресів архівів та восьми Міжнародних конференцій «Круглого стола архівів». Остання з них, XVI, відбулася 2—5 вересня 1975 р. у Києві. В ній брали участь представники національних архівних

служб 35 країн світу з чотирьох континентів, а також восьми міжнародних організацій. Соціалістичні країни на цій конференції були представлені одинадцятьма делегаціями. «Архіви України» докладно висвітлювали роботу XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів», присвятивши їй спеціальний номер (1976, № 1, с. 3).

Цікаву інформацію вміщено в бюлетені і про VIII Міжнародний конгрес архівів, який відбувся 27 вересня — 1 жовтня 1976 р. у Вашингтоні. Висвітлення і вивчення досвіду роботи архівістів ряду країн сприяє дальшому розвитку теорії архівознавства, методики та практики світової архівної служби (1977, № 2, с. 16).

На сторінках «Архівів України» подаються відомості про діяльність архівістів зарубіжних країн. Цим питанням присвячена рубрика «Архівна справа за рубежом». Наприклад, про стан архівної справи у Франції надрукована стаття Анрі де Сен-Бланка під назвою «Пам'ять Франції у небезпеці» (1976, № 5, с. 87). Проте ця рубрика використовується ще недостатньо.

Значно більше публікується матеріалів у рубриці «Архівна справа у країнах соціалізму». В ній була надрукована змістовна стаття заступника начальника Архівного управління Словацької Соціалістичної Республіки П. Картоуса про стан архівної справи в республіці. Автор повідомив, над якою тематикою працюють архівісти Словачки, і про те, що вони завершили описання архівних документів з історії народів СРСР (1917—1945 рр.) (1979, № 4, с. 68). На жаль, у бюлетені не друкувалося інформації про зміст цих документів.

Із станом архівної справи в різних країнах знайомить архівістів усього світу щорічний друкований орган Міжнародної ради архівів «Archivum». Редколегія «Архівів України» вибрала для огляду один його номер, в якому вміщено довідки про архіви всіх країн, у тому числі СРСР, за станом на початок 1975 р. (1976, № 6, с. 75). Крім інформаційного значення, знайомство з архівними друкованими органами зарубіжних країн дає можливість вивчати позитивний досвід їх роботи. Бажано було б, щоб на сторінках бюлетеня частіше публікувалися відомості про зміст матеріалів, вміщуваних в архівних виданнях різних держав.

В «Архівах України» приділялася увага й висвітленню безпосередніх зв'язків архівістів нашої республіки із зарубіжними колегами (1976, № 5, с. 94; 1978, № 5, с. 92). Тільки в 1975 р. державні архіви УРСР відвідали 40 працівників архівної справи з Болгарії, Югославії і Чехословаччини. Розширення міжнародних зв'язків радянських архівів свідчить про їх великий авторитет на світовій арені, про зростаючий інтерес з боку зарубіжних країн до досвіду радянського архівного будівництва.

Отже, орган українських архівістів — «Архіви України» — є активним пропагандистом й організатором впровадження передового досвіду архівних установ, їх плідної діяльності на ниві історичної науки. На його сторінках за період від XXV з'їзду КПРС до сьогоднішнього дня виступили більш як 800 авторів, вміщено понад 600 матеріалів. Він є корисним порадиником і водночас своєрідним літописцем повнокровного життя й діяльності архівів та їх працівників, які за цей час досягли чималих успіхів. Діяльність «Архівів України» показала, що цей орган уже переріс межі звичайного інформаційного бюлетеня. За складом і змістом своїх матеріалів, за місцем і значенням, якого він набув серед інших періодичних видань УРСР, — це справжній журнал. А тому він цілком заслуговує й відповідного статусу. Можливо, є й рація видавати його двома мовами (українською і російською), що

сприятиме зміцненню зв'язків архівістів України з їх колегами із братніх союзних республік.

Крім побажань, висловлених в ході огляду бюлетеня, хотілося б додати й такі: слід було б більше публікувати документів про економічне зростання країни і, зокрема, республіки, про розвиток науки і культури, громадсько-політичне життя трудящих, про дружбу народів СРСР, міжнародні зв'язки. Як завжди, актуальними є публікації про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, соціалістичне і комуністичне будівництво. Більше уваги треба приділяти також публікаціям документальних джерел про ратні й трудові подвиги радянського народу, в тому числі трудящих України. Зокрема, бажано друкувати документи про діяльність підприємств України, що працювали під час Вітчизняної війни у східних районах СРСР, а також давати огляди республіканської, обласної, районної та заводської преси радянського тилу про роботу евакуйованих з УРСР підприємств. Доцільно, мабуть, активізувати друкування документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, а також зарубіжних архівів з історії України. Є потреба і в ширшому висвітленні спеціальних історичних дисциплін.

Хотілося б також більше бачити на сторінках бюлетеня документів з історії краю, міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів, на атеїстичну тему. Як правило, слід вміщувати лише оригінальні документи. В разі потреби повторної публікації обов'язково зазначати, коли і де був уже опублікований той чи інший документ. Для поліпшення ілюстративного оформлення «Архівів України» добре було б давати фотодокументи у вигляді кольорових вклеюк.

Бажано частіше інформувати читачів про архівні видання в інших республіках, про участь в них архівістів України, зокрема в «Советских архивах», не випускати з поля зору жодного факту зв'язків та обміну досвідом з архівістами усіх радянських республік і зарубіжних країн.

Враховуючи цінність документальних багатств архівів та інтенсивне їх використання, добре було б запровадити нову рубрику «Пошуки й знахідки», з якими, в міру нагромадження відповідного матеріалу, знайомити читача.

Досвід роботи різних архівів корисно було б щороку узагальнювати в одній підсумковій статті для рекомендацій усього позитивного архівним установам. Для молодих науковців архівів на сторінках бюлетеня бажано вміщувати поради з методики написання статей, особливо джерелознавчих.

Доцільно було б також, щоб кафедра архівознавства Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка активніше включалася в розробку теоретичних і практичних питань архівної справи в республіці, що висвітлювалося б у бюлетені.

Загалом же багатогранна діяльність «Архівів України» заслужила високу оцінку і велику вдячність у широкого кола істориків. Цей друкований орган є джерелом цінної інформації про документальні багатства архівів України. Будучи пам'ятками історії та культури народів СРСР, частиною світової культурної спадщини, вони свідчать про величезний вклад Країни Рад у прогресивний розвиток цивілізації.

Повідомлення

ТРУДЯЩІ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ЗА ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ ДЕСЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

В. П. СИДОРЕНКО (Київ)

Багато яскравих сторінок у літопис комуністичного будівництва вписав своєю героїчною і самовідданою працею радянський народ в четвертому році десятої п'ятирічки. Розгорнувши всенародне соціалістичне змагання за підвищення ефективності й якості роботи, робітники, колгоспники, інтелігенція нашої країни під керівництвом Комуністичної партії зробили ще один великий крок на шляху втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС.

1979-й рік, як і попередні роки десятої п'ятирічки, характеризувався значними досягненнями на всіх ділянках суспільного виробництва. В рішеннях листопадового (1979 р.) Пленуму ЦК КПРС, у промові, яку виголосив на цьому Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, зроблено глибокий марксистсько-ленінський аналіз розвитку продуктивних сил країни, підбито підсумки величких досягнень радянського народу, по-партійному, принципово розкрито невирішені питання, чітко визначено чергові завдання на завершальний рік п'ятирічки і на перспективу.

Наполегливо працюючи над виконанням планових завдань, трудящі Радянського Союзу, в тому числі й УРСР, сприяли дальшому піднесенню економічного потенціалу народногосподарського комплексу країни. Лише на Україні випуск промислової продукції за минулі 4 роки збільшився на суму 100 млрд. крб. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови для розвитку сільського господарства, середньорічний обсяг його валової продукції в республіці перевищив рівень попередньої п'ятирічки на 9,5%. У місті й на селі прискорюється науково-технічний прогрес, оновлюються основні виробничі фонди, впроваджуються інтенсивні методи господарювання. Все це є надійною основою планомирного здійснення соціальної програми КПРС, неухильного підвищення життєвого рівня народу. За 4 роки п'ятирічки на 15,1% зросли реальні доходи населення Української РСР. Майже 6,5 млн. громадян вселилися в нові квартири або поліпшили свої житлові умови¹. В містах, робітничих селищах і селах республіки відкрито нові школи, лікарні, будинки культури і клуби.

Великими трудовими досягненнями було ознаменовано минулий, 1979-й рік. Так, національний дохід УРСР зріс більш як на 700 млн. крб. і перевищив 76 млрд. крб.² Приріст промислового виробництва у четвертому році п'ятирічки порівняно з 1978 р. становив 3%. Виробництво засобів виробництва збільшилося за той же період на 3,3%, а предметів споживання — на 2,2%³. Випуск продукції хімічної й нафтохімічної промисловості зріс, зокрема, на 3%, машинобудування і металообробки — 7%, у галузі електроенергетики — на 4%⁴.

¹ Радянська Україна, 1979, 12 груд.

² Радянська Україна, 1979, 31 січ.

³ Там же.

⁴ Там же.

Дальшого розвитку в республіці, як і в країні в цілому, набуло соціалістичне змагання, що стало невід'ємною рисою радянського способу життя, конкретною практикою комуністичного будівництва. Тисячі трудових колективів працювали під девізами: «П'ятиріччі якості — робітничу гарантію», «Від високої якості роботи кожного — до високої ефективності праці колективу», «Жодного відстаючого поруч» тощо. Ударна праця правофлангових Всесоюзного соціалістичного змагання дістала високу оцінку партії й уряду. Перехідними Червоними прапорами ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ нагороджені 6 областей, 15 міст і міських районів, 11 сільських районів, 264 підприємства, об'єднання, колгоспи, радгоспи й організації Української РСР. 107 колективів занесено на Всесоюзну Дошку пошани на ВДНГ СРСР⁵.

У 1979 р. в республіці налічувалося понад мільйон передовиків і новаторів виробництва, 40 тис. бригад, дільниць, цехів і підприємств, які достроково завершили виконання завдань чотирьох років, а 114 тис. трудівників і майже 6 тис. виробничих колективів у тому ж році виконали п'ятирічку⁶. Характерним щодо цього є приклад Донецької області, в якій понад 57 тис. чол., майже 6 тис. бригад, змін, дільниць, цехів й окремих підприємств достроково виконали чотирирічний план, а близько 10 тис. трудящих і 700 виробничих колективів рапортували у 1979 р. про виконання п'ятирічних планів. Самовіддана праця трудівників області дістала високу оцінку. 16 чол. удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, 52 чол. стали лауреатами Державних премій СРСР і УРСР. Близько 12 тис. передовиків і новаторів виробництва нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу⁷. На грудневому (1979 р.) Пленумі ЦК Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький зазначив, що досвід передовиків «переконливо показує, які величезні можливості закладені у творчій ініціативі народу. І широке використання досвіду новаторів — це той шлях, по якому ми повинні йти, добиваючись на всіх ділянках роботи високої ефективності, найкращих кінцевих результатів»⁸.

15 листопада 1979 р. було опубліковано поздоровлення ЦК Компартії України й Ради Міністрів УРСР робітникам, інженерно-технічним працівникам і службовцям, партійним, профспілковим і комсомольським організаціям шахтоуправління «Куйбишевське» об'єднання «Донецьквугілля», шахт «Степова» об'єднання «Павлоградвугілля», «Комуніст» об'єднання «Шахтарськантрацит» та імені 50-річчя Радянської України об'єднання «Донбасантрацит» з великою трудовою перемогою — достроковим виконанням річного плану видобутку вугілля, досягнутими успіхами в підвищенні ефективності виробництва. За 10 місяців 1979 р. на цих шахтах додатково до плану було видобуто 623 тис. т палива, а з початку п'ятирічки — 1,5 млн. т, перевиконано завдання по зростанню продуктивності праці й зниженню собівартості видобутого вугілля, поліпшено всі техніко-економічні показники. Це стало вагомим вкладом у розв'язання завдань, поставлених ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР, по дальшому поліпшенню постачання палива народному господарству і населенню⁹. В кінці листопада трудівники об'єднання «Укрзахідвугілля» рапортували Батьківщині про достроко-

⁵ Радянська Україна, 1980, 17 лют.

⁶ Радянська Україна, 1980, 5 лют.

⁷ Радянська Донеччина, 1980, 30 січ.

⁸ Радянська Україна, 1979, 12 груд.

⁹ Робітнича газета, 1979, 15 листоп.

ве виконання чотирирічного завдання по видобутку вугілля. Вагомий вклад у це досягнення вніс, зокрема, колектив шахти № 3 «Великомостівська». Давши слово видобути протягом року 50 тис. т надпланового вугілля, шахтарі вже на той час мали на своєму рахунку 120 тис. т¹⁰.

Визначними досягненнями в різних галузях народного господарства характеризувалася праця окремих виробничників і бригад. Так, найвищої у Донбасі продуктивності праці — 1092 т палива на одного робітника щомісяця — досягла бригада лауреата Державної премії УРСР П. О. Камінського з шахти «Бутівка-Донецька» виробничого об'єднання «Донецьквугілля». Завдяки впровадженню наукової організації праці, високій професійній майстерності, дбайливому догляду за механізмами, цей колектив у 1979 р. видав на-гора 527 тис. т вугілля — на 23 тис. т більше, ніж зобов'язався¹¹. Великими трудовими перемогами прославилася також бригада гірників очисного вибою шахти «Молодогвардійська» (м. Красnodон Ворошиловградської області), яку очолює Герой Соціалістичної Праці О. Я. Колесников. 26 грудня вона виконала план 1979 р., видобувши 1 млн. т коксівного вугілля¹².

За ініціативою бригадира бурильників рудника імені XX з'їзду КПРС Героя Соціалістичної Праці В. М. Довгала та його товаришів у Кривбасі розгорнулося змагання гірників за раціональне використання підземних багатств під девізом: «Втратам руди в надрах — робітничий заслін». Цей почин підтримали на всіх рудовидобувних підприємствах Кривого Рога. За три з половиною роки десятої п'ятирічки по об'єднанню «Кривбасруда» втрати залізорудної сировини скорочено на 3 млн. 360 тис. т проти нормативного рівня¹³.

7 грудня 1979 р. бригади сталеварів двічі Героя Соціалістичної Праці Г. Я. Горбаня, Д. Б. Мануйлова, В. І. Шурди та В. Н. Панфілова з 9-ї мартенівської печі ждановського заводу «Азовсталь» виконали завдання чотирьох років п'ятирічки по виробництву сталі. Працюючи за методом Г. Я. Горбаня, який виступив ініціатором руху «Від сталі високої якості — до прокату з почесним п'ятикутником», колектив печі всі плавки, зварені в четвертому році п'ятирічки, видав у точній відповідності із замовленнями. Кожна четверта з них була швидкісною. З початку п'ятирічки колектив печі виплавив додатково до завдання понад 21 тис. т сталі¹⁴.

Першою в тресті «Суднопромбуд» комбінату «Миколаївпромбуд» (Миколаївська область) виконала завдання десятої п'ятирічки бригада мулярів Героя Соціалістичної Праці О. Г. Болдирева. Застосовуючи передові методи праці, колектив досяг високих показників. При змінній нормі 1,8 кубометра мурування на робітника муляри зводили по 2,37 кубометра, що дало можливість значно перевищити планове завдання п'ятирічки¹⁵.

Дальшого розвитку в четвертому році п'ятирічки набули такі важливі галузі промисловості, як машинобудівна, енергетична, металургійна, хімічна та інші. Зокрема, в Українській РСР було створено понад 800 зразків нових типів машин, устаткування, апаратів, приладів і засобів автоматизації, на промислових підприємствах встановлено 2,7 тис. механізованих поточкових і автоматичних ліній, переведено на комплексну механізацію та автоматизацію 1,6 тис. дільниць і цехів. Крім того, освоєно і почато серійний випуск понад 1000 найменувань нових

¹⁰ Вільна Україна, 1979, 23 листоп.

¹¹ Радянська Донеччина, 1980, 13 січ.

¹² Прапор перемоги, 1980, 26 січ.

¹³ Радянська Україна, 1979, 4 груд.

¹⁴ Радянська Україна, 1979, 8 груд.

¹⁵ Південна правда, 1979, 7 груд.

видів промислових виробів. Обсяг випуску продукції вищої категорії якості збільшився на 30%¹⁶.

Капітальні вкладення в народне господарство УРСР в 1979 р. за рахунок усіх джерел фінансування становили 18,7 млрд. крб. У технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств вкладено, зокрема, понад 3 млрд. крб.¹⁷ Того ж року понад 20 нових державних промислових підприємств стали до ладу і тим самим посилили економічний потенціал республіки і всієї країни¹⁸.

17 грудня 1979 р. на Дніпровському металургійному заводі ім. Дзержинського (Дніпропетровська область) уперше в світовій практиці на рік раніше встановленого строку введено у дію другу чергу прокатного стану по випуску порожнистих осей для залізничного транспорту¹⁹. В кінці року здано в експлуатацію і прийнято державною комісією промислові потужності в м. Комсомольську (Полтавська область) по виробництву 1340 тис. т концентрату і 3 млн. т сирової залізної руди. Було введено нові потужності на Дніпровському гірничо-збагачувальному комбінаті, що стало значним вкладом у забезпечення підприємств чорної металургії якісно підготовленою сировиною²⁰.

На Лисичанському нафтопереробному заводі розпочато експлуатацію другої установки первинної переробки нафти, потужність якої значно більше від першої. До пускового комплексу установки входить понад 50 об'єктів, збудованих її оснащених за останнім словом техніки²¹.

Протягом 1979 р. зростала й електроенергетична озброєність республіки. Введено в дію нові турбоагрегати на діючих електростанціях загальною потужністю 0,7 млн. квт, у тому числі турбіни на Чорнобильській АЕС і Харківській ТЕЦ № 5²². Агрегати Запорізької ДРЕС ім. XXV з'їзду КПРС досягли рекордного виробітку — 100 млрд. квт/год²³.

Значним вкладом у виконання рішень XXV з'їзду КПРС по дальшому розвитку сільського господарства стало завершення будівництва і введення в дію виробничих потужностей для виготовлення 990 тис. т азотних добрив і випуску 900 тис. т аміаку на рік у Горлівському виробничому об'єднанні «Стирол»²⁴. Завершено будівництво і введено в дію 130-кілометрову водну артерію Каховської зрошувальної системи. З цією трудовою перемогою всіх учасників будівництва й експлуатаційників поздоровили Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв, а також ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР²⁵.

Підвищення рівня добробуту радянського народу значною мірою залежить від виробництва товарів народного споживання. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про поліпшення планування і вдосконалення господарського механізму намітила конкретну програму збільшення виробництва таких товарів, розширення їх асортименту і поліпшення якості. Успішну реалізацію цих заходів вважають своїм найголовнішим завданням і, зокрема, трудівники легкої промисловості

¹⁶ Радянська Україна, 1980, 31 січ.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Зоря, 1979, 18, 29 груд.

²⁰ Зоря Полтавщини, 1979, 28 груд.

²¹ Прапор перемоги, 1979, 2 листоп.

²² Радянська Україна, 1980, 31 січ.

²³ Запорізька правда, 1979, 11 груд.

²⁴ Сільські вісті, 1979, 20 груд.; Радянська Україна, 1980, 25 січ.

²⁵ Наддніпрянська правда, 1979, 8 листоп.

Української РСР, серед яких понад 6 тис. чол. і 55 бригад достроково виконали особисті п'ятирічні завдання. По десять річних завдань виконали 23 новатори виробництва цієї галузі. З початку п'ятирічки додатково до плану в республіці випущено товарів народного споживання на суму понад 900 млн. крб.²⁶ Усі ці та інші успіхи, як відзначив на листопадовому (1979 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, становлять «хорошу основу для розв'язання народногосподарських завдань 1980 року, для впевненого просування по шляху будівництва матеріально-технічної бази комунізму»²⁷.

Братерське співробітництво Української РСР із союзними республіками, їх взаємодопомога, збагачення досвідом — головна умова розв'язання як поточних, так і довгострокових, перспективних економічних завдань. З багатьох прикладів такої взаємодопомоги наведемо лише два характерних. Так, автопідприємства обласного об'єднання «Чернівецьвантажавтотранс» мають надзвичайно широку географію постачальників. Потужні дванадцятитонні КраЗи надходять туди з Кременчука, МАЗи — з Мінська, ЗІЛи та ГАЗи — з Москви та Горького, а КамАЗи — з Набережних Човнів. Понад 200 вантажних автомобілів з різних районів нашої Батьківщини одержала Чернівецька область у 1979 р.²⁸ Творча дружба сприяла достроковому виконанню завдань десятої п'ятирічки трудящими Львівської та Ульяновської областей, які вже 7 років змагаються між собою. Взаємний обмін передовим досвідом йде на користь їх трудовим колективам. Так, Львівщина рапортувала про виконання завдань чотирьох років п'ятирічки 13 грудня, а план 1979 р. було виконано нею 28 грудня²⁹.

У розв'язанні актуальних завдань, що стоять перед народним господарством, підкреслив у промові на листопадовому (1979 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, партія розраховує на дійову допомогу вчених Академії наук СРСР, республіканських і галузевих академій, усіх науково-дослідних інститутів країни³⁰. Свідченням дальшого вдосконалення форм зв'язку науки з виробництвом є, зокрема, впровадження у 1979 р. в народне господарство Радянського Союзу близько 600 наукових розробок, здійснених вченими АН УРСР, економічний ефект від чого становить майже 370 млн. крб. Всього за чотири роки десятої п'ятирічки економічний ефект від впровадження такого роду розробок, здійснених науковцями АН УРСР, становить понад 1 млрд. крб.³¹ Уже в середині грудня 1979 р. Інститут проблем матеріалознавства АН УРСР, наприклад, виконав взяті на 1979 р. соціалістичні зобов'язання. Науковці інституту достроково впровадили у промислове виробництво 42 розробки, економічний ефект від чого становив понад 105 млн. крб.³² Спеціалісти Фізико-технічного інституту АН УРСР (м. Харків) розробили конструкцію установки для зміцнення інструментів «Булат». У співдружності з рядом промислових підприємств Харкова було виготовлено 30 таких установок. Їх використання у виробництві тільки в 1979 р. дало економічний ефект на суму 1,5 млн. крб.³³ Науковці республіки одержали понад 2 тис. авторських свідоцтв на винаходи, 37 учених удостоєні звання лауреатів Державних премій СРСР і УРСР у галузі науки й техніки. За успіш-

²⁶ Радянська Україна, 1979, 6 груд.

²⁷ Радянська Україна, 1979, 28 листоп.

²⁸ Радянська Буковина, 1979, 21 листоп.

²⁹ Робітнича газета, 1980, 3 лют.

³⁰ Радянська Україна, 1979, 28 листоп.

³¹ Радянська освіта, 1979, 29 груд.; Вечірній Київ, 1980, 21 берез.

³² Вечірній Київ, 1979, 15 груд.

³³ Соціалістична Харківщина, 1979, 18 груд.

не виконання планів і соціалістичних зобов'язань інституту кібернетики і проблем матеріалознавства АН УРСР нагороджені перехідними Червоними прапорами ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ ³⁴.

Більш як 2 млн. трудящих України об'єднані в рядах Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР). Економічний ефект від впровадження запропонованих ними нововведень у різних галузях народного господарства становить з початку п'ятирічки понад 4,5 млрд. крб. За підсумками 1979 р. Українську РСР визнано переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання республік, країв і областей за досягнення найвищих показників у раціоналізаторській і винахідницькій роботі і нагороджено перехідним Червоним прапором Державного комітету СРСР у справах винаходів і відкриттів та Центральної ради ВТВР ³⁵.

Значний вклад у зміцнення економічної могутності Радянської Батьківщини зробили й трудівники колгоспів, радгоспів, міжгосподарських об'єднань та інших сільськогосподарських державних підприємств Української РСР. Хлібороби республіки у складних погодних умовах 1979 р. зібрали 34 млн. т зерна. Перевиконали план продажу зерна державі Хмельницька, Тернопільська, Львівська, Волинська, Чернівецька, Ровенська, Івано-Франківська і Закарпатська області ³⁶.

Перевиконано й план продажу картоплі державі як у цілому по республіці, так і по більшості областей. Зібрано її 23,1 млн. т ³⁷. Видатну трудову перемогу здобула механізована картоплярська ланка колгоспу «Зоря комунізму» Народицького району Житомирської області, яку очолює лауреат Державної премії СРСР М. Кравченко. Минулого року на кожному із 70 гектарів, закріплених за нею, було вирощено по 310 ц картоплі. А в цілому по колгоспу середня врожайність цієї цінної сільськогосподарської культури становила 237 ц ³⁸.

Буряководи республіки заготовили 47 млн. т цукрових буряків. Ланка Героя Соціалістичної Праці К. Д. Стасюк з колгоспу «Дружба» Збаразького району Тернопільської області виконала п'ятирічне завдання за 4 роки, одержавши середній врожай цукрових буряків по 733 ц на 48 гектарах. За цей час нею було продано державі 107 856 ц цукросировини, з якої вироблено 12 403 ц цукру ³⁹.

Ударною працею ознаменували 1979 р. льонарі колгоспу ім. Жовтневої революції Камінь-Каширського району Волинської області, які на рік раніше строку виконали п'ятирічку. При цьому державі продано майже на 200 ц волокна більше, ніж передбачалося планом ⁴⁰.

У 1979 р. в УРСР порівняно з попереднім роком зросло виробництво м'яса, яєць і вовни. За повідомленням ЦСУ республіки було вироблено 3,6 млн. т м'яса (у забійній вазі), 13,9 млрд. штук яєць, 28,3 тис. т шерсті ⁴¹.

Колектив птахофабрики «Оріхівська» Оріхівського району Запорізької області більш як на рік раніше строку рапортував про завершення планів десятої п'ятирічки по виробництву і продажу державі продуктів птахівництва. Так, п'ятирічну програму по виробництву яєць

³⁴ Вечірній Київ, 1980, 21 берез.

³⁵ Радянська Україна, 1980, 29 берез.

³⁶ Радянська Україна, 1980, 31 січн.

³⁷ Там же.

³⁸ Радянська Житомирщина, 1979, 13 листоп.

³⁹ Вільне життя, 1980, 4 січ.

⁴⁰ Радянська Волинь, 1979, 2 груд.

⁴¹ Радянська Україна, 1980, 31 січ.

і м'яса виконано, відповідно, на 106 і 123,5%⁴². Тваринники колгоспу «Жовтнева перемога» Виноградівського району Закарпатської області за 3 роки і 11 місяців виконали п'ятирічне завдання по виробництву м'яса. За вказаний період його реалізовано 10 604 ц при плані 10 480 ц⁴³. Чабан М. М. Гордійченко з держплемзаводу «Червоний чабан» Каланчацького району Херсонської області досяг найкращих виробничих показників в області. Від кожних 100 вівцематок він одержав 129 ягнят та настриг вовни по 7,5 кг з вівці⁴⁴.

Не перелічити прикладів високопродуктивної праці радянських людей у місті й на селі. «Про країну, про її економіку думають, за них уболівають душею тисячі й тисячі трудових колективів, мільйони і мільйони свідомих радянських громадян», — говорив на листопадовому (1979 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв⁴⁵.

Послідовно і наполегливо здійснюючи свою аграрну політику, Комуністична партія і Радянський уряд спрямовують на село величезні кошти, постійно дбають про зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва. У 1979 р. капітальні вкладення на розвиток сільського господарства республіки становили 5,3 млрд. крб. На меліоративні роботи було виділено 0,7 млрд. крб. Селу було поставлено 44 тис. вантажних і спеціалізованих автомобілів, 52 тис. тракторів сумарною потужністю 4 млн. к. с., 14 тис. зернозбиральних, 2,4 тис. кукурудзозбиральних, 1,4 тис. картоплезбиральних, 3,4 тис. буракозбиральних і 6 тис. силосозбиральних комбайнів та іншу техніку. Сільське господарство одержало 14,7 млн. т мінеральних добрив і 516 тис. т хімічних кормових добавок⁴⁶. Вартість машин і механізмів, що їх мають господарства УРСР, досягла в 1979 р. суми 7,6 млрд. крб.⁴⁷

Успішний розвиток соціалістичної економіки сприяє розв'язанню найважливіших соціальних питань, зростанню рівня життя народу. У 1979 р. на Україні суспільні фонди споживання становили 19,5 млрд. крб. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців з урахуванням виплат і пільг з вказаних фондів збільшилася до 206 крб. Оплата праці колгоспників зросла на 4%⁴⁸. У тому ж році відповідно до програми соціального розвитку і підвищення рівня життя народу, виробленої XXV з'їздом КПРС, завершено проведення одного із значних соціальних заходів десятої п'ятирічки — з 1 грудня підвищено заробітну плату працівникам невиробничої сфери. З 1 вересня запроваджено також безкоштовне забезпечення підручниками учнів других і третіх класів загальноосвітніх шкіл⁴⁹.

Поліпшувалося транспортне обслуговування населення республіки. Так, у Києві на 26 днів раніше строку введено в дію нову станцію метро — «Піонерська», яка стала вісімнадцятою станцією Київського метрополітену. Нині його загальна довжина становить 22 км⁵⁰. У Чернівцях здано в експлуатацію нову тролейбусну лінію довжиною 7,5 км, яка сполучає район нових промислових підприємств та житлових масивів міста з центром⁵¹.

⁴² Запорізька правда, 1979, 23 груд.

⁴³ Закарпатська правда, 1979, 11 груд.

⁴⁴ Наддніпрянська правда, 1979, 19 груд.

⁴⁵ Радянська Україна, 1979, 28 листоп.

⁴⁶ Радянська Україна, 1980, 31 січ.

⁴⁷ Радянська Україна, 1980, 4 січ.

⁴⁸ Радянська Україна, 1980, 31 січ.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ Прапор комунізму, 1979, 6 груд.

⁵¹ Радянська Буковина, 1979, 16 листоп.

Комуністична партія і Радянський уряд повсякденно піклуються про охорону здоров'я і культурний відпочинок трудящих. Зокрема, чисельність лікарняних ліжок в УРСР збільшилася на 8,6 тис. одиниць, кількість місць у санаторіях, пансіонатах, будинках та базах відпочинку, на туристських базах — майже на 14 тис. У закладах відпочинку республіки у 1979 р. лікувались і відпочивали близько 10 млн. трудящих і членів їх сімей. В туристських екскурсіях взяли участь 36 млн. чол.⁵²

Багато робиться в УРСР, як і по всій країні, для виховання підрастаючого покоління. У 1979 р. — Міжнародному році дитини — в республіці споруджено понад 300 нових шкіл на 179,9 тис. учнівських місць, близько 400 дитячих садків і ясел, розрахованих майже на 100 тис. малюків. Відкрилися нові профтехучилища, школи-інтернати, спортивні зали, розширилася мережа дитячих лікувальних й оздоровчих комплексів тощо.⁵³

Багато здобутки республіки — результат постійної уваги і допомоги Центрального Комітету КПРС і Радянського уряду, самовідданої праці робітників, колгоспників, інтелігенції, результат великої організаторської й політичної роботи партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів, усіх громадських організацій і господарських кадрів, зусилля яких на виконання завдань будівництва комунізму повсякденно спрямовує ЦК Компартії України. Досягнуте — міцна основа для дальшого зростання всіх галузей народного господарства.

Нові рубежі республіки в економічному і соціальному розвитку всебічно визначені в рішеннях грудневого (1979 р.) Пленуму ЦК Компартії України, одинадцятої сесії Верховної Ради УРСР. Ці плани повністю відповідають рішенням листопадового (1979 р.) Пленуму ЦК КПРС, Закону про державний план економічного і соціального розвитку СРСР на 1980 р., прийнятого другою сесією Верховної Ради СРСР. Успішне розв'язання поставлених ними завдань має базуватися на якнайповнішому використанні інтенсивних, якісних факторів, дальшому прискоренні науково-технічного прогресу, поліпшенні управління виробництвом, невпинному вдосконаленні всього господарського механізму і розвитку творчої ініціативи. Виступаючи із заключним словом на грудневому (1979 р.) Пленумі ЦК Компартії України, товариш В. В. Щербицький зазначав, що успіх у виконанні намічених планів вирішальною мірою залежатиме від активної, дружної, цілеспрямованої роботи радянських кадрів на всіх рівнях, від умілої організації справ та виявлення необхідної наполегливості та ініціативи.⁵⁴

Вступ трудящих Української РСР, як і всього Радянського Союзу, в 1980-й рік — завершальний рік десятої п'ятирічки — ознаменовано ударною працею, новим піднесенням патріотичної ініціативи мільйонів. Розумом і серцем сприйняли радянські люди рішення листопадового (1979 р.) Пленуму ЦК КПРС, програмні положення і висновки з промови на ньому товариша Л. І. Брежнєва. Новий імпульс трудовій активності радянського народу дала Постанова ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна» від 13 грудня 1979 р.

Широко розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч ленінського ювілею, перетворюючи кожний трудовий день нового року на день ударної роботи, роботи по-ленінському, трудящі Української

⁵² Радянська Україна, 1980, 31 січ.

⁵³ Радянська освіта, 1980, 26 січ.

⁵⁴ Радянська Україна, 1979, 12 груд.

РСР у дружній сім'ї братніх народів упевнено і цілеспрямовано працюють над виконанням історичних накреслень XXV з'їзду КПРС. Вони сповнені рішучості внести гідний вклад у виконання десятої п'ятирічки і зустріти XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу новими трудовими звершеннями.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОМИСЛОВОГО ПЕРЕВОРОТУ В ДОНЕЦЬКОМУ БАСЕЙНІ У 60—90-х РОКАХ XIX ст.

Л. Г. МЕЛЬНИК (Київ)

Питанням промислового перевороту та формування пролетаріату Донбасу в радянській історіографії вже приділялася певна увага¹. Проте висвітлювалися вони дещо відірвано від процесів технічного перевороту у вугільній промисловості та без врахування його специфіки. Автор даного повідомлення ставить за мету дати більш повну картину промислового перевороту в кам'яновугільній промисловості Донбасу в 60—90-і роки XIX ст., визначити його періодизацію й специфіку.

Капіталістичні відносини у вугільній промисловості Донбасу фактично почали розвиватися в пореформений період — у ході здійснення промислового перевороту в Росії. Саме в той час різко збільшився попит на мінеральне паливо. Вугілля стало головним джерелом енергії та основним видом палива для залізничного транспорту і фабрично-заводської промисловості. Так, споживання його залізничним транспортом Росії зросло з 29,8 млн. пудів у 1879 р. до 113,5 млн. пудів — у 1900 р., промисловістю, відповідно, — з 8,0 млн. пудів до 241,7 млн. пудів². Лише в Донецькому басейні видобуток кам'яного вугілля за період з 1860 р. по 1900 р. збільшився з 5,98 млн. пудів до 671,7 млн., тобто в 112 разів³.

Розвиток кам'яновугільної промисловості в Донбасі як галузі капіталістичного господарства всеросійського значення охоплює період з 60-х років XIX ст. до початку XX ст. В межах цього відрізка часу можна виділити кілька стадій.

Перша стадія — перехідна — охоплює 60-і роки XIX ст. В цілому ряді галузей промисловості (цукровій, сукопній, винокурній) відбувалася перебудова поміщицького виробництва на капіталістичній основі. Оскільки на ряді підприємств як паливо ще використовувалися дрова, попит на вугілля був невеликий. Тому його видобуток зростає повільно і нерівномірно: у середньому видобувалося 7—8 млн. пудів

¹ Пажитнов К. А. Очерки по истории рабочего класса на Украине. Харьков, 1927; Гессен Ю. История горнорабочих СССР. М.—Л., 1929, тт. I—II; Нестеренко А. А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. М., 1954; Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. М., 1955; Лось Ф. Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. К., 1955; Парасунько О. А. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963; Потолов С. И. Рабочие Донбасса в XIX веке. М.—Л., 1963; Історія робітничого класу Української РСР. К., 1967, т. I.

² Горный журнал, 1880, т. IV, с. 57; Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России за 1900 год. СПб., 1903, с. XXV.

³ Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 651 (Приложение 1).

на рік. Лише в 1869 р. він досяг 13,4 млн. пудів⁴. Обладнання копалень залишалося примітивним, усі роботи здійснювалися вручну. Тільки в 1868 р. на шахті «Дагмара», яка постачала вугілля Луганському заводу, було встановлено парову вуглепідйомну машину. У 1864—1869 рр. було проведено пошукові роботи і вперше складено карти вугільних родовищ Донбасу.

У 60-х роках на вугільних копальнях працювали в основному сезонні робітники, постійних кадрів шахтарів у той час ще не було. Робітники — переважно місцеві селяни — перебували на шахтах лише з жовтня по травень, а решту часу були зайняті на польових роботах. Основна їх маса зосереджувалася на Грушівських антрацитових копальнях (до 3 тис.). У західній частині Донбасу кількість робітників, зайнятих на дрібних поміщицьких і селянських копальнях, не перевищувала 350 чол.⁵

З кінця 60-х і до початку 80-х років (до промислової кризи) тривала друга стадія розвитку вугільної промисловості Донбасу. У зв'язку з інтенсивним будівництвом залізниць та перших на Півдні великих металургійних заводів (Юзівського і Сулинського) в Донецькому краї почалася «підприємницька лихоманка». Вітчизняні й іноземні капіталісти намагалися захопити родовища вугілля і будували шахти⁶. Особливого розмаху капіталістичне підприємництво набрало в 70-х і на початку 80-х років у зв'язку з будівництвом залізниць, що перетинали Донецький басейн, — Курсько—Харково—Азовської, Лозово—Севастопольської і Донецької. Остання своїми вітками охоплювала увесь басейн (побудована в 1878 р.). Це дало можливість донецькому вугіллю вийти на всеросійський внутрішній ринок. Смуга грюндерства у вугільній промисловості закінчилася кризою в 1872—1875 рр., що було одним з показників перетворення її в галузь великої капіталістичної індустрії⁷.

Розвиток західної частини Донецького басейну відбувався інтенсивніше. Наприкінці 70-х років тут уже існувала досить густа мережа залізниць, а, головне, були сприятливі умови для відчуження і оренди вугленосних земель. У східній частині — в Області Війська Донського — зберігалася невідчуження станичних земель і збиралися «попудні» платежі за видобуте вугілля у військовою скарбницю, що гальмувало розвиток тут великої вугільної промисловості.

Для кінця 60-х — 70-х років ще характерним було співіснування невеликих, примітивно обладнаних копалень, що належали місцевим поміщикам та дрібним підприємцям, на кожній з яких видобувалося щорічно від 2—3 до кількох десятків тисяч пудів вугілля, і великих капіталістичних підприємств, де щорічний видобуток становив від 2—3 млн. до 10 млн. пудів вугілля. В 70-х роках створюється ряд акціонерних товариств за участю іноземних капіталістів: Новоросійське товариство вугільного і залізообробного виробництва (щорічний видобуток — близько 10 млн. пудів вугілля), Олексіївське гірничопромислове товариство (щорічний видобуток на початку 80-х років — 6 млн. пудів вугілля), Товариство Південноросійської вугільної промисловості (щорічний видобуток — близько 8 млн. пудів), Гірничі і промислові

⁴ Материалы для торгово-промышленной статистики. Свод данных о фабрично-заводской промышленности в России за 1867—1888 годы. СПб., 1889, с. 60—61; Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 651.

⁵ Потолов С. И. Указ. соч., с. 97.

⁶ Историко-статистический обзор промышленности России. СПб., 1883. Т. 1, с. 29.

⁷ Кеппен А. Материалы по истории горного дела на Юге России. Харьков, 1901, с. 31—33.

товариство на Півдні Росії (на початку 80-х років — 7 млн. пудів вугілля)⁸. Вплив іноземного капіталу на розвиток вугільної промисловості в цей період був ще порівняно незначним*. Домінуюча роль належала вітчизняним капіталістам.

Швидкими темпами збільшувалася кількість вугільних копалень: у 1873 р. їх було 88, а в 1882 р. — 179⁹. Загалом темпи зростання видобутку вугілля в Донбасі протягом другої стадії розвитку вугільної промисловості були досить значними (за винятком кризових 1873—1875 рр.). Якщо протягом першої стадії щорічний приріст видобутку вугілля становив у середньому близько 1 млн. пудів, то протягом другої — вже майже 8 млн. пудів. Загалом же протягом названого відрізка часу видобуток палива зріс у 8 разів: з 13,4 млн. — у 1869 р. до 107,3 млн. пудів — у 1883 р. Кількість робітників зросла більш як у 4 рази і в 1883 р. досягала 14,8 тис. чол.¹⁰ На початку 80-х років знову почалася криза перепродукції: ціни на вугілля впали, видобуток його в 1884 р. знизився до 101,5 млн. пудів¹¹.

Третя стадія у розвитку вугільної промисловості Донбасу настала з середини 80-х років і тривала до початку 90-х років. Це був період певного застою в обробній промисловості й у сільському господарстві країни. Але розробка залізної руди в Криворізькому басейні, будівництво Катерининської залізниці, яка з'єднала Криворіжжя з Донбасом, спорудження великих металургійних заводів у Придніпров'ї та на Донбасі різко підвищили попит на вугілля і зумовили надзвичайно швидкі темпи його видобутку наприкінці 80-х — на початку 90-х років. Цьому сприяло також підвищення мита на довізні вугілля. Почалася нова смуга ґрундрства, скуповування багатих вугіллям земель. Ціна за десятину землі підвищилася від 100—150 крб. у 1886 р. до 200—300 і навіть 400 крб. — у 1893 р. Значна частина вугленосних земельних ділянок потрапила до рук великих акціонерних товариств. Так, селянські землі Шербинівської волості перейшли в оренду до Товариства розробки солі і кам'яного вугілля Півдня Росії. Землі в районі Успенського родовища поблизу Луганська були куплені за 2,5 млн. крб. іншим акціонерним товариством. Землі поблизу Харцизька перейшли у власність Катеринославського товариства¹².

Зросла частка іноземного капіталу*. Копальні Прохорова та спадкоємців Іловайського, наприклад, перейшли до рук бельгійських акціонерних товариств. На землях, куплених поблизу ст. Алмазна, розгорнуло свою діяльність акціонерне товариство також за участю бельгійських капіталістів¹³. Протягом 1885—1893 рр. у Донбасі виникли ще 4 великі акціонерні товариства за їх участю. Швидко збільшувалася кількість копалень: у 1882 р. їх було 179, а в 1888 р. — 278¹⁴. Протягом

⁸ ЦДІА СРСР, ф. 20, оп. 12, спр. 261, арк. 328—334; Горный журнал, 1877, т. II, с. 294—295; Современное состояние промышленности на Юге России. Одесса, 1884, с. 248—252.

* У 1882 р. тут існували 3 великі акціонерні товариства за участю бельгійських капіталістів (Див.: Статистика акционерного дела в России. Харьков, 1900, с. 28).

⁹ Материалы торгово-промышленной статистики. Свод данных о фабрично-заводской промышленности в России. СПб, 1890, с. 60—61.

¹⁰ Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 651; Потолов С. И. Указ. соч., с. 97—99.

¹¹ Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 651.

¹² Авдаков Н. С. Краткий статистический обзор донецкой каменноугольной промышленности. Харьков, 1896, с. 29.

* Іноземні капіталовкладення протягом названого періоду становили близько 13,7 млн. крб. (Див.: Оль П. В. Иностранные капиталы в народном хозяйстве довоенной России. Л., 1925, с. 19).

¹³ Авдаков Н. С. Указ. соч., с. 29.

¹⁴ Материалы для торгово-промышленной статистики. Свод данных о фабрично-

1885—1893 рр. видобуток вугілля зріс більш як у 2 рази, а щорічний приріст його становив у середньому 13,3 млн. пудів. На початку 90-х років Донбас давав 50% усього вугілля в країні¹⁵.

У 70—80-х роках вугільна промисловість гостро відчувала нестачу робочої сили. Це пояснювалося порівняно слабкою заселеністю Півдня, а також тим, що сусідня Таврія була районом великого капіталістичного землеробства (це відволікало робочу силу). Тому дещо робилося для створення на Донбасі постійних кадрів шахтарів: було засновано Грушівське гірниче поселення, кваліфіковані робітники, майстри і техніки випісувалися з-за кордону, використовувалася праця «безпаспортних».

Дешева робоча сила з'явилася в результаті «розселення», що інтенсивно здійснювалося в пореформені роки, пролетаризації дрібних товаровиробників. До того ж, нерідко зuboжілі селяни віддавали перевагу роботі на шахтах перед поміщицькими відробітками. Через слабку заселеність Донецького краю ряди донецького гірничопромислового пролетаріату поповнювалися за рахунок приїжджих (головним чином, селян) з губерній Центральної Росії та України. Вони становили до 90% усіх шахтарів. На початку 90-х років у Донбасі діяло 252 копальні, на яких було зайнято близько 29 тис. гірників¹⁶.

З розвитком вугільної промисловості відбувалися інтенсивні процеси концентрації виробництва в ній. Ще в другій половині 60-х років на Донбасі не було жодного підприємства, на якому б видобувалося протягом року більше 1 млн. пудів вугілля. Найбільшими копальнями вважалися Голубівська (501 тис. пудів), Микитівська та Щербинівська (разом — 1 млн. пудів). Наприкінці 70-х років тут налічувалося 17 копалень, на кожній з яких щороку видобувалося понад 1 млн. пудів палива. У 1878 р. вони дали 40,5 млн. пудів, або 58,7% вугілля (з них 24,4 млн. пудів видобувалося на копальнях акціонерних товариств)¹⁷.

Протягом 80-х років концентрація виробництва зростала. В 1886 р. 23 копальні (13%) продуктивністю понад 1 млн. пудів дали 91,4 млн. пудів вугілля, або 70,2% його загального видобутку¹⁸.

У 90-х роках процес концентрації кам'яновугільного виробництва досяг на Донбасі найвищого, порівняно з іншими вугільними басейнами країни, рівня. В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» наводив з цього приводу такі цифри: в 1890 р. на 104 дрібних шахтах басейну видобувалося лише 2% вугілля, а 37 великих механізованих шахт, на яких зосереджувалося $\frac{3}{5}$ загальної кількості гірників, давали понад 70% видобутого тут вугілля¹⁹. До того ж, на шахтах великих компаній і окремих вуглепромисловців видобуток вугілля швидко зростав. Так, Олексіївське товариство лише протягом 1890—1892 рр. збільшило його з 8,8 до 18,8 млн. пудів, Південноросійське товариство,

заводской промышленности в России за 1867—1888 гг., с. 60—61; Сборник статистических данных о горнозаводской промышленности России в 1886 г. Сост. Кулибин С. СПб., 1889, с. 160—169.

¹⁵ Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 651 (Приложение 1).

¹⁶ Потолов С. И. Указ. соч., с. 99—107; Авдаков Н. С. Указ. соч., с. 12; Производительные силы России, отд. VII, с. 35.

¹⁷ Скальковский К. Горнозаводская промышленность России в 1878 году. — Горный журнал, 1880, т. II, с. 247; Фомин П. И. Горная и горнозаводская промышленность России. Харьков, 1915. Т. I, с. 186.

¹⁸ Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1886 году, с. 160—169.

¹⁹ Див.: Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії. — Повне зібр. творів, т. 3, с. 466.

відповідно, — з 9,9 до 12,3 млн. пудів, Петрово-Мар'їнське — з 3,46 до 6,3 млн. пудів²⁰.

У 1893 р. на 11 копальнях Донбасу, які становили 4,3% усієї їх кількості, було видобуто 129 млн. пудів (53,9%) вугілля²¹. Про високий рівень концентрації виробництва свідчить і висока питома вага акціонерних підприємств. Так, у 1893 р. копальні, що належали акціонерним товариствам, дали 225,3 млн. пудів, або 93,9% усього видобутого в краї вугілля²².

Інтенсивний процес концентрації виробництва став одним з факторів технічного прогресу у вугільній промисловості. Наприкінці 60-х — у першій половині 70-х років технічний рівень донецьких копалень був ще дуже низьким. Лише окремі шахти мали глибину понад 50 м. Дуже поширеним був кустарний вугільний промисел. На дрібних шахтах користувалися ручним воротом для підйому вугілля і вичерпування води. На шахтах глибиною понад 50 м для підйому вугілля (цебрами) використовували кінні ворота. Цебер вмщував 5 пудів вугілля. Кінний ворот протягом двох змін (12 год.) піднімав з шахти за 12—13 підйомів 360 пудів вугілля, 90 пудів породи і 190 цебрів води²³.

У 70-х роках виникли перші великі капіталістичні копальні, на яких ворота вже було замінено паровими двигунами. Кінні ворота, у свою чергу, почали широко використовуватися на шахтах-мануфактурах. Відбувався поділ праці: з'явилися професії вибійника, саночника, вагонника, ствольного, верхового, погонича, сортувальника²⁴.

Протягом 70-х і початку 80-х років кустарні форми видобутку вугілля вже значною мірою були витіснені великими капіталістичними підприємствами мануфактурного типу з більшим або меншим ступенем механізації окремих виробничих процесів. Так, у другій половині 70-х років у Слов'яносербському повіті Катеринославської губернії кустарним методом видобувалося лише 3% вугілля²⁵.

На великих копальнях існували «кінні» і «парові» шахти. У Слов'яносербському повіті, зокрема, в 1885 р. налічувалося 40 «кінних» (70,1%) і 17 «парових» (29,9%) шахт²⁶. На «парових» шахтах, на відміну від «кінних», вугілля видобувалося «при менших витратах, у великій кількості і з більшою швидкістю»²⁷. Вони були значно більшими, ніж «кінні», видобуток вугілля провадився на більших площах. На початку 80-х років глибина окремих «парових» шахт досягала вже 125 м, а «кінних» — лише 64 м. Парові машини використовувалися для спускання навантажених вагонеток на головний відкаточний штрек і підйому порожніх вагонеток на верхнє поле, а також для відкачування води (10—20 тис. відер щодоби). «Парова» шахта потребувала великих капіталовкладень — для будівництва надшахтних будівель, установки вуглепідйомних машин, парових насосів тощо. Так, на Макарівській «паровій» шахті (Слов'яносербський повіт) вартість надшахт-

²⁰ Вестник финансов, промышленности и торговли, 1892, № 46, с. 411.

²¹ Производительные силы России, отд. VII, с. 37.

²² Фомин П. И. Горная и горнозаводская промышленность на Юге России. Харьков, 1924. Т. II, с. 122.

²³ ЦДІА СРСР, ф. 381, оп. 50, спр. 3, арк. 80—81.

²⁴ Фомин П. И. Указ. соч., т. I, с. 353—354; Славин В. И. Обзор каменноугольной и железодобывающей промышленности Донецкого края. — Горный журнал, 1875, т. I.

²⁵ Фомин П. И. Указ. соч., т. I, с. 354.

²⁶ Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Славяно-сербский уезд. Екатеринослав, 1886. Вып. III, с. 339.

²⁷ Там же, с. 339.

них будівель становила 80 тис. крб., вугледійомної машини — 60 тис. крб., двох парових насосів — 30 тис. крб., трьох парових котлів — 800 крб. На «парових» шахтах Слов'яносербського повіту застосовувалося 25 парових машин вартістю 175,9 тис. крб.; на Голубівській і Каменській шахтах машинне устаткування коштувало 84 тис. крб.²⁸

«Кінні» шахти не мали надшахтних будівель, лише в окремих випадках кінний ворот завершувався легкою надбудовою. Вартість кінного ворота становила 120 крб. Устаткування (кайла, лопати, обушки) виготовлялися місцевими столярами і ковалями. На місці вироблялися й дерев'яні вагонетки. Залізні колеса постачав Бахмутський механічний завод.

Протягом 80-х — початку 90-х років видобуток вугілля дедалі більше зосереджувався на «парових» шахтах, хоч вони повністю не витіснили ні «кінних», ні навіть кустарних виробок. У Катеринославській губернії, наприклад, у 1894 р. існувало близько 100 дрібних селянських копалень і виробок, обладнаних кінними й ручними воротами²⁹. У 1890 р. 153 «парові» шахти дали 161,4 млн. пудів (88,1%) вугілля*. На цих шахтах працювали 16,7 тис. робітників (85,6%)³⁰. Слід відзначити, що в 1890 р. 31 шахта мала річну продуктивність понад 1 млн. пудів вугілля і дала 148,2 млн. пудів, або 91,2% вугілля, видобутого на шахтах такого типу³¹.

З розгортанням технічного перевороту у вугільній промисловості починає застосовуватися парова енергетика. Як уже зазначалося, парові двигуни на великих шахтах приводили в рух вугледійомні й бурові машини, вентилятори тощо. В 1866 р. на шахтах Донбасу діяло лише 6 парових машин, що відкачували воду на Грушівських копальнях. В 1873 р. їх уже було 35 (потужністю 511,5 к.с.), у 1882 р. — 117 (1955 к.с.), 1890 р. — 228 (5826 к.с.), а в 1893 р. — 283 (7685 к.с.)³².

Четверта стадія у розвитку вугільної промисловості Донбасу охоплює 1894—1900 рр. (до кризи на початку 900-х років) і характеризується надзвичайно швидкими темпами зростання вуглевидобутку, що було пов'язано з економічним піднесенням у країні в другій половині 90-х років. Видобуток вугілля у 1900 р., зокрема, перевищив рівень 1893 р. майже втричі і досяг 671,7 млн. пудів³³. Знову купуються вугленосні площі (ціна десятини досягає 500 крб.), виникають нові великі акціонерні товариства.

Зростала концентрація виробництва. Кількість дрібних підприємств (в основному селянських виробок) з середньою продуктивністю 3 тис. пудів палива на одного робітника скоротилася з 160 до 99, а їх питома вага у вуглевидобутку знизилася від 5,6% на початку 90-х років до 2,3% — наприкінці періоду. Водночас різко зросла кількість капіталістичних підприємств з річною продуктивністю понад 5 млн.

²⁸ Там же, с. 339—341.

²⁹ ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 37, спр. 308, арк. 37—38.

³⁰ Підраховано автором.

³¹ Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1890 заводском году. СПб., 1893, с. 229—238.

³² ЦДІА СРСР, ф. 381, оп. 5, спр. 3, арк. 94—95 зв.; Горнозаводская промышленность России в 1882 г., с. 527; Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности в России в 1893 заводском году. Сост. Лоранский А. СПб., 1896, с. 284—296.

³³ Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 651 (Приложение 1).

пудів вугілля: від 6 — на початку 90-х років до 31 — у 1900 р.³⁴ Вони становили 10,9% від загальної кількості копалень і дали в 1900 р. 77,6% видобутого в Донбасі вугілля. На них було зосереджено 82,1% механічних потужностей і працювало 67,4% робітників. Найбільші копальні з річною продуктивністю понад 25 млн. пудів (Корсунська, Щербинівська, Прохорівські й копальні Новоросійського та Рутченківського товариств), на яких працювало 23,2% робітників і було зосереджено 38,3% усіх механічних потужностей, дали 27,6% видобутого в 1900 р. вугілля³⁵.

У 1900 р. Донецький край давав 68,1% усього видобутого в країні вугілля³⁶. Таким чином, наприкінці 90-х років XIX ст. тут остаточно сформувалася велика капіталістична вугільна промисловість. Донбас став основною енергетичною базою машинної індустрії і транспорту Росії. На той час на шахтах уже широко застосовувалися парові підйомні, водовідливні й вентиляційні установки, механічні бурильні машини, різні механічні пристрої (наприклад, підвісні канатні дороги) для транспортування вугілля. Глибина нових шахт досягала 400 і більше метрів. Було побудовано перші збагачувальні фабрики (4). На деяких шахтах з'явилися електричні підйомні машини, установки стисненого повітря, вуглемийки, впроваджувалося механічне завантаження вагонів тощо.

Всього наприкінці досліджуваного періоду в Донецькому краї налічувалося 289 копалень. На них застосовувалися 192 механічні вугледіюмні (в тому числі 4 електричні) і 222 водовідливні машини, 54 механічні вентилятори тощо, всього понад 1,2 тис. двигунів і механізмів потужністю більше 41,2 тис. к. с. Таким чином, протягом 90-х років у технічному оснащенні вугільної промисловості відбувся різкий стрибок: механічні потужності збільшилися протягом цього часу в 5,3 рази³⁷.

Водночас спостерігалось швидке кількісне зростання гірничо-промислового пролетаріату — протягом названого періоду кількість робітників майже потроїлася — на 1900 р. загін шахтарів Донбасу налічував понад 85 тис. чол. Тут було зайнято 78,2% робітників вугільної промисловості країни³⁸. Відбулися і певні якісні зрушення: посилювався процес концентрації робітників на великих копальнях, зріс їх постійний кадровий склад. У 1900 р. на копальнях з числом працюючих понад 500 чол. було зайнято 77,5% усіх робітників. Це було набагато вище середнього рівня концентрації робітників у країні (в Росії на підприємствах з числом робітників понад 500 було зосереджено 48,7% усієї робочої сили)³⁹.

На кожній з найбільших копалень Донбасу — Корсунській, Прохорівських, а також Рутченківського, Новоросійського, Російсько-Донецького та інших товариств — було зайнято від 2,5 до 6,5 тис. робіт-

³⁴ Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности в России в 1890 заводском году, с. XXXI—XXXIII, 229—230; Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1900 заводском году, с. 389—407.

³⁵ Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1900 заводском году, с. 389—407.

³⁶ Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 651 (Приложение 1).

³⁷ Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1900 заводском году, с. 389—407; История технического развития угольной промышленности Донбасса. К., 1969. Т. 1, с. 103—104.

³⁸ Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1900 заводском году, с. 389—407.

³⁹ Див.: Потолов С. И. Указ. соч., с. 123—127.

ників. Що стосується кадрових робітників, то в 90-х роках ця категорія лише почала формуватися, тому питома вага потомствених шахтарів була порівняно незначною. Капіталісти — власники шахт — широко використовували працю дітей (від 9 до 13 років), які працювали коногонами, лампоносами, тягальниками, на вибиранні пустої породи та на рудникових вентиляторах.

Розвиток машинної індустрії привів до остаточного оформлення в гірничій промисловості двох антагоністичних класів — пролетаріату і буржуазії, що було, як вказував В. І. Ленін, вираженням суті «...тієї зміни суспільно-економічних відносин, яка відбувається в Росії в усіх галузях народного господарства»⁴⁰. Швидкому утворенню великої промислової буржуазії сприяли заходи самодержавства: запровадження протекційних митних тарифів, будівництво залізниць на казенні кошти, гарантування сталих прибутків. Клас буржуазії формувався за рахунок «обуржуазнення» російських і українських поміщиків (Іловайських, Карпових, Рутченків та ін.), вихідців з купців і міщан (Прохорових, Панченків, Древицьких та ін.), а також іноземних підприємств (Юз). Про оформлення класу промислової буржуазії на Донбасі свідчили з'їзди гірничопромисловців Півдня⁴¹, які намагалися виробити певну класову політику в галузі економіки, висувати конкретні, хоч і обмежені вимоги до уряду. Водночас промислова буржуазія Донецького краю, як і країни загалом, через відносну вузькість внутрішнього ринку була захищена в державній підтримці. Звідси ті «тисячі економічних ниток», котрими буржуазія була зв'язана з поміщиками і царизмом, залежала від останнього⁴².

Специфіка гірничого виробництва визначила особливості технічного перевороту у вугільній промисловості дореволюційної Росії. Незважаючи на досить швидкі темпи механізації, все ж її загальний рівень, особливо підземних процесів, у розрахунку на одного робітника і одиницю виробленої продукції був ще низьким*. Це зумовлювало повільні темпи зростання продуктивності праці на шахтах: у 1890 р. на одного робітника в середньому видобувалося 7,3 тис. пудів вугілля, в 1900 р. — 7,9 тис. пудів, тобто зростання становило всього 8%, а на найбільших копальнях продуктивність праці навіть знизилася⁴³. Збільшення продуктивності шахт досягалося за рахунок зростання кількості робітників, зайнятих у забої. Співвідношення робітників, що працювали в забої, і робітників, зайнятих на поверхні, становило 4 до 1 у 80-х роках і 6 до 1 — у 900-х⁴⁴.

Більшість власників копалень «економили» на новітній техніці, порушуючи елементарні правила техніки безпеки. В 1900 р. на 173 найбільших копальнях 160 шахтних стволів мали дерев'яне кріплення. Більшість стволів обслуговувалася кінними воротами, які використовувались і для підйому води, і для водовідливу. Лише на 54-х копальнях діяли механічні вентилятори. Було механізовано найнеобхідніші

⁴⁰ Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії. — Повне збір. творів, т. 3, с. 468.

⁴¹ Фомин П. И. Краткий очерк истории съездов горнопромышленников Юга России. Харьков, 1908.

⁴² Див.: Ленін В. І. Блок кадетів з прогресистами і його значення. — Повне збір. творів, т. 21, с. 209.

* Потужність двигунів на одного робітника становила 0,25 к. с. у 1887 р. і 0,46 к. с. — у 1901 р., а на 10 тис. тонн вуглевидобутку, відповідно, — 24,1 і 39 к. с. (див.: Бакулев Г. Д. Указ. соч., с. 164).

⁴³ Потолов С. Н. Указ. соч., с. 84.

⁴⁴ История технического развития угольной промышленности Донбасса, ч. 1, с. 64; Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1900 году, с. XXX.

процеси: підйом вугілля, вентиляцію і водовідлив⁴⁵. Висока вартість імпортного машинного устаткування, слабкий розвиток гірничого машинобудування в Росії також гальмували технічні нововведення на шахтах. Іноземні капіталісти не були зацікавлені у вкладенні коштів у розвиток технічної бази вугільної промисловості, оскільки це вимагало довгострокових капіталовкладень. Застосування техніки в капіталістичній вугільній промисловості Донбасу обмежувалося дешевизною робочих рук у країні. Оскільки капіталіст, підкреслював К. Маркс, «оплачує не застосовувану працю, а вартість застосовуваної робочої сили, то для нього застосування машини доцільне лише в межах різниці між вартістю машини і вартістю заміщуваної нею робочої сили»⁴⁶.

Факти, наведені в повідомленні, свідчать, що зростання видобутку вугілля йшло паралельно із збільшенням кількості робітників (тобто, змінного капіталу) і, головним чином, завдяки цьому. В гірничій промисловості, зазначає далі К. Маркс, «зниження заробітної плати нижче вартості робочої сили перешкоджає застосуванню машин і робить його зайвим, часто просто неможливим з точки зору капіталу, для якого прибуток постає не з скорочення застосовуваної праці взагалі, а з скорочення оплачуваної праці»⁴⁷.

Бурхливий розвиток вугільної промисловості Донбасу в 70-х—90-х роках пояснювався великими вкладеннями капіталів. Капіталістів приваблювали перспективи швидкого одержання величезних прибутків, які в цій галузі промисловості неухильно зростали. Так, лише за період з 1886 р. по 1891 р. дивіденди вугільних товариств збільшилися з 3,2 до 6,6%⁴⁸. Тому досягнутий рівень механізації на шахтах Донбасу компенсував додаткові витрати на виробку нових вугільних пластів, а зростання продукції і прибутків капіталістів відбувалося за рахунок збільшення змінного капіталу. Все це свідчить про незавершеність технічного перевороту у вугільній промисловості Донбасу в досліджуваній період. Суцільну механізацію тут було здійснено лише після Великої Жовтневої соціалістичної революції.

⁴⁵ История технического развития угольной промышленности Донбасса, ч. 1, с. 64—99.

⁴⁶ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 374.

⁴⁷ Там же, с. 375.

⁴⁸ Статистика акционерного дела в России. Харьков, 1900, с. 32.

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СПОРТУ НА УКРАЇНІ (кінець XIX — початок XX ст.)

В. І. КІЗЧЕНКО (Київ)

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Росії і на Україні почав розвиватися спорт, посилювся інтерес до фізичного виховання. В країні з'явилися спортивні гуртки і організації, проводилися чемпіонати, змагання і зустрічі. Російські спортсмени вийшли на світову арену.

Царський уряд розглядав спорт як один із засобів відвернення мас від участі в політичному житті і революційній боротьбі, а тому не чинив особливих перепон громадській ініціативі в цьому напрямі, хоча і не вживав якихось суттєвих заходів для його розвитку.

Одним з найбільш популярних і поширених видів спорту в країні була важка атлетика, що мала давні традиції. Борці, гирьовики, силачі виступали в складі мандрівних циркових труп у великих містах і провінційних містечках, на ярмарках і народних гуляннях. Зустрічі і чемпіонати з важкої атлетики, що стали невід'ємною частиною всіх циркових програм, викликали жваву зацікавленість у глядачів. Прізвища знаменитих російських силачів були широко відомі серед різних соціальних прошарків суспільства. Легендарної слави зажив борець І. М. Піддубний. Виходець з багатодітної селянської родини, що проживала в с. Краснонівці на Полтавщині, І. М. Піддубний 20-річним юнаком змушений був відправитися на заробітки і кілька років працював вантажником у Феодосійському та Севастопольському портах. У 1897 р. до Феодосії прибув мандрівний цирк, на арені якого проводився чемпіонат борців. Молодий вантажник попросив включити його до складу учасників змагань і переміг усіх професіоналів, закінчивши лише одну сутичку внічию. З різними цирковими трупами Піддубний об'їхав протягом 5 років майже всю країну і не зазнав у змаганнях жодної поразки.

У 1903 р. І. М. Піддубний вперше виїхав за кордон, до Парижа, де він як представник Росії взяв участь у VI міжнародних змаганнях з французької боротьби і одержав 11 перемог при одній поразці — першій і останній у його спортивному житті. У 1905 р. він вдруге брав участь у міжнародних змаганнях з боротьби в Парижі й завоював звання чемпіона світу, яке утримав за собою в п'яти наступних розиграшах світової першості. Зарубіжна преса називала його «чемпіоном чемпіонів». Піддубний багато разів виступав у різних країнах Європи (Франції, Італії, Німеччині, Англії, Бельгії, Голландії, Румунії) та Африки (Алжирі й Тунісі) і всюди виходив переможцем, примножуючи славу вітчизняного спорту¹.

Успіхи борців-професіоналів сприяли популяризації важкої атлетики і створенню в країні ряду спортивних товариств та гуртків. Однак у царській Росії вони були організаціями привілейованими і відкривали свої двері лише представникам заможних класів. За відвідування спортивних гуртків і товариств необхідно було сплачувати високі вступні і членські внески, брати на себе витрати на дорогу спортивну форму, на поїздки для участі в змаганнях. Звичайно, рядові трудівники такої змоги не мали.

Перші атлетичні гуртки в Росії виникли в середині 90-х років — у Москві і Петербурзі. На початку 1895 р. лікар Гарнич-Гарницький організував такий гурток і в Києві. Через 4 роки він дістав назву Київського атлетичного товариства, яке ще пізніше, у 1901 р. було перейменоване у Київське атлетичне і гімнастичне товариство². До занять у Київському товаристві, на відміну від багатьох інших, допускалися і вихідці з робітників та службовців, щоправда не як його члени, а лише як гості. Заняття проводилися регулярно, двічі на тиждень, спочатку під керівництвом відомого борця В. Питлясинського, а потім — гімнаста Циглера. У спортивних секціях товариства навчалися не тільки борці й атлети, а й гімнасти, фехтувальники, акробати. З рядів товариства вийшло кілька відомих борців і атлетів-рекордсменів, серед них — Давидов, Кислюк, Гриненко, Головач та ін. На початку 900-х років, під час перебування у Києві гурток борців Київського атлетичного товариства відвідував І. М. Піддубний. Саме тут він вперше ознайо-

¹ Гринвальд Я. Русские силачи. М., 1950, с. 82—85.

² Гимнастическое общество «Русский сокол» в Кисеве в 1910 г. К., 1911, с. 3—4.

мився з прийомами класичної боротьби. В цьому товаристві тренувався і артилерійський капітан О. І. Купрін — пізніше відомий російський письменник³.

Крім атлетичного товариства, у Києві існували і такі спортивні організації, як «Спортивний клуб», «Спорт», «Санітас», «Південь», гурток «Любителі спорту» та ін.

Спортивні товариства й клуби виникли і в інших містах, зокрема в Харкові (клуб при заводі Гельферіх-Саде, «Фенікс», товариство «Любителі спорту», спортивний студентський гурток в університеті), Одесі (Шереметьєвський спортивний гурток, «Спортінг-клуб») та ін.

У 1913 р. було створено Всеросійську спілку важкої атлетики, яка об'єднала всіх атлетів-аматорів і розробила правила проведення змагань та порядок реєстрації рекордів. Того ж року спілка організувала і провела в Києві першу всеросійську зустріч атлетів з гирьового спорту. Вона поклала початок щорічним розиграшам першості Росії з важкої атлетики, в яких брали участь і спортсмени України. Так, вони виступили у змаганнях на першість з важкої атлетики, що відбулися в Петербурзі на початку 1914 р. Гімназист К. Павленко з чернігівського товариства «Спорт» у ривку однією рукою набагато перевершив тоді існуючий у країні рекорд і на 400 грамів не дотягнув до світового. Рекорд Павленка був відзначений малою золотою медаллю. Киянин Красовський (товариство «Санітас») показав кращий результат у жимі⁴.

Ввійшли спортсмени України і до числа перших світових рекордсменів-атлетів. Це — кияни Ф. Грищенко та Г. Чиквадзе, чернігівець К. Павленко та ін.⁵

Певних успіхів у той період було досягнуто і в галузі легкої атлетики, початком розвитку якої вважається 1888 р., коли в селищі Тярлево під Петербургом виник учнівський гурток для занять бігом. З часом цей вид спорту поширився і в інших містах Росії та України. В 1905 р. організувався гурток любителів легкої атлетики в Катеринославі, згодом такі ж гуртки з'явилися в Одесі, Києві, Харкові, Чернігові, Житомирі, Миколаєві. Активну роботу розгорнув гурток студентів Київського політехнічного інституту «Спорт», заняття в якому проходили під керівництвом лікарів В. К. Крамаренка та О. К. Анохіна — автора широко відомої в той час оригінальної системи фізичного виховання, що дістала назву «вольової гімнастики». Він же пізніше був обраний головою комітету, що займався підготовкою і проведенням I Всеросійської олімпіади 1913 р. у Києві. Студенти цього гуртка самі обладнали спортивні майданчики в парку інституту і на Кадетському полі (на місці нинішнього стадіону КВО)⁶.

В академічному спортивному університетському гуртку молодь займалася важкою та легкою атлетикою, гімнастикою, боротьбою. В травні 1914 р. члени цього гуртка провели змагання з метання диска та списа, штовхання ядра, а також зі стрибків, гімнастики, боротьби. Вони відбулися під Києвом у Межигір'ї. Тут же гуртківці вперше продемонстрували свою майстерність з партерної гімнастики⁷.

³ Там же, с. 4; Гринвальд Я. Указ. соч., с. 133, 85; Русские богатыри. М., 1960, с. 13.

⁴ Русский спорт, 1914, № 1, с. 13, 14, 15.

⁵ Гринвальд Я. Указ. соч., с. 139.

⁶ Белих М. О., Богачик П. Ф., Сеницький З. П. Легкоатлети України. К., 1971, с. 3.

⁷ Русский спорт, 1914, № 22, с. 6.

Київський гурток любителів спорту головну увагу приділяв гімнастиці. Однак у 1912—1914 рр. там почалися тренування і з боксу, якими керував М. І. Ратьє. Члени цього гуртка створили одну з перших на Україні хокейних команд, вони відкрили лижну станцію в Боярці⁸.

25 і 26 травня 1913 р. у Києві відбулося перше в історії міста спортивне свято, в якому взяли участь члени двох найсильніших міських спортивних організацій — «Спорт» і «Любителі спорту», в тому числі й такі відомі в Росії атлети, як В. Галаневич, Смутний, Соколов, брати М. і Б. Орлови, К. Вешке, Б. Милевський та ін. Під час свята були проведені змагання з легкої атлетики і гімнастики, а члени гуртка «Любителі спорту» організували ще й зустріч з боксу⁹.

8—9 вересня 1912 р. в Москві відбувся перший загальноросійський чемпіонат з легкої атлетики. В ньому взяли участь команди Петербурга, Москви, Києва та Риги. Одним з переможців цього чемпіонату став киянин К. Вешке, який виграв у двох видах програми — бігу на 100 м та стрибках у довжину. В червні 1913 р. було проведено першу матчеву зустріч легкоатлетів Москви та Києва, в якій переможцями за сумою набраних очок вийшли москвичі, завоювавши 7 перших місць. Проте і кияни добилися тоді певних успіхів. Так, у стрибках у довжину з розбігу два перших місця належали київським спортсменам — К. Вешке та Б. Милевському, в метанні диска перше місце завоював Карасьов, у бігу на 400 м — Галаневич. Того ж року було проведено змагання легкоатлетів Москви, Києва, Риги та Фінляндії, на яких кияни здобули одне перше і одне третє місце¹⁰.

Друга матчева зустріч легкоатлетів Києва та Москви відбулася в травні 1914 р. В ній кияни перемогли в семи видах змагань з 12-ти і за сумою очок зайняли перше місце. М. Орлов показав кращий на той час результат у бігу на 100 м — 10,9 сек. Переможцями в цій зустрічі вийшли також Б. Милевський та Латті (стрибки у висоту з розбігу), О. Сидоров (біг на 110 м з бар'єрами), К. Вешке (стрибки у довжину з розбігу), Смутний (штовхання ядра), Карасьов (метання диска), Гриненко (метання списа)¹¹.

На початку XX ст. спостерігалися певні зрушення і в розвитку спортивної гімнастики. В той період були популярними вправи на снарядах — на перекладині, брусах, на коні, кільцях, а також вільні вправи. Позитивну роль у поширенні цього виду спорту відіграли гімнастичні товариства «Сокол», які вперше виникли в Чехословаччині в 60-х роках XIX ст., а звідти поширилися і в інших слов'янських країнах та в Росії. Перші сокольські гімнастичні товариства були створені чехами — службовцями різних підприємств Москви (1883), Петербурга і Тифліса (1900), а на Україні — Києва, Одеси, Харкова і Ялти¹². Викладачами в них були, як правило, вихованці чеських «Соколів». Поряд з чоловіками в цих товариствах тренувалися й жінки, а також діти та підлітки. Дозволяючи організацію «Соколів», які охоплювали значну кількість молоді, царський уряд намагався відвернути її увагу від гострих проблем суспільно-політичного життя.

У 1909 р. на базі гімнастичного відділення Київського атлетичного і гімнастичного товариства було організовано гімнастичне товариство

⁸ Русский спорт, 1914, № 1, с. 6.

⁹ Там же, 1913, № 24, с. 8.

¹⁰ Там же, с. 6—7; 1913, № 23, с. 6; Белих М. О. та ін. Назв. праця, с. 4.

¹¹ Русский спорт, 1914, № 22, с. 10—11.

¹² Григорьев А. Е. Развитие гимнастики в России с середины XIX века до Великой Октябрьской социалистической революции. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. педагогич. наук. Л., 1966, с. 11.

«Російський сокіл». Його керівником став відомий гімнаст Б. Гонзатко, який завоював звання чемпіона та перехідний кубок на всеросійських змаганнях гімнастів у Петербурзі (1909 р.). Заняття в товаристві були платними — від 5 (для учнів) до 10 крб. на рік. У 1909 р. там тренувалися 655 чол., у тому числі 77 чол. — віком від 10 до 18 років, 93 чол. — від 18 до 23 років. Серед його членів було 56 жінок, 240 учнів залізничного училища, 125 вихованців військової фельдшерської школи та ін. Крім тренувань, показових виступів та вечорів, товариство проводило популяризаторські спортивні читання для робітників Київських залізничних майстерень, а також відкрило курси для викладачів гімнастики¹³.

Члени сокільських організацій брали участь у V та VI сокільських зльотах у Празі (1907 та 1912 рр.). На V зльоті команді Києва було присуджено перший приз у змаганнях з гімнастики нижчого розряду. На VI зльоті команда харківського «Сокола» завоювала 4-е місце, а команда київського — 11-е (всього в змаганнях з нижчого розряду брали участь 311 команд)¹⁴.

25—26 серпня 1913 р. у Києві відбувся зліт «Соколів», приурочений до закінчення I Всеросійської олімпіади. На зліт прибуло 250 членів сокільських організацій — з Катеринослава, Одеси, Харкова, Чернігова, а також з Таганрога і Курська. Жінки продемонстрували виступи з булавами, чоловіки — вправи на снарядах, а також вільні та оригінальні вправи (з граблями та косами)¹⁵.

На початку XX ст. дедалі популярнішим ставав футбол, завезений до нашої країни англієцями у 80—90 роках минулого століття. Тоді росіяни вперше побачили футбольні ігри між англійськими службовцями та моряками англійських суден, що заходили в порти країни. Роком народження вітчизняного футболу вважається 1898 р., коли в Петербурзі відбувся матч між місцевими командами «Спорт» та «Футболісти санкт-петербурзького гуртка спортсменів»¹⁶.

На Україні футбол вперше з'явився в Одесі. Тут ще в 1878 р. англієці організували так званий «Одеський Британський атлетичний клуб», що став першим футбольним гуртком на Україні. Довгий час у ньому тренувалися виключно англієці і лише на початку 90-х років у його складі з'явилися й місцеві гравці, серед них — відомий спортсмен і авіатор С. Уточкін, Г. Піотровський, В. Крижановський та ін. Згодом численні футбольні команди почали виникати серед учнівської молоді та спортсменів-аматорів. Так, у 1908—1910 рр. в Одесі вже грали футбольні команди «Шереметьєвського гуртка», «Спортінг-клубу», «Одеського гуртка футболу» та ін., що об'єдналися в 1910 р. в міську футбольну лігу. Пізніше до її складу влилися нові команди — «Вега», «Індо», «Флорида» та ін. Щороку відбувалися розиграші першості між різними клубами міста¹⁷.

Києвляни познайомилися з футболом у 1901 р., коли чехи і словаки — службовці київських підприємств — почали свої тренування на Сирецькому полі (нинішня територія кіностудії ім. Довженка). Перша київська команда «Південь», що також складалася з чехів, почала виступати в 1904 р., а через 2 роки футбольну команду організували студенти політехнічного інституту. Згодом футбольні команди виникли при товариствах «Славія», «Любителі спорту» та «Сокіл», які в 1911 р.

¹³ Гимнастическое общество «Русский сокол» в Киеве..., с. 8—9, 16—18.

¹⁴ Григорьев А. Е. Указ. соч., с. 13—14.

¹⁵ Києвлянин, 1913, № 234, с. 3—4.

¹⁶ Балакін М. М., Михайлов М. І. Футбол України, К., 1968, с. 3.

¹⁷ Там же, с. 6—7.

об'єдналися у футбольну лігу. Тоді ж відбувся перший міжміський матч — кияни грали з харків'янами і перемогли з рахунком 3:0. У 1913 р. до складу футбольної ліги ввійшли ще «Уніон», «Спорт», «Вега» та інші команди, а кількість футболістів зросла в ній до 519 чол. Протягом року ліга провела 102 матчі, у тому числі з московською, петербурзькою та миколаївською командами¹⁸.

У 1908 р. було організовано першу харківську футбольну команду, яка згодом стала називатися «Фенікс». За нею з'явилися команди в «Спортінг-клубі», на заводах Гельферіх-Саде, «Женесс», «Маяк», «Штандарт». З 1912 р. у Харкові почала діяти футбольна ліга. У травні 1914 р. на полі товариства «Фенікс» харків'яни зустрілися з футболістами Петербурга і програли їм¹⁹.

Перші футбольні ігри у Миколаєві відбулися у 1900—1901 рр. але грали тоді іноземні моряки. А вже в 1906 р. футбольну команду організували учні міського механіко-технічного училища. Спочатку вона називалася «Техніки», потім — «Зебра», а ще пізніше — «Атлетичний клуб», який з часом розділився на 2 команди — «Атлетик» та «Уніон»²⁰.

У 1910—1912 рр. з'явилися футбольні команди на Донбасі — спочатку в Юзівці та Краматорську, а потім — у Костянтинівці, Дружківці, Софіївці, Луганську, Кадіївці, Горлівці та інших містах і селищах. Команди п'яти перших населених пунктів утворили футбольну лігу Донецького басейну, яка проводила розіграші першості між футболістами шахтарського краю²¹.

Футбольні команди створювалися також на великих заводах і шахтах. Підприємці намагалися залучити до них робітничу молодь з метою відвернення її від участі в революційному русі. Більшовики ж, проводячи активну пропагандистську роботу серед трудящих, прагнули використати для цього легальні організації, в тому числі й спортивні товариства. Прикладом може служити робота сулинських більшовиків на чолі з С. В. Косіором у заводському футбольному гуртку в 1910—1912 рр. До футбольної команди, капітаном якої був С. В. Косіор, увійшли робітники П. Г. Кравцов, брати П. і С. Деркачови, С. і М. Осикіни, М. Перевертайлов, В. Михеев, Я. Щоголів та ін. Часто після матчів і тренувань проводилися збори підпільної організації та робітничі масовки. За даними поліцейської агентури, «робітники заводу — соціал-демократи — згуртувалися під виглядом гуртка, щоб при нагоді можна було спілкуватися за селищем під пристойним приводом»²².

Перший в Росії футбольний чемпіонат, який відбувся в 1912 р. між командами Петербурга, Москви та Харкова, закінчився перемогою петербурзьких футболістів. У 1913 р. відбувся другий чемпіонат, переможцями якого стали одесити²³.

Перед імперіалістичною війною на Україні були проведені перші міжнародні зустрічі з футболу — спортсмени Одеси і Миколаєва грали з командою турецького клубу «Фенербахче». Помітно зросла в той період і кількість міжміських матчів — з 32 у 1912 р. до 44—у 1913 р.²⁴

¹⁸ Там же, с. 4; Русский спорт, 1911, № 60, с. 6; 1914, № 1, с. 9.

¹⁹ Балакін М. М., Михайлов М. І. Назв. праця, с. 5; Русский спорт, 1914, № 23, с. 6.

²⁰ Балакін М. М., Михайлов М. І. Назв. праця, с. 9—10.

²¹ Русский спорт, 1914, № 29, с. 10.

²² Погребінський М. Станіслав Вікентійович Косіор. К., 1967, с. 21—22; Балакін М. М., Михайлов М. І. Назв. праця, с. 11.

²³ Коршак Ю. Старый, старый, старый футбол. М., 1975, с. 67, 70—77, 80.

²⁴ Балакін М. М., Михайлов М. І. Назв. праця, с. 12.

Імперіалістична війна перешкодила дальшому розвитку футболу, як і інших видів спорту.

З 20 по 25 серпня 1913 р. у Києві проходила I Всеросійська олімпіада. В ній взяли участь 579 спортсменів з семи міст Росії — Петербурга, Москви, Києва, Варшави, Риги, Віндави, Самари. Змагання проходилися з 14 видів спорту, в тому числі з легкої і важкої атлетики, гімнастики, боротьби, плавання, стрільби, фехтування тощо. Жінки брали участь у змаганнях з легкої атлетики і фехтування. Головна арена олімпіади знаходилася на стадіоні, спорудженому на Спортивному полі (на місці нинішнього Центрального стадіону). Змагання з стрільби проходили в приміщенні товариства правильного полювання, фехтування — у скетінг-ринзі, з плавання — у гавані Київського яхт-клубу.

На I Всеросійській Олімпіаді київські спортсмени добилися успіхів у кількох видах спорту. З 11 всеросійських рекордів з легкої атлетики, встановлених тоді, 7 належало киянам. Програма виступів легкоатлетів складалася з 25 видів змагань, серед них — біг на різні дистанції, марафонський біг, крос на 8 тис. м, спортивна ходьба, стрибки у висоту і довжину, метання диска і списа, штовхання ядра. Кияни завоювали 7 перших, 12 других і 13 третіх місць. Так, К. Вешке поліпшив свій рекорд у стрибках у довжину з розбігу. Б. Галаневич встановив рекорд у стрибках у довжину з місця. Рекордні результати в естафетному бігу 4×100 показали команда київського товариства «Спорт» та жінки-киянки з товариства «Сокил». Високими були спортивні досягнення Н. Попової у бігу на 100 м — 13,1 сек. Через 5 років було зафіксовано перший світовий рекорд для жінок на цій дистанції, він дорівнював 13,2 сек. Н. Попова встановила також всеросійський рекорд для жінок у стрибках у довжину з розбігу і показала кращий результат у стрибках у довжину з місця²⁵. З 34 чоловік, що брали участь у штовханні ядра, перше місце здобув Смутний з київського гуртка «Любителі спорту». Він же зайняв друге місце у метанні молота²⁶.

У змаганнях з фехтування серед жінок перші призи здобули киянки — Раткова, Попова, Троїцька. У триборстві (на еспадронах) перше місце зайняв киянин Атуф'єв²⁷.

Спортсмени Києва здобули також призові місця і в інших видах змагань, а київський гурток «Спорт» одержав приз за найбільшу кількість перемог²⁸.

I Всеросійська олімпіада завершилася масовими гімнастичними виступами вихованців середніх навчальних закладів Києва і Чернігова²⁹.

II Всеросійська олімпіада відкрилася в Ризі 6 липня 1914 р. У ній взяли участь вже 900 спортсменів з 20 міст, тобто кількість її учасників збільшилася майже вдвічі.

У II Олімпіаді відзначилися спортсмени Києва, зокрема важкоатлети. Так, Гриненко у ривку однією рукою (75 кг) побив одразу три рекорди: світовий — для середньої ваги і російські — для середньої та напівважкої ваги. Красовський і Латушкін зробили кращий жим обома руками, а Габіх — кращий ривок двома руками³⁰.

²⁵ Києвлянин, 1913, № 233, с. 5; Бєлих М. О. та ін. Назв. праця, с. 4.

²⁶ Києвлянин 1913, № 229, с. 3; 1913, № 233, с. 5.

²⁷ Там же, 1913, № 230, с. 4; 1913, № 232, с. 4.

²⁸ Там же, 1913, № 233, с. 6.

²⁹ Там же, 1913, № 234, с. 3.

³⁰ Русский спорт, 1914, № 29, с. 8.

К. Вешке зайняв перше місце в стрибках у довжину з розбігу, а команда київського гуртка «Спорт» за кількістю очок завоювала друге і третє місця в естафетному бігу на 400 м та в кросі-коунтрі (по місту) на 8 тис. м. Фукс зайняв перше місце у бігу на 500 м, Снімщиков — третє на дистанції 5 тис. м³¹.

Початок ХХ ст. ознаменувався розвитком авіаційного спорту, тісно пов'язаного з успіхами літакобудування і всієї авіаційної справи. В історію авіаційного спорту одним з перших увійшло ім'я російського авіатора М. Єфимова, який 8 березня 1910 р. здійснив перший в Росії політ на літаку над Одесою.

Покоління перших російських льотчиків прийшло в авіацію зі спорту. Так, на початку 1911 р. в Росії налічувалося 36 пілотів, з них 29 були в минулому спортсменами. В різних містах країни діяли авіаційні товариства, клуби, гуртки, в роботі яких поряд з авіаторами-спортсменами брали участь учені й конструктори. На Україні аероклуби були створені в Одесі, Києві, Харкові, Сімферополі тощо. В них починали свою діяльність перші російські льотчики і планеристи — М. Єфимов, С. Уточкін, К. Арцеулов³². С. І. Уточкін до захоплення авіацією випробував, і досить успішно, свої сили майже в 20-ти видах спорту, в тому числі у парусному, велосипедному та автомобільному, а також у футболі й боксі. В 1910 р. він без спеціальної авіаційної підготовки, ні разу до того не літаючи, здійснив політ з Одеси до Люстдорфа (22 км), а 2 липня 1911 р. піднявся у повітря над Одесою вже у сотий раз. Уточкін здійснив перший у Росії політ на гідроплані. Він був учасником всеросійського свята повітроплавання, що проходило з 18 вересня по 6 жовтня 1910 р. у Петербурзі. В 1911 р. Уточкін брав участь у здійсненні першого групового перельоту з Петербурга до Москви³³.

Авіатори Росії перші в світі здійснили на практиці фігури вищого пілотажу, теоретично обґрунтовані раніше російськими вченими, зокрема М. Є. Жуковським. Найбільших успіхів досяг у цьому військовий льотчик П. М. Нестеров, який 27 серпня 1913 р. вперше виконав над Сирецьким іподромом у Києві замкнуту, «мертву» петлю, що пізніше дістала назву «петлі Нестерова». Можливість її здійснення ще в 1892 р. теоретично обґрунтував М. Є. Жуковський у своїй праці «О парении птиц». Київське міське самоуправління нагородило відважного льотчика пам'ятним золотим жетоном з написом: «Штабс-капітану П. М. Нестерову, першому в світі авіатору, який зробив «мертву» петлю на аероплані на Сирецькому іподромі 27 серпня 1913 р.»³⁴

Нестеров, крім того, був першим виконавцем і таких прийомів повітряної тактики, як віраж, переворот через крило тощо. 1 березня 1914 р. він здійснив переліт між Києвом і Одесою. 480 км він подолав за 3 год. 10 хв. з середньою швидкістю 150 км/год. і одразу встановив 3 рекорди — швидкості, дальності й тривалості польоту. Загинув П. М. Нестеров під час імперіалістичної війни, здійснивши перший таран ворожого літака у першому в історії авіації повітряному бою³⁵.

Поряд з авіаційним спортом розвивався і планеризм, теоретична база якого також була закладена М. Є. Жуковським. Одним з перших планеристів був уродженець України, виходець з бідної селянської сі-

³¹ Там же, 1914, № 28, с. 3—4.

³² Виноградов А. Авиационный спорт. М., 1955, с. 21—22.

³³ Там же, с. 28.

³⁴ Русский спорт, 1914, № 28, с. 19.

³⁵ Виноградов А. Указ. соч., с. 30—31, 87; Самолетный спорт в СССР. М., 1978, с. 21—22.

м'ї Г. С. Тереве́рко. З юних років він захоплювався виготовленням літаючих моделей. Свій перший планер він спорудив у Грузії, куди переселився на початку ХХ ст. Тут у селищі Сабутало Тереве́рко здійснив у 1908—1909 рр. кілька десятків польотів на планерах власної конструкції. Тридцятий його політ був рекордним — він тривав 1 хв. 33 сек. Під час одного з чергових польотів відважний планерист загинув³⁶.

На апаратах власної конструкції літав також професор Київського політехнічного інституту М. Б. Делоне. У Криму планеризмом займався прославлений згодом льотчик К. К. Арцеулов, який вперше виконав одну з найскладніших на той час пілотажних фігур — «штопор»³⁷.

Спортивні рекорди і досягнення на початку ХХ ст. свідчили про певні успіхи в розвитку фізичної культури в країні. Однак у той час вона залишалася привілеєм пануючих класів. Трудящі маси, робітничі і селянська молодь були позбавлені змоги займатися спортом. Лише Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила невичерпні можливості для його багатогранного розвитку, перетворила спорт у всенародне надбання. Він став доступним для кожного громадянина Країни Рад.

³⁶ Там же, с. 55—56.

³⁷ Там же, с. 56.

Замітки

3 історії освіти на Україні

О. А. ПУЧКО (Київ)

ПІДГОТОВКА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ КАДРІВ У ПЕРІОД ЗАВЕРШЕННЯ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ

На завершальному етапі побудови соціалістичного суспільства радянський народ спрямував свої зусилля на боротьбу за дальший розвиток промисловості, сільського господарства, науки і культури. Успішний розвиток економіки країни,

зміцнення світової соціалістичної системи створили необхідні умови для завершення будівництва розвинутого соціалізму в СРСР. Для виконання цього завдання необхідно було насамперед розвивати продуктивні сили, звернути особливу увагу на поліпшення технічної оснащеності виробництва, підвищення продуктивності праці, активне використання досягнень науки й техніки на підприємствах.

Саме на вирішення цих важливих і невідкладних завдань були спрямовані рішення XIX та XX з'їздів КПРС. В ухвалених партією Директивах про п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1951—1955 рр. особливо наголошувалося на прискоренні темпів технічного прогресу, збільшенні виробництва промислової продукції.

Протягом 1951—1958 рр. у нашій країні здійснювалося капітальне будівництво в усіх галузях народного господарства, відбувалося нарощування нових виробничих потужностей. Так, на Україні було введено в дію 1090 великих фабрик і заводів¹.

Особливо швидко розвивалися такі провідні галузі промисловості, як хімічна, будівельних матеріалів, електроенергетика. Споруджувалися нові вугільні шахти, магістральні газо- та нафтопроводи. Машинобудівні підприємства освоїли випуск значної кількості нових машин і механізмів.

Швидкі темпи впровадження досягнень науки у виробництво позитивно вплинули також на зростання кількості науково-дослідних та проектно-конструкторських установ та чисельності їх кадрів. Цей загін інженерно-технічних працівників збільшився з 22363 у 1950 р. до 36550 чол. у 1958 р.²

Хоча за роки четвертої п'ятирічки було досягнуто певних успіхів у справі підготовки спеціалістів, їх все ще не вистачало. Якісні зрушення, що відбувалися в народному господарстві СРСР, вимагали прискореного навчання нових інженерів і техніків, ставили більш високі вимоги до їх теоретичної та практичної підготовки.

Надаючи винятково важливого значення цьому питанню, ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР 30 серпня 1954 р. прийняли постанову «Про по-

¹ Розвиток народного господарства Української РСР 1917—1967. К., 1967, т. 2, с. 257.

² Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: Статистичний збірник. К., 1973, с. 203.

ліпшення підготовки, розподілу та використання спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою»^{*}. В ній, зокрема, зверталася особлива увага на поліпшення якості підготовки інженерно-технічних кадрів для провідних галузей промисловості. У постанові відзначалися недоліки в існуючій системі навчання спеціалістів³.

Постійно зростаючий економічний потенціал країни вимагав безперервного вдосконалення виробничих процесів на базі використання нових верстатів та механізмів, а також збільшення потужностей та продуктивності машин, з'єднання їх в агрегати та потокові лінії. Промисловість нашої країни в той час уже вступила на шлях автоматизованого управління виробництвом. Партія поставила перед вищою школою та спеціальними середніми закладами важливе завдання готувати інженерів і техніків, які мали оволодіти не лише основами знань, а й одержати ґрунтовну загальнонаукову та загальнотехнічну освіту. Це давало їм можливість більш ефективно керувати технологічними процесами, проектувати нові машини й механізми, кваліфіковано їх обслуговувати.

З метою задоволення зростаючих потреб народного господарства в інженерно-технічних кадрах була проведена велика робота по зміцненню учбової бази технічних вузів, проведена їх реорганізація. Відкрито ряд нових інститутів, в них організовано нові факультети, збільшено прийом студентів до цих вузів, значно розширено підготовку спеціалістів у системі вечірнього та заочного навчання.

Держава вклала в справу підготовки інженерно-технічних кадрів величезні кошти, які постійно зростали. Так, у 1950 р. на це було витрачено 721 млн. крб., а в 1958 р. — вже 1141 млн. крб. Відповідні капітальні вкладення зроблено і в Українській РСР. Якщо в 1950 р. з бюджету УРСР для цієї мети було асигновано 42,2 млн. крб., то в 1958 р. — 160,5 млн. крб.⁴ Значні асигнування дали можливість зосередити увагу на підготовці висококваліфікованих кадрів інженерів і техніків, зміцнити матеріальну базу технічних вузів і технікумів шляхом розширення старих учбових приміщень, відкриття нових лабораторій, а також створити кращі побутові умови для викладачів і студентів. Так, у 1951 р. було завершено будівництво головного учбового корпусу Ждановського металургійного інституту⁵. У 1951/52 учбовому році закінчено відбудову великої фізичної аудиторії Київського політехнічного інституту⁶. В 1953 р. будівельники почали монтаж нових великих корпусів радіофакультету КПІ, Київського технологічного інституту харчової промисловості, Запорізького машинобудівного, Дніпропетровського інженерно-будівельного і Харківського гірничого інститутів. Зводилися студентські гуртожитки та житлові будинки для викладачів Харківського та Львівського політехнічних інститутів. Проведені заходи сприяли дальшому розширенню і зміцненню учбово-виробничої бази вузів, поліпшенню побутових умов професорсько-викладацького складу та студентів.

З метою повнішого задоволення зростаючих потреб народного господарства в спеціалістах, ліквідації паралелізму в підготовці кадрів

* ЦК Компартії України та Рада Міністрів УРСР прийняли відповідну постанову 2 жовтня 1954 р.

³ КПСС о культуре, просвещении и науке: Сборник документов. М., 1963, с. 397.

⁴ Высшее образование в СССР: Статистический сборник. М., 1961, с. 227.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 911, арк. 5, 15.

⁶ Там же, спр. 978, арк. 11.

у 1951—1958 рр. у країні було проведено часткову реорганізацію втузів, їх укрупнення та відкриття нових вищих технічних учбових закладів. Так, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 1 березня 1951 р. Одеський інженерно-будівельний інститут було реорганізовано в гідротехнічний, Запорізький інститут сільськогосподарського машинобудування перетворено на машинобудівний⁷. У 1954 р. київські інститути силікатів та кіноінженерів стали факультетами КПІ. В 1959 р. Київський інститут водного господарства переведено в Ровно. Для наближення вищої школи до виробництва у Ворошиловграді було відкрито гірничо-металургійний інститут, а в Харкові — Український заочний політехнічний інститут⁸.

За станом на 1 квітня 1958 р. на Україні налічувалося 38 вищих та 217 середніх спеціальних технічних учбових закладів⁹.

Поряд з реорганізацією та вдосконаленням структури втузів було проведено велику роботу по створенню нових відділень, факультетів, кафедр, а також по підготовці інженерів тих спеціальностей, в яких відчувалася гостра потреба. В 1951 р. у Харківському політехнічному інституті організовано два нових факультети — електромашинобудування та електроенергетичний, у Львівському політехнічному — гірничо-промисловий та геологорозвідувальний, у Харківському інженерно-будівельному інституті — гідротехнічний факультет, в Одеському політехнічному — будівельний¹⁰.

З метою наближення майбутніх спеціалістів до виробничої бази було створено нові кафедри, зокрема, в Київському інженерно-будівельному інституті — електротехніки і автоматики, в Донецькому індустріальному — електроприводу, автоматики і телемеханіки, а Дніпропетровському хіміко-технологічному — технології пластичних мас та ін.¹¹

Особлива увага зверталася на підготовку інженерів з таких спеціальностей, як приладобудування, електромашинобудування, автоматика і телемеханіка, діелектрики та напівпровідники, промислова електроніка, конструювання та виробництво радіоапаратури, технологія штучного волокна та ін. Для збільшення кількості спеціалістів нового профілю певна частина студентів геологічних та хіміко-технологічних факультетів була переведена на щойно організовані відділи. Розширювалася номенклатура таких спеціальностей у технічних вузах промислових районів Української РСР. Так, у 1951 р. в Дніпропетровському гірничому та Криворізькому гірничорудному інститутах було розпочато підготовку інженерів з дефіцитних спеціальностей (наприклад, «електромеханічні прилади», «шахтобудування», «збагачення корисних копалин» та ін.), у 1956 р. у Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті — з технології пластичних мас¹², а в Запорізькому машинобудівному інституті — із спеціальностей «Автомобілі і трактори» та «Авіаційні двигуни». В 1958 р. у КПІ введено нову спеціалізацію — «Автомати-

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 56; арк. 7; ф. 4621, оп. 1, спр. 131, арк. 4.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 1, спр. 131, арк. 2; ф. 337, оп. 10, спр. 195, арк. 12; ф. 4621, оп. 1, спр. 163, арк. 10.

⁹ Довідник для вступників до вищих учбових закладів УРСР на 1958 р. (За станом на 1 кв. 1958 р.). К., 1958, с. 63—81; Среднее специальное образование в СССР. М., 1962, с. 116.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 2535, арк. 6.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 1, спр. 127, арк. 103; Бюллетень Министерства высшего образования СССР, 1956, № 1, с. 7.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 2535, арк. 7; Бюллетень Министерства высшего образования СССР, 1956, № 1, с. 7.

зація металургійних процесів», у Дніпропетровському гірничому інституті — «Автоматика технологічних процесів», у Харківському політехнічному — «Автоматика, телемеханічні та вимірювальні прилади та засоби»¹³. В 1958 р. у Харківському політехнічному інституті вперше на Україні розпочато підготовку студентів із спеціальності «Математичні лічильно-вимірювальні прилади і обладнання»¹⁴. Всього ж за 1951—1958 рр. у технічних вузах республіки, за неповними даними, було відкрито більш як 14 нових відділень, на яких готували спеціалістів дефіцитних спеціальностей.

У середніх технічних учбових закладах протягом 1951—1958 рр. також збільшився прийом абітурієнтів на факультети радіотехніки і зв'язку, електромашинобудування, приладобудування, енергетики, тепловозного господарства, автоматики і телемеханіки на транспорті та ін.¹⁵ Їх кількість особливо зросла після прийняття постанови Ради Міністрів СРСР від 9 липня 1956 р. «Про заходи поліпшення роботи середніх спеціальних учбових закладів» та відповідної постанови Ради Міністрів УРСР. Згідно з цією постановою їх денні відділення почали поповнюватися особами із стажем практичної роботи. В 1958 р. уже 30% учнів технікумів мали трудовий стаж не менше 2 років¹⁶.

Особлива увага приділялася підготовці інженерів і техніків, які були добре обізнані з різними автоматичними процесами, що активно впроваджувалися в промисловість.

Поряд з цим було проведено велику роботу по залученню студентської молоді до наукової діяльності, що значною мірою сприяло поліпшенню якості навчання майбутніх спеціалістів. Вони зробили вагомий вклад у загальну справу розвитку народного господарства країни. Ряд цінних пропозицій внесли винахідники і раціоналізатори Харківського, Львівського, Київського політехнічних і Донецького індустріального інститутів. Кращі праці випускників вузів УРСР були відзначені Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР. За неповними даними, впроваджені у виробництво раціоналізаторські пропозиції студентів України в 1958 р. дали 20 млн. крб. економії¹⁷.

В період завершення побудови розвинутого соціалізму в СРСР у вищих та середніх спеціальних учбових технічних закладах значно розширилися заочні і вечірні відділення. Це пояснювалося гострою потребою в спеціалістах, наявністю значної кількості практиків на посадах інженерів і техніків, необхідністю підвищення їх фахового рівня. Так, у 1957 р. у республіці 68,5% директорів підприємств були практики, а також 60% начальників цехів¹⁸. На початку 1955 р. у системі Міністерства місцевої і паливної промисловості УРСР тільки 37% інженерно-технічних посад було укомплектовано дипломованими працівниками, а решта зайнята практиками¹⁹. Бракувало інженерів у деяких галузях енергетики, машинобудування, будівництва, що було пов'язано з швидким розвитком виробництва. Ці факти свідчать про те, що в 50-х роках промисловість Української РСР ще не була повною мірою забезпечена інженерно-технічними кадрами. XX з'їзд КПРС (1956 р.) вказав на необхідність розширення мережі закладів заочної і вечірньої освіти, щоб

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 1, спр. 65, арк. 82; спр. 130, арк. 92; спр. 96, арк. 82.

¹⁴ Там же, спр. 127, арк. 60.

¹⁵ Там же, спр. 163, арк. 29.

¹⁶ Історія Української РСР. К., 1979, т. 8, кн. 1, с. 326.

¹⁷ Вища школа Української РСР за 50 років. К., 1968, ч. II, с. 67.

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 10, спр. 261, арк. 1.

¹⁹ Історія Української РСР, т. 8, кн. 1, с. 325.

надати широкі можливості практикам, які займають інженерно-технічні посади, а також робітникам і колгоспникам здобути вищу та середню спеціальну освіту без відриву від виробництва²⁰.

Згідно з рішеннями з'їзду в УРСР при технічних вузах і технікумах було відкрито нові заочні факультети, консультативні пункти й вечірні філіали. Особливу увагу було приділено заочним і вечірнім відділенням у промислових районах республіки з метою створити сприятливі умови для навчання робітничої молоді. Так, були організовані вечірні філіали: Харківського політехнічного інституту — в Кіровограді, Дніпропетровського металургійного — в Запоріжжі, Донецького індустріального — в Макіївці, Харківського гірничого інституту — в Кадіївці.

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 24 січня 1958 р. у Харкові відкрився Український заочний політехнічний інститут з контингентом студентів понад 8 тис. чол. Перед його професорсько-викладацьким складом було поставлено завдання здійснювати методичне та організаційне керівництво заочною технічною освітою в межах усієї республіки²¹.

Проведені заходи дали свої позитивні наслідки. За період з 1951 по 1958 рр. значно зросла мережа заочних та вечірніх відділень у технічних вузах. Так, у 1951 р. у вузах УРСР налічувалося 19 заочних відділень, а в 1958 р. — вже 31²².

Працювали також учбово-консультаційні пункти найбільших технічних вузів: КПІ — в Горлівці та Жданові, Харківського політехнічного інституту — у Ворошиловграді та Краматорську, Одеського інженерно-будівельного інституту — в Новій Каховці. В 1958 р. у республіці діяло 13 подібних пунктів і 5 всесоюзних заочних інститутів.

З метою створення сприятливих умов для робітничої молоді відділення заочного і вечірнього навчання відкривалися безпосередньо на великих фабриках і заводах: у Харкові — на заводах «Серп і молот», ХТЗ; у Запоріжжі — на трансформаторному заводі та ін.²³ На окремих підприємствах підготовка кваліфікованих спеціалістів без відриву від виробництва проводилася в досить широких масштабах. Наприклад, на Харківському турбінному заводі ім. Кірова на вечірніх і заочних відділеннях вищих учбових закладів міста навчалися 270 робітників і службовців, на ХТЗ — 262 чол.²⁴

Дальшого розвитку в республіці набула заочна середня спеціальна освіта. Так, якщо у 1953 р. на Україні існував лише один заочний технікум та 119 відділень при стаціонарних середніх учбових закладах, то в 1958 р. їх, відповідно, було вже 5 та 190. В 1958 р. додатково організовано 4 заочні індустріальні технікуми: машинобудівний — у Харкові, легкої та харчової промисловості, харчової промисловості — в Києві та будівельний — в Донецьку²⁵.

Поряд з розширенням системи вечірньої і заочної освіти однією з форм підготовки інженерно-технічних працівників було їх прискорене

²⁰ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1971, т. 7, с. 163.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 1, спр. 96, арк. 105; Вестник высшей школы, 1957, № 11, с. 18—19.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 2535, арк. 13, 68. Дані за 1958 р. підраховані на основі: Довідник для вступників до вищих учбових закладів Української РСР на 1958 р., с. 63—81.

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 1, спр. 130, арк. 178.

²⁴ Лутченко А. И. Создание инженерно-технических кадров в годы построения социализма в СССР. 1926—1958 гг. Минск, 1973, с. 212.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 4621, оп. 1, спр. 96, арк. 77.

навчання у вузах у спеціальних групах (строк навчання 2,5—3 роки). Подібні групи існували при великих технічних вузах. Лише в 1956 р. вони функціонували при 6 інститутах з контингентом 1000 студентів. Однак незважаючи на проведену роботу інженерів і техніків з дефіцитних спеціальностей ще не вистачало.

Тому в 1951—1958 рр. вузи республіки особливу увагу приділили збільшенню кількості своїх абітурієнтів з метою задоволення потреб народного господарства в інженерно-технічних кадрах. І хоч на Україні, як і в цілому по країні, у той період внаслідок укрупнення вищих учбових закладів зменшилася їх чисельність, однак загальна кількість студентів набагато збільшилася. В 1950/51 р. в Українській РСР було 160 вузів, в яких навчалися 201,5 тис. студентів, а в 1958/59 р. — відповідно 140 та 381,1 тис.²⁶

В цей період зростає кількість студентів у багатьох вузах республіки. Так, у 1951/52 учбовому році в Криворізькому гірничорудному інституті навчувалося 1456 юнаків та дівчат, а в 1958/59 р. — 1625. У 1950/51 р. у Харківському політехнічному інституті було 5200 студентів, а в 1958/59 р. — вже 6388²⁷.

Подібна ситуація спостерігалася й на вечірніх і заочних відділеннях вузів і технікумів. У 1950 р. на їх вечірні відділення було зараховано 2,6 тис. чол., в 1958 р. — вже 7,7 тис., на заочні — відповідно — в 1950 р. — 19,0 тис., а в 1958 р. — 32,2 тис. чол.²⁸

Вжиті заходи сприяли значному зростанню кількості кваліфікованих спеціалістів, необхідних для промисловості нашої країни. Швидкі темпи підготовки інженерів і техніків давали змогу забезпечити кадрами підприємства різних галузей промисловості, будівництва, транспорту. Це вплинуло також на якісні зміни в складі інтелігенції Української РСР, зокрема, позитивно позначилося на загальній кількості службовців з інженерною освітою, які працювали в народному господарстві республіки. Так, якщо в 1941 р. на Україні було 61,9 тис. інженерів, то в 1957 р. — 142,6 тис. За той же час чисельність техніків зростає відповідно з 59,1 тис. чол. до 206,1 тис., тобто більш як у 3 рази²⁹.

Таким чином, за період з 1951 по 1958 рр. вищі та середні спеціальні учбові заклади УРСР провели велику роботу по зміцненню своєї матеріально-технічної бази. Створювалися нові інститути, факультети, кафедри. Розширення їх мережі пояснювалося гострою потребою народного господарства країни в спеціалістах високої кваліфікації, оскільки на виробництві тоді працювало багато практиків, що не мали відповідної освіти. В багатьох вузах Української РСР було відкрито спеціальні відділення, на яких готували інженерно-технічних працівників нових профілів. Характерним явищем у розвитку вищої та середньої спеціальної освіти були високі темпи розширення системи навчання без відриву від виробництва (на заочних і вечірніх відділеннях вузів). Вжиті заходи також мали свій позитивний вплив на якісні зміни в складі інтелігенції Української РСР.

²⁶ Див.: Народне господарство Української РСР у 1968 році: Статистичний щорічник. К., 1968, с. 501.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 4849, оп. 1, спр. 987, арк. 6—7; спр. 55, арк. 20; ф. 4621, оп. 1, спр. 95, арк. 18; Архів Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Звіт ХІІІ за 1958/59 уч. рік, с. 6.

²⁸ Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: Статистичний збірник. с. 157—158.

²⁹ Труд в СССР: Статистический сборник. М., 1968, с. 272; Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: Статистичний збірник, с. 196, 290.

З метою задоволення потреб народного господарства в спеціалістах високої кваліфікації втузи та середні спеціальні учбові заклади республіки постійно збільшували прийом абітурієнтів і, звичайно, випуск високоосвічених кадрів для різних галузей промисловості країни.

П. Д. ТКАЧУК (Луцьк)

**ЗМІЦНЕННЯ
МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ
І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УЧИТЕЛЬСЬКИМИ КАДРАМИ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ
(1933—1937 рр.)**

Розгортання соціалістичного будівництва у роки другої п'ятирічки вимагало швидкого піднесення культурно-освітнього рівня трудящих мас. Важливу роль у галузі культурного будівництва в досліджуваний період відіграв другий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, який передбачав дальше

піднесення матеріального добробуту й культурного рівня трудящих усіх радянських республік і автономних областей. Партія поставила завдання: завершити ліквідацію неписьменності й малописьменності серед дорослого населення, здійснити обов'язкове початкове навчання і загальнообов'язкову політехнічну освіту в обсязі семирічки¹.

Питання розвитку освіти на Україні в роки другої п'ятирічки певною мірою вже розглядалися в працях радянських дослідників². Проте окремі проблеми ще не дістали належного висвітлення, зокрема, недостатньо розкрито шляхи створення матеріально-технічної бази загальноосвітньої школи, підготовку педагогічних кадрів.

Автор даної замітки ставить своїм завданням розглянути шляхи і методи створення матеріальної бази загальноосвітньої школи, показати, як здійснювався перехід до загального семирічного навчання на Україні.

XVI з'їзд ВКП(б), який відбувся 26 червня — 13 липня 1930 р. у Москві, взяв курс на запровадження в країні загальної обов'язкової початкової освіти. 25 липня Центральний Комітет ВКП(б) прийняв постанову «Про загальне обов'язкове початкове навчання»³. Для виконання постанови необхідно було розв'язати ряд важливих завдань, а саме: розширити мережу шкіл, спорудити гуртожитки для дітей з сіл і хуторів, розташованих далеко від шкіл, поповнити школи новими педагогічними кадрами. «Щоб шкільну освіту поставити більш солідно, — говорив В. І. Ленін, — для цього потрібен цілий ряд матеріальних змін: будівництво шкіл, добір учителів, внутрішні реформи в справі організації і добору персоналу викладачів. Це все речі, які вимагають тривалої підготовки»⁴.

Комуністична партія і Радянський уряд постійно дбали про розвиток народної освіти. Питома вага витрат на соціально-культурні потре-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1954. Ч. III, вид. 7-е, с. 207.

² Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917—1957 рр. К.: Рад. школа, 1957; Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917—1965). К.: Рад. школа, 1966; Розвиток української культури за роки Радянської влади. К.: Наук. думка, 1967; Моторнюк М. Ленінська забота партії о школе. К.: Рад. школа, 1978 та ін.

³ Культурне будівництво в Українській РСР: Збірник документів. К., 1959. Т. 1 (1917 — червень 1941), с. 499—500.

⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 40, с. 156.

би в республіканському та місцевому бюджетах УРСР в 1933—1937 рр. становила 71%⁵. На початку другої п'ятирічки значно зросла мережа шкіл. Так, на 1932/33 навчальний рік у республіці налічувалося 13 425 початкових, 8011 неповних середніх і 261 середня школа, в яких навчалось 4 481 449 учнів і працювало 126 443 учителів⁶.

Розгортання соціалістичного будівництва висувало невідкладні завдання дальшого розвитку народної освіти. Партія взяла курс на запровадження семирічного навчання на селі й перехід до загальної освіти в містах. Основна увага спрямовувалася на розширення мережі семирічних шкіл і реорганізацію семирічної політехнічної школи в середню. Ця робота широко розгорнулася після прийняття постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР»⁷ (1934 р.), згідно з якою на Україні, як і в СРСР, запроваджувалися єдині типи загальноосвітньої політехнічної школи: початкова — I—IV класи, неповна середня — I—VII класи і середня — I—X класи.

Згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 22 квітня 1935 р. «Про будівництво шкіл в містах і про прийом до вищих педагогічних навчальних закладів»⁸ розгорнулося спорудження в містах України нових шкіл. При активній допомозі партійних і громадських організацій будівельники справилися з поставленими завданнями. До початку 1935/36 навчального року колективи підприємств рапортували про дострокове виконання шкільного будівництва. У 1935/36 навчальному році у Києві було побудовано 101, Харкові — 82, Донецьку — 131, Дніпропетровську — 58, Макіївці — 89 нових шкільних приміщень⁹.

Велику допомогу органам народної освіти подавали профспілки України. На підприємствах Києва, Харкова, Донбасу, півдня України з ініціативи профспілкових організацій у 1934—1935 рр. проводилися місячники допомоги школі, під час яких робітники ремонтували шкільні приміщення, виготовляли різний інвентар тощо. Так, робітники ХТЗ, ХЕМЗу відробили у фонд допомоги школі 3 дні і на зароблені кошти (250 тис. крб.) придбали одяг, взуття, канцелярське приладдя для підшефних шкіл Барвінківського та Сахновщинського районів¹⁰. За даними ВУРПС, у містах і селах України за цей період було проведено 12 місячників, 25 декадників та 150 суботників, у яких взяла участь понад 2,5 млн. трудящих¹¹. Організовувалися Всесоюзні конкурси за кращу підготовку до нового навчального року. Так, до 1934/35 навчального року на Україні у конкурс-змагання включилися 8248 сільських Рад, або 73% усієї кількості їх у республіці. Беручи участь у конкурс-змаганні, райони України широко розгорнули будівництво і ремонт шкільних приміщень, меблів, наочних посібників, учительських квартир тощо¹².

Активно сприяли виконанню зобов'язань щодо підготовки шкіл до нового навчального року культурні секції сільрад. На перше півріччя 1934 р. на Україні було організовано 7895 культсекцій¹³. Сільради, змагаючись між собою, з допомогою культсекцій, депутатських груп мо-

⁵ Розвиток української культури за роки Радянської влади. К., 1967, с. 103.

⁶ Культурне будівництво Української РСР: Статистичний довідник, К., 1940, с. 6—8.

⁷ Культурне будівництво в Українській РСР: 36 документів. Т. 1, с. 652.

⁸ Народное образование в СССР: Сборник документов в 1917—1973 гг. М., 1973, с. 517—518.

⁹ Рад. Україна, 1936, № 6, с. 53.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 8, спр. 438, арк. 46—47.

¹¹ Там же, спр. 440, арк. 16.

¹² Рад. Україна, 1934, № 12, с. 54.

¹³ Там же, с. 53, 55.

білізували громадськість на будівництво і ремонт шкіл. Так, Новошепелицька сільська Рада Київської області залучила до цієї справи батьків, які відпрацювали 240 трудоднів¹⁴. Уже в 1932/33 навчальному році в республіці налічувалося 6926 сільських неповних середніх шкіл, у яких навчалось 2 304 624 учнів¹⁵.

У роки другої п'ятирічки партійні організації розгорнули боротьбу за 100% перехід учнів, які закінчили початкову школу, до дальшого навчання у V—VII класах. Наприклад, у 1934/35 навчальному році з 547,7 тис. учнів з початковою освітою продовжували навчання в 5-х класах 537,8 тис., тобто 98,1%¹⁶. Відбувався також помітний процес становлення середньої загальноосвітньої школи на селі. Уже в 1933/34 навчальному році в 125 сільських середніх школах республіки навчався 65 901 учень¹⁷.

Поряд з навчальною роботою велика увага приділялася забезпеченню учнів сільської школи гуртожитками та інтернатами. Велику допомогу селу в цій справі подав робітничий клас міст. Так, завком Дніпропетровського заводу ім. Г. І. Петровського створив 17 робітничих бригад і направив їх у підшефні села для будівництва гуртожитків. У спорудженні та ремонті гуртожитків брали участь бригади з Вінниці, Києва, міст Донбасу, півдня України та ін.¹⁸.

Одночасно з будівництвом нових шкіл і гуртожитків проводилася велика робота по забезпеченню шкільних кабінетів навчальним обладнанням. Зокрема, у системі Наркомосу було створено трест, що займався виробництвом навчальних приладів, до складу якого входило 11 підприємств з Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська і Полтави¹⁹.

12 лютого 1933 р. ЦК ВКП(б) видав постанову «Про підручники для початкової і середньої школи»²⁰, в якій наголошувалося на необхідності видання стабільних підручників з усіх предметів, що давали б систематичні знання з предметів, що вивчалися в школі. Згідно з постановою з кожного предмету мав бути окремий підручник, випуск якого затверджувався колегією Наркомосу. У 1933 р. на Україні було підготовлено і випущено 130 назв шкільних підручників загальною кількістю 12 млн. примірників²¹. Загалом за роки другої п'ятирічки кількість підручників в республіці збільшилася порівняно з першою п'ятирічкою з 581 до 1432, тобто на 140,3%²².

У 1934 р. ЦК КП(б)У схвалив пропозицію Наркомосу УСРР про часткове використання підручників НКО РСФРР, особливо з арифметики, геометрії, фізики, алгебри, тригонометрії, хімії, зоології, географії капіталістичних країн світу²³.

Партійні і громадські організації постійно дбали про матеріальне забезпечення шкіл, поліпшення побутових умов учителів, організацію гарячих сніданків для школярів. Так, у 1933/34 навчальному році в Одеській і Дніпропетровській областях гарячими сніданками було забезпечено 40—50% учнів, а у Харкові і промислових районах Донбасу, Запоріжжя, Приазов'я — від 75 до 100%²⁴.

¹⁴ Там же, с. 54.

¹⁵ Культурне будівництво Української РСР: Статистичний довідник, с. 7.

¹⁶ Народне господарство УСРР: Статистичний довідник. К., 1935, с. 538.

¹⁷ Культурне будівництво Української РСР: Статистичний довідник, с. 8.

¹⁸ ЦДАЖР УСРР, ф. 2605, оп. 8, спр. 489, арк. 15.

¹⁹ ПД ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2875, арк. 47.

²⁰ КПСС о культуре, просвещении и науке. М., 1956, с. 367.

²¹ Народное образование в СССР: Сборник документов 1917—1973, с. 165.

²² ЦДАЖР УСРР, ф. 2717, оп. 3, спр. 1491, арк. 150.

²³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2335, арк. 18.

²⁴ ЦДАЖР УСРР, ф. 166, оп. 11, спр. 177, арк. 6.

Протягом другої п'ятирічки, на основі грандіозних успіхів у розвитку промисловості і соціалістичного сільського господарства, певного піднесення добробуту трудящих країни, продовжувала зростати мережа семирічних і середніх загальноосвітніх шкіл, технікумів і вищих навчальних закладів. У 1936/37 навчальному році на Україні вже налічувалося початкових шкіл — 11 300, семирічних — 8210 і середніх — 2531. Всього в республіці діяло 22 041 шкіл, в яких навчалося 5477 тис. учнів²⁵. Особливо швидко зростала кількість учнів у середніх школах на селі. У 1934/35 навчальному році десяти класи закінчили близько 24,3 тис. учнів²⁶.

Відзначаючи успіхи в розвитку радянської школи, Н. К. Крупська писала: «За останні роки зроблено особливо багато для того, щоб здійснити загальне навчання: воно здійснене в обсязі чотирирічки, по деяких областях навіть в обсязі семирічки... Споруджено багато прекрасних будинків під школи, школам повернуто цілий ряд приміщень, зроблено ремонт. Школи забезпечуються зошитами, перами, олівцями, дошками, крейдою. Проведено велику роботу по розробленню стабільних підручників, відібрано кращі підручники і видано в мільйонах примірників...»²⁷.

Зростання шкільної мережі та збільшення кількості учнів у школах викликало гостру потребу в педагогічних кадрах. Вирішальною ланкою підготовки спеціалістів для народного господарства і культури була вища і середня спеціальна школа. Важливу роль у розвитку вищої й середньої спеціальної освіти відіграла постанова ЦВК і РНК СРСР від 29 грудня 1935 р. «Про прийом до вищих учбових закладів і технікумів»²⁸.

Уряд Радянської України вжив ряд заходів, спрямованих на поліпшення роботи вузів і технікумів. Зокрема, в 1933 р. у республіці було відновлено університетську освіту. З вересня 1933 р. у республіці почали працювати Київський, Харківський, Одеський і Дніпропетровський університети, які були організовані на базі фізико-математичних та педагогічних інститутів професійної підготовки²⁹. В 1932—1933 рр. всі інститути соціального виховання та інститути народної освіти були реорганізовані в державні педагогічні інститути з чотирирічним строком навчання³⁰. На початку 1935 р. у 32 педінститутах України навчалось 14 919 студентів, а в 78 педтехнікумах — 20 776 чол.³¹. При стаціонарних навчальних закладах організовувалися однорічні курси для підготовки вчителів 1-го концентру і дворічні — для підготовки учителів старших класів, які мали педагогічний стаж³². Тільки в 1933 р. курси закінчили 15 тис. учителів³³. За роки другої п'ятирічки курси і педагогічні школи підготували близько 48 тис. учителів³⁴.

Значну допомогу у справі забезпечення школи педагогічними кадрами подавав ЦК ЛКСМУ. На початку 1934 р. на педагогічну роботу було мобілізовано 3071 комсомольця, а з вересня того року ЦК ЛКСМУ додатково направив ще 5 тис. членів ВЛКСМ³⁵.

²⁵ Розвиток української культури за роки Радянської влади, с. 104.

²⁶ Там же.

²⁷ Крупська Н. К. Педагогічні твори. К., 1963. Т. 2, с. 620—621.

²⁸ Культурне будівництво Української РСР: Збірник документів, т. 1, с. 668.

²⁹ ІА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2331 арк. 24.

³⁰ Гриценко М. С. Нариси з історії школи Української РСР. К. 1966. с. 127.

³¹ Там же.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 11, спр. 293, арк. 16.

³³ ІА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 427, арк. 3047.

³⁴ Розвиток української культури за роки Радянської влади, с. 104.

³⁵ ІА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2335, арк. 120, 121.

Створювалися курси підвищення кваліфікації вчителів, а в 1932 р. був організований Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів³⁶. При університетах були організовані 25-денні курси підвищення кваліфікації вчителів історії, географії, мови та літератури, а також учителів початкових класів на 1700 осіб. Такі ж курси (на 10 500 чол.) діяли при педтехнікумах і середніх зразкових школах³⁷.

ЦК КП(б) України і Уряд республіки постійно дбали про підвищення ідейно-політичного рівня вчителів, особливо молодих. Районні комітети партії залучали їх до участі в гуртках по вивченню творів В. І. Леніна, історії Комуністичної партії і ленінського комсомолу. Для вчителів-суспільствознавців та істориків організовувалися постійно діючі семінари³⁸.

В кінці 1935/36 навчального року з ініціативи ЦК ЛКСМУ був проведений конкурс на кращого вчителя початкової і середньої школи. Мета конкурсу полягала в тому, щоб мобілізувати всю 150-тисячну армію вчителів і широку громадськість, партійні, комсомольські і профспілкові організації, органи народної освіти на боротьбу за докорінне поліпшення роботи шкіл, підвищення педагогічної майстерності вчителів і досягнення високих показників в організації виховної роботи серед учнів шкіл. У липні 1936 р. у м. Києві був скликаний республіканський з'їзд кращих вчителів початкових, семирічних і середніх шкіл, які добилися високих результатів у цьому конкурсі³⁹.

Успіхи в розвитку вищої і середньої спеціальної освіти в СРСР, і зокрема на Україні, в роки другої п'ятирічки сприяли створенню нової, справді народної інтелігенції, яка вірно служила великій справі побудови соціалізму.

³⁶ Михайлов О. О. Керівництво ЦК(б)У перебудовою школи та здійснення семирічної освіти на селі (1933—1937 рр.). К., 1965, с. 142.

³⁷ Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917—1967 рр. К., 1967, с. 75, 76.

³⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 11, спр. 1061, арк. 141.

³⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 2871, арк. 4, 5.

Борці за щастя народу

О. Й. СТРОД
(Резекне, Латвійської РСР)

**М. ЛАЦІС — АКТИВНИЙ УЧАСНИК
БОРЬБИ ЗА РАДЯНСЬКУ ВЛАДУ
НА УКРАЇНІ**

Латиський професіональний революціонер, радянський, партійний і державний діяч Мартин Лаціс (справжнє ім'я Ян Фрідріхович Судрабс) народився 16 грудня 1888 р. у Вецпібалгській волості (нині Цесіський район Латвійської РСР) у родині

батрака. Сімнадцятирічним юнаком вступив до лав Латиської соціал-демократичної партії. В роки першої російської революції він брав участь у партизанському русі «Лісові брати».

В 1908 р. М. Лаціс екстерном склав іспити на право вчителя і з 1908 по 1911 р. викладав у школах Риги. Будучи членом Ризького міського комітету партії, він пропагував марксизм-ленізм серед робітників міста.

У 1911—1912 роках, щоб уникнути арешту царської охорани, працював землеміром на Донбасі і Північному Кавказі, за дорученням РСДРП керував соціал-демократичними гуртками.

Приїхавши нелегально до Москви у грудні 1912 р., Лаціс створив і очолив інтернаціональну групу членів РСДРП (так звану Тверську групу РСДРП). В цей час він вчиться у народному університеті Шанявського, читає лекції членам групи. За доносом провокатора 6 вересня його було заарештовано. Тюрма, потім заслання. Та вже по дорозі до Іркутська М. Лаціс разом з С. Косіором та іншими товаришами розробив план втечі і 10 листопада 1916 р. його реалізував.

Напередодні Лютневої буржуазно-демократичної революції М. Лаціс приїхав до революційного Петрограда і брав активну участь у роботі РСДРП. Після здійснення революції він — організатор і член Виконавчої комісії Петроградського комітету РСДРП(б), керівник партійної організації Виборзького району. М. Лаціс був делегатом VII (Квітневої) Всеросійської конференції та VI з'їзду РСДРП(б), на історичному засіданні ЦК РКП(б) 16 жовтня 1917 р. підтримав ленінський план збройного повстання. У дні Великої Жовтневої соціалістичної революції М. Лаціс, будучи членом Петроградського військово-революційного комітету, очолив бюро ленінських комісарів, направлених на стратегічні об'єкти по проведенню революції.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції М. Лаціса було призначено заступником Народного комісара внутрішніх справ молодой Радянської республіки. Очолював НВС Г. І. Петровський.

Так боротьба по захисту завоювань соціалістичної революції звела двох революціонерів — синів латиського і українського народів. У перші дні роботи Радянського уряду вони разом керували процесом ліквідації саботажу царських чиновників, очолили створення міліції, організували виконання ленінського декрету від 28 листопада 1917 р. про арешт ватажків контрреволюції, доклали багато зусиль для забезпечення охорони праці радянських людей¹.

У грудні 1917 р. за ініціативою В. І. Леніна було створено Всеросійську надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією і саботажом (ВЧК). Будучи членом Колегії ВЧК і начальником відділу по боротьбі з контрреволюцією, М. Лаціс цікавився створенням чекістських органів на Україні. Становище на Україні було надзвичайно тяжким. В. І. Ленін зазначав, що «німці розорили Україну до такої міри, що там тільки починає складатися якийсь апарат; там цілковитий хаос»². Тому на прохання Робітничо-селянського уряду України В. І. Ленін направив туди групу досвідчених чекістів на чолі з М. Лацісом, який у той час був головою Надзвичайної комісії Чехословацького фронту і Воєнного трибуналу 5-ої армії. Перед від'їздом чекістів В. І. Ленін зустрівся з ними. Він закликав їх розгорнути нещадну боротьбу проти контрреволюційної буржуазії, вказував на необхідність твердо проводити лінію ВКП(б), зміцнювати органи Чека³.

Ленінські настанови стали програмою діяльності для чекістів України. 2 квітня 1919 р. уряд України призначив М. Лаціса головою Всеукраїнської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією, спе-

¹ Див.: Сердце, отданное людям: Рассказ о жизни и деятельности Григория Ивановича Петровского. М., 1964, с. 125, 127.

² Ленін В. І. Успіхи і труднощі Радянської влади, 17.IV.1919. — Повне збір. творів, т. 38, с. 65.

³ ЦПА ІМЛ, сектор В. І. Леніна, відділ рукописів, М. Я. Лаціс. Спогади про В. І. Леніна, с. 39—40.

куляцією та службовими злочинами (ВУЧК). Заступником М. Лаціса був член ЦК КП(б)У І. І. Шварц.

М. Лаціс провів велику роботу по формуванню чекістського апарату. В той час, коли вирішувалась доля Радянської України, довірити охорону пролетарської держави можна було тільки представникам тих класів, інтереси яких ця держава виражала — робітникам і найбіднішим селянам, які, за словами Ф. Е. Дзержинського, усвідомлювали свою велику місію революціонерів⁴. М. Лаціс піклувався про виховання чекістів у дусі відданості справі партії. Він неодноразово підкреслював, що чекіст повинен бути бездоганною людиною: «щоб розпоряджатися чужим життям, треба бути вище всяких підозр як у смислі політичному, так і за своїми особистими якостями. Робота Чека вимагає людей з витриманим характером, незламною волею, об'єктивним поглядом, із сталими політичними переконаннями і доброю особистою репутацією»⁵. Таких чекістів готував на Україні комуніст ленінської гвардії М. Лаціс. Він часто виступав з доповідями і лекціями, організовував клуби і бібліотеки, звертався до населення за допомогою листівок і через газети, роз'яснюючи завдання ВУЧК. Так, у листівці «Що таке Надзвичайні комісії» вказувалось: «Поміщик, фабрикант, заводчик, банкір, царський генерал і охоронник — ось проти кого бореться Надзвичайна комісія... Це ваш орган, товариші робітники, селяни і червоноармійці. Направляйте туди для роботи своїх кращих товаришів, зробіть його своєю установою, улюбленою для всіх, хто за робітничу і селянську владу, хто за царство труда»⁶.

На заклик ВУЦВК партійні організації виділяли кращих працівників для роботи у ВУЧК. Так, комуністи міста Фастова, обговоривши 4 травня 1919 р. питання боротьби з куркульськими бандитами, прийняли рішення направити у ЧК 10 чоловік, а комуністи залізничної станції Козятин — 7⁷. Велика увага приділялась навчанню чекістів. Так, спеціальна школа у травні—червні 1919 р. підготувала 50 працівників ЧК⁸.

Незважаючи на великі труднощі, які доводилось долати чекістам, вони з честю витримали всі випробування і одержали високу оцінку партійних і радянських органів. Так, Всеукраїнський з'їзд волосних виконкомів влітку 1919 р. позитивно оцінив діяльність ВУЧК, зазначивши, що «всякій змові, яка починалася, першого удару завдавала ЧК»⁹. На засіданні Київської Ради у травні 1919 р. при обговоренні питання боротьби з контрреволюцією підкреслювалось, що «ЧК виявилась на висоті своїх завдань»¹⁰.

Влітку 1919 р. боротьба з ворогами Радянської України різко загострилась. Під впливом наступу денікінських і петлюрівських військ почастишали куркульські заклоти. У цих надзвичайно тяжких умовах голова ВУЧК М. Лаціс звернувся до робітників і селян: «Повідомийте про кожного ворога, про кожного контрреволюціонера, який помішляє про скинення Радянської влади»¹¹. Це звернення дало позитивні результати — за допомогою населення було заарештовано ватажків петлюрів-

⁴ Див.: Софіннов Б. Г. Очерки истории ВЧК. М., 1960, с. 21.

⁵ Голіченко В. Д. Партійне керівництво органами державної безпеки. К., 1968, с. 48.

⁶ ЦДАЖР УРСР. фонд листівок, № 6447.

⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України. ф. 1, оп. 4, спр. 179, арк. 6; спр. 44, арк. 14.

⁸ Там же, оп. 1, 4, спр. 163, арк. 74.

⁹ Известия ВУЦИК и Киевского исполкома, 1919 г., 5 июля.

¹⁰ Известия ВУЦИК и Киевского исполкома, 1919 г., 9 мая.

¹¹ На защите революции: Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии 1917—1922 гг.: Сб. документов и материалов. К., 1971, с. 126.

ської змови, одержано матеріали про плани ворога і знешкоджено сотні шпигунів та диверсантів.

М. Лаціс настійно проводив у життя спеціальну резолюцію першої Всеросійської конференції Надзвичайних комісій «Про зв'язок з масами», яка зобов'язувала всіх працівників органів ЧК всемірно спиратися у своїй повсякденній роботі на робітників, селян, червоноармійців.

22 серпня 1919 р. у зв'язку з наближенням військ Денікіна Рада Оборони заснувала для керівництва обороною столиці України Раду Київського укріпленого району у складі голови ВУЧК М. Лаціса як коменданта міста, члена Колегії ВЧК Я. Петерса як начальника гарнізону¹².

Після визволення України від денікінських банд комуніст М. Лаціс продовжував боротьбу з ворогами Радянської влади, будучи членом Реввоєнради і начальником бойової дільниці 13-ої армії.

Після повернення до Москви він до 1921 р. продовжував працювати у центральному апараті ВЧК. З 1922 р. М. Лаціс — заступник начальника головного Управління гірничої промисловості, член колегії Народного комісаріату землеробства РРФСР, заступник завідуючого відділом сільського життя ЦК ВКП(б), директор Інституту народного господарства ім. Г. В. Плеханова.

У своїх книгах «Чрезвычайные комиссии по борьбе с контрреволюцией» та «Два года на внутреннем фронте» М. Лаціс узагальнив досвід чекістської роботи.

М. Лаціс — вірний солдат ленінської партії. Революціонер-інтернаціоналіст, він боровся за світле майбутнє всіх радянських народів.

¹² Там же.

На допомогу викладачу історії

ДИПЛОМНІ РОБОТИ — ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ-ІСТОРИКІВ

На сучасному етапі комуністичного будівництва в нашій країні підвищуються вимоги до випускників радянських вузів. «Головна увага вищої школи, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів», — повинна бути зосереджена на всебічному поліпшенні якості професійної підготовки та ідейно-політичного виховання спеціалістів, зміцненні зв'язку з виробництвом, практикою комуністичного будівництва»¹. В світлі вказівок партії і уряду особливого значення набуває формування у студентів необхідних навичок самостійної творчої роботи, оволодіння культурою наукового мислення. Важливу роль у цьому може відіграти цілеспрямована діяльність інститутських кафедр по підготовці студентами-випускниками своїх дипломних робіт.

Навіть загальний огляд подібних робіт (з аналізом їх тематики), які були представлені для захисту на історичному факультеті Сімферопольського державного університету ім. М. В. Фрунзе в 1979 р., може становити певний інтерес для викладачів-істориків інших вищих учбових закладів Української РСР.

Учені університету — від асистентів до професорів — беруть активну участь в цій справі. Фахові кафедри докладають усіх зусиль для того, щоб студентські дослідження були максимально творчими, високоідейними, практично значимими.

Важливим питанням ідейного виховання радянських людей, воїнів армії і флоту були присвячені дипломні роботи випускників заочного відділу — офіцерів Радянської Армії та Військово-Морського Флоту В. І. Осадчого «Діяльність командирів, політорганів, партійних та комсомольських організацій по вихованню радянських воїнів на бойових традиціях своїх військових частин» (наук. кер. доц. Є. Г. Веракса), І. І. Ваврика «Виховання радянської молоді, моряків-чорноморців на революційних і бойових традиціях Військово-Морського Флоту» (наук. кер. доц. І. С. Чирва), В. Г. Савчука «Бойовий шлях 40-го авіаційного Червонопрапорного Констанцького полку пікіруючих бомбардувальників у 1941—1945 рр.» (наук. кер. викл. А. С. Шевченко).

З інтересом студенти-історики розробляли актуальні проблеми вітчизняного історичного джерелознавства. Слід відзначити такі роботи: «Опубліковані документальні джерела з історії боротьби РСДРП(б) за встановлення Радянської влади в Таврійській губернії» (І. В. Карташова, наук. кер. в. о. доц. В. О. Широков), «Щоденник державного секретаря О. О. Половцова як джерело з історії контрреформ 80—90 рр. XIX ст. у Росії» (Г. А. Домбровська, наук. кер. доц. Л. П. Вакатова), «Щоденник Д. О. Мілютіна як джерело для розробки пи-

¹ Рад. Україна, 1979, 12 лип.

тань воєнних реформ 1860—1870 рр». (Ю. Н. Касаткін, наук. кер. доц. Л. П. Вакатова).

Деякі дипломні роботи являли собою історичні хроніки з окремих питань соціально-економічного і культурного розвитку радянського народу. Під час їх написання автори використовували матеріали обласної та районної періодичної преси, головним чином, післявоєнного періоду.

Підготовка наукових робіт історіографічного характеру, як правило, доручається найбільш працьовитим, добре підготовленим випускникам. Один із прикладів — праця Н. Ф. Лапшиної «М. М. Покровський про буржуазно-демократичну революцію 1905—1907 рр. у Росії» (наук. кер. доц. С. Б. Філімонов). У цьому випадку потрібно визнати вдалим обмеження теми дослідження лише однією з тих багатьох, які розробляв видатний радянський історик. Конкретно і чітко сформульована проблема дипломної роботи Н. І. Федосєєвої «Радянська історіографія про роль плебейських низів у Французькій революції кінця XVIII ст.» (наук. кер. канд. істор. наук З. М. Іванова) також багато в чому допомогла автору до кінця з'ясувати своє завдання і, виходячи з цього, на належному науковому рівні висвітлити вдало обрану тему. В той же час цілком безпорадною в історіографічному аналізі була дипломна робота «Є. О. Космінський і його внесок у дослідження історії середніх віків і нового часу», яка нагадувала студентський конспект або слабо пов'язані між собою анотації праць відомого радянського історика.

Питання нової та новітньої історії зарубіжних країн також знаходяться в центрі уваги студентів-істориків. Вони з особливим інтересом розробляли актуальні питання міжнародних відносин на сучасному етапі, соціальних рухів мас у минулому, а також історії образотворчого мистецтва.

Глибиною наукової розробки, використанням значної документальної бази, висвітленням важливих завдань зовнішньої політики КНР та Радянського уряду, викриттям загарбницьких планів імперіалістів США та інших капіталістичних країн відзначаються дипломні роботи з новітньої історії: «Діяльність організації «Визволення Палестини» в 1950—1978 рр.» (С. С. Шевелєв, наук. кер. доц. П. К. Тарасов), «Проблема Західного Берліна» (О. В. Гришкова, наук. кер. В. П. Романов), «Боротьба народів Зімбабве за національне визволення у 1957—1978 рр.» (А. М. Григор'єв, наук. кер. доц. М. Ф. Слінкін) та ін. Успіх випав на долю тих досліджень, теми яких були чітко сформульовані: «Художньо-історичні проблеми творчості Караваджо» (П. Н. Барсукова), «Альбрехт Дюрер і соціальна дійсність Німеччини епохи Реформації» (Г. М. Мегалинська) — наук. кер. доц. З. М. Іванова. З іншого боку, в тих випадках, коли теми були занадто ускладненими, а інколи деякою мірою надуманими (наприклад, «Відображення соціальної дійсності буржуазної Голландії у пізній портретній творчості Рембрандта», «Відображення соціальної дійсності в художній творчості Огюста Родена»), випускникам не вдалося достатньо успішно висвітлити їх.

Кафедра нової та новітньої історії поки що єдина на факультеті, яка «наважилась» залучити до наукового керівництва дипломниками провідних вчених, що працюють в інших наукових центрах країни. 2 дипломні роботи «Аболіціоністський рух у 30-х р. XIX ст.» (Е. Ю. Косичина) та «Політична боротьба французьких комуністів на радіо і телебаченні в 1977—1978 рр.» (С. С. Секірінський), підготовлені під керівництвом відомих спеціалістів — професорів московських вузів М. М. Болховітінова та Е. А. Кургиняна, — виявилися одними з кращих. Вважаємо, що досвід використання провідних істориків з інших вищих уч-

бових закладів та науково-дослідних установ АН СРСР, а також Української РСР слід всіляко пропагувати. Це дасть змогу значно посилити практичну віддачу студентських дипломних робіт.

Кафедри університету мають рацію, коли запрошують кваліфікованих учених, викладачів вузів, співробітників державних архівів та музеїв взяти активну участь у підготовці цих робіт, їх рецензуванні. Та все ж таки нам здається, що подібні рецензії повинні в багатьох випадках доповнюватись і відгуками спеціалістів-практиків: партійних, профспілкових, комсомольських працівників, керівників підприємств. При цьому, безумовно, необхідно враховувати й специфіку тієї чи іншої теми дипломної роботи.

Безперечно, глибина розробки будь-якої проблеми зумовлена не лише старанною працею авторів-студентів та їх наукових керівників, але й вибором теми, її чітким формулюванням. З цієї точки зору на заочному відділі СДУ успіх випав на долю тих робіт, які були підготовлені на основі вивчення археологічних пам'яток Криму: «Землеробські культи Херсонеса кінця V—I ст. до н. е.» (Т. Ю. Яшаєва, наук. кер. проф. Е. І. Соломоник), «Застосування статистичних методів класифікації червонолакової кераміки» (Л. А. Гнідченкова, наук. кер. доц. В. М. Даниленко), «Літі монети середньовічного Херсонеса як історичне джерело» (Л. І. Шерешев, наук. кер. А. Г. Герцен), «Деякі питання історії розвитку Керкінітиди в античну епоху V—II ст. до н. е.» (А. В. Білий, наук. кер. доц. В. М. Даниленко), «Пам'ятники вірменської архітектури в Криму як історичне джерело» (Г. М. Мінаєв, наук. кер. А. Г. Герцен) та ін.

Як правило, з інтересом майбутні викладачі-історики розробляють історико-краєзнавчі теми. У випускників 1979 року дипломні роботи з цієї тематики відзначалися конкретністю й чіткістю обраного напрямку, що сприяло активному опануванню основних прийомів та методів дослідницької роботи. Завдяки цьому в науковий обіг було введено чимало нових і корисних даних з архівних джерел. Цікавими слід вважати, наприклад, такі праці: «Діяльність Алуштинського районного революційного комітету в 1920—1921 рр.» (В. Ю. Громов, наук. кер. доц. С. Б. Філімонов), «Боротьба з куркульською контрреволюцією в Криму в 1920—1922 рр.» (Г. Д. Остапенко, наук. кер. доц. М. В. Тимошенко), «Історія Кримського обласного російського драматичного театру ім. О. М. Горького» (В. П. Антипенко, наук. кер. д-р істор. наук С. Г. Кащенко), «Курортне будівництво в Криму у відбудовний період 1921—1925 рр.» (О. А. Жолтухіна, наук. кер. проф. М. М. Максименко).

В цій же галузі історичного краєзнавства привертають увагу своєю ґрунтовною розробкою архівно-документальних джерел, умілим узагальненням матеріалу дипломні роботи, присвячені проблемам вітчизняної історії періоду капіталізму (географічно вони інколи виходять за межі Криму, але обов'язково його включають): «Розвиток соляної промисловості в Криму в 1861—1917 рр.» (Н. І. Повірена, наук. кер. доц. Ф. П. Кунцевич), «Революційний рух у Таврійській губернії у період першої російської революції» (В. Н. Беззуб, наук. кер. доц. Г. Н. Губенко).

Студентів зацікавили питання історії окремих підприємств, радгоспів, колгоспів і установ Криму. Автори використали не тільки архівні документи, але й організували запис спогадів ветеранів, з якими їм довелося зустрітись. Прикладом такого роду дипломних робіт можуть бути: «Історія колгоспу «Україна» Кіровського району Кримської області» (Т. А. Писанко, наук. кер. доц. Г. Н. Губенко), «Історія ордена Трудового Червоного Прапора винрадгоспу «Коктебель». 1944—1979 рр.» (Н. Є. Кривошеєва, наук. кер. ст. викл. А. А. Гладкова), «Іс-

торія Сімферопольського заводу телевізорів» (А. А. Шестак, наук. кер. ст. викл. А. А. Гладкова). Наукову роботу Б. С. Павленка «Історія Все-союзного піонерського табору «Артек» (наук. кер. в. о. доц. Г. В. Сігаєва) державна екзаменаційна комісія рекомендувала до друку.

Як правило, подібні теми з історії фабрик і заводів, радгоспів і колгоспів пропонуються випускникам-заочникам з врахуванням місця їх проживання або праці (в тому числі й за межами Криму). Серед них потрібно відзначити дипломні роботи з історії «Запоріжсталі» (В. І. Дейнега, наук. кер. доц. І. С. Чирва), з історії Дніпрогесу (С. П. Симоненко, наук. кер. в. о. доц. Г. В. Сігаєва).

Мабуть, не потрібно доводити важливість розробки місцевої тематики для формування у студентів навичок самостійної науково-дослідницької роботи. Цілком очевидно, що такі дипломні роботи мають практичне значення для самих випускників, для поширення історичних знань і піднесення рівня пропаганди марксистсько-ленінської теорії серед трудящих, що відповідає актуальним вимогам Постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи». Так, студентка-заочниця, вчителька І. Г. Жахалова багато років разом із своїми учнями вивчала бойовий шлях 25-ої Чапаєвської дивізії. Вона не раз приїжджала на місця боїв, зустрічалася з ветеранами-кінотниками, працювала в центральних і місцевих архівах. Науковим підсумком цього багаторічного пошуку стала її дипломна робота, яка була високо оцінена державною екзаменаційною комісією.

Підкреслюючи всі ці позитивні фактори, на жаль, слід відзначити й ті моменти, які не можуть не хвилювати викладачів вузів. Наприклад, у процесі читання дипломних робіт виявлено значні недоліки в їх оформленні (розміщенні виносков, складанні бібліографічних списків використаної літератури і документів, раціональному розподілі всього написаного матеріалу на розділи та підрозділи тощо). В зв'язку з цим варто було б ввести в навчальну програму хоч би невеликий спецкурс з питань самостійної роботи з літературою та архівними матеріалами, їх правильного використання. Співробітники вузівських кафедр повинні наполегливо прищеплювати дипломникам норми наукової етики, виховувати в них шанобливе ставлення до своїх попередників, які розробляли ту чи іншу тему.

Потрібно також особливу увагу звернути на формування у студентів навичок логічно, послідовно й стисло висловлювати свої думки в усному виступі під час захисту дипломної роботи. Це особливо важливо для випускників-істориків, які повинні стати активними провідниками політики Комуністичної партії, ідейно зрілими спеціалістами, здатними вміло відстоювати положення безсмертного вчення марксизму-ленізму, викривати злісні інсинуації буржуазних фальсифікаторів з табору світової реакції.

В. Г. САРБЕЙ (Київ),
В. Ф. ШАРАПА (Сімферополь)

Наш календар

60-РІЧЧЯ КОМПАРТІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

60 років тому в Лондоні на Установчому з'їзді, що відбувся 31 липня—1 серпня 1920 р., була заснована Комуністична партія Великобританії—передовий загін англійського робітничого руху, послідовний виразник корінних інтересів трудящих.

Створена в умовах загального піднесення революційної боротьби, викликаного Великою Жовтневою соціалістичною революцією, вона є прямою спадкоємницею прогресивних традицій англійського робітничого руху.

Комуністична партія Великобританії виникла в результаті об'єднання лівої більшості Британської соціалістичної партії, соціалістичних організацій Південного Уельса та деяких інших соціалістичних угруповань. Партію було прийнято до Комуністичного Інтернаціоналу. Керуючись рішеннями Комінтерну, в наполегливій боротьбі з лівими сектантами та правими опортуністами англійські комуністи на II з'їзді, який відбувся в Лідсі в січні 1921 р., завершили складний процес об'єднання. До складу Компартії Великобританії увійшли представники прогресивної частини профспілкового руху—фабрично-заводські старости, Соціалістична федерація робітників і ліве крило Незалежної робітничої партії.

В. І. Ленін наполегливо підкреслював важливість створення партії нового типу в Англії—одному з bastionів імперіалізму. Так, у «Листі до англійських робітників» В. І. Ленін писав: «Щирі прихильники визволення робітників від ярма капіталу ніяк не можуть бути проти заснування комуністичної партії, яка одна спроможна виховувати робітничі маси не по-буржуазному, не по-міщанському...»¹, а у «Відповіді на лист Об'єданого тимчасового комітету по утворенню Комуністичної партії Великобританії» він ще раз підкреслив: «Найбільш бажаним, по-моєму, є швидке утворення єдиної Комуністичної партії, на основі всіх рішень III Інтернаціоналу...»².

Серйозною перешкодою на шляху утворення Комуністичної партії, в успішній боротьбі з опортунізмом і реформізмом В. І. Ленін вважав сектантство. Тому і напередодні створення Комуністичної партії, і в перші місяці її існування він приділяв велику увагу становищу, що склалося в англійському робітничому русі, викривав опортуністичні партії та їх лідерів. Неоціненну допомогу комуністам подала книга В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», його виступи на II конгресі Комінтерну. Уільям Галлахер з глибокою подякою згадував про свої бесіди з В. І. Леніном: «Чим більше я розмовляв з Леніним та іншими товаришами, тим більше я починав розуміти значення партії робітників для революційної боротьби»³.

З перших днів існування Комуністичної партії Великобританії довелося витримати жорстоке цькування з боку буржуазії та жовтої преси. Та всупереч силкуванню усіх реакційних сил задусити молоду партію в самому зародку, вона з честю долала труднощі, мужніла, зростала кількісно.

¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 118.

² Там же, с. 149.

³ W. Gallacher. Revolt on the Clyde. London, 1949, p. 252—253.

Компартія очолила боротьбу робітників за соціальні права. Це була перша в історії робітничого революційного руху Великобританії партія, яка поставила собі за мету перемогу робітничого класу над імперіалізмом, встановлення соціалістичного ладу в країні.

Об'єднані в партію комуністи країни яскраво виявили пролетарську солідарність, очоливши рух «Руки геть від Радянської Росії!». Вони з честю пройшли випробування під час загального страйку 1926 р.— найглибшого соціального конфлікту, що мав місце у Великобританії в XX столітті.

В роки світової економічної кризи Комуністична партія Великобританії була в перших рядах боротьби проти безробіття, за поліпшення соціальних умов і матеріального становища робітників, проти виснажливої капіталістичної експлуатації. В тридцять років — період зростаючої загрози фашизму — англійські комуністи через газету «Дейлі уоркер» викривали злочинність і короткозорість політики «умиротворення», яку здійснювали англійські правлячі кола і, насамперед, уряд Чемберлена. Вони закликали до об'єднання з Радянським Союзом у боротьбі проти фашизму. В роки другої світової війни Компартія Великобританії виступала за якнайшвидше відкриття другого фронту, за посилення антигітлерівської коаліції.

Після війни світовий імперіалізм, занепокоєний зростанням боротьби трудящих, розширенням кордонів і впливу соціалізму, взяв курс на «холодну війну». В її авангарді були британські консерватори на чолі з У. Черчиллем. Комуністи Великобританії послідовно виступали проти загрози нової війни, за мир у всьому світі.

Компартія Великобританії приділяє величезну увагу питанням міжнародної політики. Так, у 1956 р. вона рішуче засудила суецьку авантюру імперіалізму, застерігаючи, що дії консервативного уряду А. Ідена можуть привести до катастрофи. Англійські комуністи виступають проти гонки ядерного озброєння, за загальне і повне роззброєння, за ліквідацію воєнних баз на території Великобританії і англійських — за кордоном. У період, коли точилася дискусія про інтеграцію Великобританії з Європейським економічним товариством, компартія рішуче викривала імперіалістичний, антинародний характер цього об'єднання. Після приєднання країни до «Спільного ринку» комуністи розгорнули активну кампанію за вихід з «дев'ятики». Компартія Великобританії добивається докорінного перегляду зовнішньополітичного курсу країни, виходу країни з агресивного блоку НАТО, розвитку рівноправного співробітництва з соціалістичними країнами, підтримки справедливої національно-визвольної боротьби.

В центрі уваги комуністів Великобританії — соціальні питання. На них наголошує новий варіант програми партії «Шлях Британії до соціалізму», який було прийнято на XXXV з'їзді КПВ у листопаді 1977 р. Комуністи вважають, що на шляху до соціалізму слід здійснити соціалістичну націоналізацію основних монополій, провести докорінні зміни у галузі економічної політики. Значне зниження воєнних витрат, відпливу коштів за кордон, підкреслюється у програмі, дасть можливість оздоровити економіку, припинити інфляцію, прискорити темпи економічного розвитку, зменшити або зовсім ліквідувати безробіття. Пропозиції компартії включають збільшення витрат на суспільні потреби на 1 млрд. ф. ст. і скорочення робочого тижня до 35 годин, що підвищить зайнятість на 750 тис. чол.⁴

Британські комуністи рішуче борються проти наступу капіталу на життєві права трудящих. Вони вимагають підвищення заробітної плати трудящим, значного поліпшення соціального забезпечення трудящих. Комуністична партія активно виступає проти всіх видів дискримінації, за прогресивну імміграційну політику, демократичне вирішення ольстерської проблеми.

Демократизація політичної системи, скасування монархії і палати лордів, відміна дискримінаційної виборчої системи — такі вимоги комуністів. Державна влада у Великобританії буде завойована робітничим класом лише тоді, коли, як говориться у програмі партії, «значна більшість британського народу впевниться у необхідності

⁴ Morning Star, 1978, 2 November.

цього і буде готова використати свою силу й організованість»⁵. Комуністи Велико-Британії активно борються проти реформізму і опортунізму, за розширення впливу в робітничому класі, за перетворення компартії у масову партію і за представництво комуністів у парламенті.

Своє шестидесятиріччя Комуністична партія Великобританії зустрічає в умовах зростаючої поляризації сил в країні, активізації класової боротьби, викликаній політикою консервативного уряду — найбільш реакційного за післявоєнні роки. На сучасному етапі головне завдання комуністів полягає у мобілізації сил робітничого класу, його згуртуванні у боротьбі проти імперіалістичної зовнішньої та антинародної внутрішньої політики торі.

В. О. ГОРБИК (Київ),
В. О. КОРНІЛОВА (Харків)

⁵ Проблемы мира и социализма, 1979, № 4, с. 70.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

РАДЯНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА ПРО ВІДНОСИНИ СРСР І ТУРЕЧЧИНИ У 1935—1972 рр.

Питання про взаємовідносини між Радянським Союзом і Туреччиною становить безперечний науковий і політичний інтерес і зберігає свою актуальність та злободенність. Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила характер взаємовідносин між обома сусідніми країнами, рішуче усунула всі причини, що породжували недовіря та відчуженість. Біля джерел радянсько-турецького добросусідства стояв великий друг народів Сходу — Володимир Ілліч Ленін. Саме на його ім'я керівник революційної Туреччини Мустафа Кемаль (Ататюрк) 60 років тому — 26 квітня 1920 р. — надіслав листа, в якому містилося прохання про встановлення дипломатичних відносин з РРФСР і допомогу в боротьбі проти імперіалістів Антанти.

І хоч молода Країна Рад тоді вела напружену боротьбу з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією, вона негайно підтримала дружній турецький народ. «Радянський Уряд, — зазначалося у відповіді Народного комісара закордонних справ Г. В. Чичеріна, — з найживішим інтересом стежить за героїчною боротьбою, яку веде турецький народ за свою незалежність і суверенітет, і в ці дні, важкі для Туреччини, він щасливий закласти міцний фундамент дружби, яка повинна об'єднати турецький і російський народи»¹.

Історіографії одного з найбільш складних і відповідальних періодів у взаємовідносинах обох країн — напередодні, в роки і після закінчення другої світової війни — присвячено дане повідомлення. Його хронологічні рамки зумовлені насамперед тим, що Анкарським протоколом від 7 листопада 1935 р. було продовжено на 10 років чинність Договору про дружбу і нейтралітет між СРСР і Туреччиною. Це був безперечний успіх радянської дипломатії, оскільки вже з середини 30-х років усе відчутнішими ставали підступи західних держав, спрямовані на підрив радянсько-турецького добросусідства, втягнення Туреччини у різного роду проімперіалістичні угруповання.

60-і — початок 70-х років — це період, коли після тривалого часу взаємного відчуження обом сусіднім країнам вдалось нормалізувати свої відносини і зробити істотні кроки в напрямі їх дальшого позитивного розвитку.

Події, що відбувалися з другої половини 30-х до 1973 року, уже тією або іншою мірою знайшли відображення насамперед у працях радянських учених-туркологів. Зокрема, визначний східознавець професор А. Ф. Міллер досліджував широке коло проблем історії республіканської Туреччини, в тому числі її відносини з іншими країнами². Йому належить безперечна заслуга в обґрунтуванні складних ево-

¹ Документи зовнішньої політики СРСР. М., 1958. Т. II, с. 555.

² Миллер А. Ф. Очерки новейшей истории Турции. М.-Л., 1948; его же. Турция и проблема проливов. М., 1947; его же. История советско-турецких отношений. — Исторический журнал, 1941, № 10—11; его же. Из истории советско-турецких отношений. — Международная жизнь, 1956, № 2; его же. Пути развития Турции. — Коммунист, 1959, № 3; его же. Формирование политических взглядов Кемалю Ататюрка. — Народы Азии и Африки, 1963, № 5; его же. Вступ. статья в книге: Кемаль Ататюрк. Избранные речи и выступления. М., 1966; его же. Турция. Исторический очерк. — Советская историческая энциклопедия. М., 1973. Т. 14, с. 558—596.

люційних процесів у політиці турецької національної буржуазії, реакційна тенденція якої з другої половини 30-х років дедалі виразніше брала гору. Саме тоді намітилася якісна зміна у зовнішній політиці Анкари, що супроводжувалася її поступовим відходом від традиційного курсу Кемалю Ататюрка на дружбу і співробітництво з СРСР.

Багато корисного може почерпнути дослідник в узагальнюючих працях Б. М. Данцига, А. М. Шамсутдінова і А. Д. Новичева³, а також у таких виданнях, як «Современная Турция» (М., 1958), «Современная Турция» (Справочник. М., 1965), «Турецкая республика» (Справочник. М., 1975).

Систематизований виклад основних етапів історії Турецької держави з 1917 до 1967 р. подано у колективній монографії «Новейшая история Турции» (М., 1968), у кожному розділі якої приділено досить значну увагу відносинам між СРСР і Туреччиною.

1958 р. у радянській історіографії з'явилася перша спеціальна праця, присвячена взаємовідносинам між обома сусідніми державами у новітній час. Її автори П. П. Мойсеев і Ю. М. Розалиев⁴ ввели до наукового обігу маловідомий фактичний матеріал, у тому числі документи з Архіву зовнішньої політики СРСР. Ґрунтовно досліджуючи проблеми соціально-економічного розвитку Туреччини, П. П. Мойсеев переконливо показав, що вона була першою країною, що розвивається, яка ще в далекі 30-і роки одержувала ефективну допомогу з боку СРСР у створенні своєї національної промисловості. Він запропонував аргументовану періодизацію економічного співробітництва обох країн, визначивши при цьому його домінуючі етапи і тенденції⁵.

Суперечливий характер післявоєнного періоду радянсько-турецьких відносин (особливо на ранніх стадіях), гострий двобій між прихильниками і противниками їх позитивного розвитку докладно висвітлені у книзі Б. М. Поухверія «Внешняя политика Турции после второй мировой войны» (М., 1976), в якій широко використані різноманітні турецькі джерела. Згодом, конкретизуючи основні етапи у взаємовідносинах між обома державами, він цілком слушно підкреслює, що «зусилля радянської дипломатії, розчарування в західних союзниках, особливо в США, внаслідок їх позиції з ряду важливих для Туреччини проблем привели до нового етапу в радянсько-турецьких відносинах»⁶. Як відомо, він розпочався у першій половині 60-х років і характеризується відчутним поліпшенням цих відносин.

Складні процеси, пов'язані з міжпартійною боротьбою у сучасній Туреччині навколо питань зовнішньої політики і зокрема відносин з Радянським Союзом, висвітлює В. І. Данилов⁷. Виділяючи принаймні три основних напрями серед турець-

³ Данциг Б. М. Турция (политико-экономический очерк). М., 1940; его же. Турция. М., 1949; его же. Турецкая республика. М., 1956; Шамсутдинов А. М. Турецкая республика. Краткий очерк истории 1923—1961. М., 1962; его же. К вопросу о возвращении Турции к внешней политике Кемалю Ататюрка. — В кн.: Проблемы современной Турции. М., 1963; его же. В. И. Ленин и советско-турецкие отношения. — В кн.: Ленин и национально-освободительное движение в странах Востока. М., 1970; его же. Предисловие в кн.: Политика и экономика современной Турции. М., 1977; Новичев А. Д. Турция. Краткая история. М., 1965.

⁴ Мойсеев П., Розалиев Ю. К истории советско-турецких отношений. М., 1958.

⁵ Мойсеев П. П. Великий Октябрь и борьба Турецкой республики за экономическую независимость. — В кн.: Великий Октябрь и Турция. Тезисы и резюме докладов и сообщений научной конференции. Апрель 1977 г., г. Тбилиси. М., 1977, с. 24—28; его же. Главные аспекты борьбы за экономическую независимость. — В кн.: Политика и экономика современной Турции, с. 109—133; его же. СССР—Турция: полвека экономического сотрудничества (этапы и тенденции). — В кн.: Проблемы истории Турции (сборник статей). М., 1978, с. 172—187.

⁶ Поухверия Б. М. Основные этапы советско-турецких отношений. — В кн.: Проблемы истории Турции (сборник статей), с. 167.

⁷ Данилов В. И. Средние слои в политической жизни современной Турции. М., 1968; его же. Новый курс Народно-республиканской партии Турции. — Народы Азии и Африки, 1979, № 4, с. 30—42.

ких політичних партій щодо можливостей і перспектив дальшого розвитку цих відносин, він зауважує, що в результаті дій зовнішніх і внутрішніх факторів, боротьби всіх прогресивних сил країни відносини Туреччини з СРСР продовжують розвиватись у сприятливому напрямі в той час, як у її зв'язках з США і НАТО з'явилися відчутні тріщини⁸.

Різним аспектам взаємовідносин обох країн у другій половині 30-х та в 70-і роки приділили певну увагу й інші радянські дослідники⁹. В цілому слід зазначити, що для праць радянських учених характерна глибока аргументованість. Їх автори, як правило, використали численні документальні публікації¹⁰. Чималий інтерес щодо цього становлять опубліковані Архівним управлінням Міністерства закордонних справ СРСР таємні матеріали гітлерівської Німеччини, що потрапили до рук Радянської Армії і проливають світло на ті чи інші сторони зовнішньої політики Туреччини в роки другої світової війни. Як свідчить один з таких документів, на початку 1942 р. деякі турецькі державні діячі запевняли німецького посла в Анкарі Папена, що «нейтральна позиція Туреччини вже на даний момент набагато вигідніша для країн «осі»¹¹.

Значних успіхів у вивченні як соціально-економічних процесів, так і питань зовнішньої політики республіканської Туреччини, в тому числі її відносин з СРСР, досягла туркологія і в європейських соціалістичних країнах¹². Найактивніша роль у

⁸ Данилов В. И. Политические партии современной Турции и советско-турецкие отношения. — В кн.: Великий Октябрь и Турция, с. 49.

⁹ Алексеев В. М., Керимов М. А. Внешняя политика Турции. М., 1961; Ганусець О. І. Державний устрій Туреччини в період республіки. К., 1961; Осетров Н. Советско-турецкое соглашение об экономическом сотрудничестве и турецкая пресса. — В кн.: Страны Ближнего и Среднего Востока. История и экономика. М., 1972; Уразова Е. И. Турция: проблемы финансирования экономического развития. М., 1974; Киреев Н. Г. Турция вчера и сегодня. М., 1977; Утургаур С. Н. К вопросу о литературных связях на современном этапе. — В кн.: Великий Октябрь и Турция.; Сверчевская А. К. О советско-турецких культурных связях (1923—1973). — В кн.: Турция. История, экономика. Сборник статей. М., 1978; Желтяков А. Д. Культура Турции в трудах советских исследователей (к историографии проблемы). — Вестник Ленинградского университета, 1978, № 14; Гусейнов А. А. Турецкое кино. История и современные проблемы. М., 1978.

¹⁰ Внешняя политика СССР. Сборник документов. М., 1944—1947. Т. I—VI; Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Док. и материалы. М., 1946—1947. Т. I—III; Внешняя политика Советского Союза. Док. и материалы. 1945—1950 годы. М., 1949—1953; Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. М., 1924—1975. Вып. I—XXIX; Документы внешней политики СССР. М., 1957—1977. Т. I—XXI; СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938 г.—август 1939 г.). Док. и материалы. М., 1971; Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. М., 1978—1979. Т. I—IV та ін.

¹¹ Документы министерства иностранных дел Германии. вып. II. Германская политика в Турции (1941—1943 гг.). М., 1946, с. 59. Показово, що цей так званий «нейтралітет» Туреччини зазнав обгрунтованої критики навіть з боку її співвітчизників, зокрема у брошурі відомого письменника Суат Деврлім «Чому я друг Радянського Союзу», у багатьох номерах прогресивної газети «Тан», у меджлісі, де депутат (до речі, історик і журналіст) Юсуф Хікмет Баюр звинуватив уряд у тому, що він відчутно загострив відносини з СРСР, і, нарешті, на сторінках деяких видань зарубіжних авторів (Див.: Деврлім С. Почему я друг Советского Союза. — В кн.: Рассказы турецких писателей. М., 1954; Миллер А. Ф. Новейшая история Турции. М.—Л., 1948, с. 209; Türkkiye Atatürk. Turkish Foreign Policy 1939—1945. Ankara, 1965, p. 92, 122; Rasih Nuri Ileri. Atatürk ve Komünizm. Istanbul, 1970, s. 320—321; The war and the Neutrals. Edited by Arnold Toynbee and Veronika M. Toynbee. London, 1956, p. 364; Birge J. K. Turkey between two world wars.—Foreign Policy report, vol. XX, N. 16. New York, 1944; Robinson R. The First Turkish Republic. A case study in National Development. Cambridge Mass., 1963, p. 175, 304).

¹² Ататюрк Мустафа Кемал. Избранные речи и изказания. София, 1968; Живкова Людмила. Англо-турецкие отношения 1933—1939. София, 1971; еє же. Англия и советско-турецкие отношения посредством след конференции в Монтрё.—Известия на Института за история (София), 1972, т. 22;

цьому належить співробітникам Інституту балканістики Болгарської Академії наук, який часто виступає ініціатором проведення різних міжнародних наукових форумів і здійснює публікацію їх матеріалів¹³. Залучаючи до наукового обігу невідомі раніше документи з болгарських і англійських державних архівів, болгарська дослідниця Л. Живкова звертає увагу на ту обставину, що процес зближення Туреччини із західними державами, насамперед з Англією, супроводжувався водночас поступовим відходом Анкари від політики дружби і співробітництва з Країною Рад. Під тиском Лондона Туреччина вже тоді робила кроки, що часто суперечили її життєвим інтересам. Так, у жовтні 1936 р. (незабаром після закінчення міжнародної конференції у Монтре з питань чорноморських проток) турецький уряд, розуміючи, що новий міжнародно-правовий режим Босфору і Дарданелл повністю не гарантує безпеку Радянського Союзу на Чорному морі, запропонував йому укласти додаткову спільну угоду про заборону проходження через ці протоки військових кораблів держав, які перебували б у стані війни з СРСР. У відповідь Радянський уряд висловив готовність на випадок агресії проти Туреччини у басейні Середземного моря подати їй необхідну допомогу. Проте Англія, проінформована турецькими правлячими колами про хід переговорів, зайняла різко негативну позицію щодо підписання угоди. Використавши різноманітний арсенал свого впливу на Анкару, британська дипломатія «переконала» останню відмовитися від її власної ініціативи¹⁴.

Безперечно, особливий інтерес для нас становлять праці турецьких авторів, присвячені різним подіям зазначеного періоду. Це природно, адже від того, наскільки в Туреччині розуміють важливість підтримання дружніх відносин із своїм великим північним сусідом чималою мірою залежить доля миру і безпеки на Балканах та Близькому Сході. Загострення у 40—50-х роках радянсько-турецьких відносин позначилося і на характері видань з цієї тематики, яким були властиві здебільшого упереджений підхід, замовчування «невигідних» їх авторам фактів, перекручене висвітлення загальновідомих подій тощо¹⁵.

Проте позитивні зрушення у світі, зокрема крах колоніальної системи і розрядка міжнародної напруженості, поступово привели до «переоцінки цінностей» не тільки в турецькій зовнішній політиці, а й у її історіографії. Так, у дослідженнях Юсуфа Хікмета Баюра¹⁶, Халюка Гюрсея¹⁷, Расіха Нурі Ілері¹⁸, Мустафи Байдара¹⁹, Шевкета Сюрейя Айдеміра²⁰ та інших уже виділяється якісно новий етап у

Парашкев Парушев. Мустафа Кемал Ататюрк. София, 1973; Zajączowska M. E. Kemal Pasza. Warszawa, 1966; Polonska K. Turcja stara i nowa. Warszawa, 1970; Reichman J. Historia Turcji. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973; Glasneck J. Methoden der Deutsch-faschistischen propagandatätigkeit in der Türkei vor und während des Zweiten Weltkrieges. Halle, 1966; його ж. Kemal Atatürk und die moderne Türkei. Berlin, 1971; Vesela Z. Novověké dějiny Turecka. Praha, 1966; Katus László. Mustafa Kemal Atatürk. Budapest, 1970; Sovietico-turcica. Contributions to the Bibliography of Turkish Philology in Russian in the Soviet Union 1917—1957. Edited by G. Hazai. Budapest, Catalogue des. Etudes Sud-Est Européennes et de Turcologie public à l'occasion du Quatrième Congrès International du Sud-Est Européen. Ankara 13—18 août 1979. Budapest, 1979. p. 18.

¹³ Див., наприклад, Les Grandes Puissances et les Balkans a la Veille et au Debut de la Deuxieme Guerre Mondiale 1937—1941. Conference Internationale. Sofia. 21—26 avril 1971. Studia Balcanica 7. Sofia, 1973; La Politique Française et les Balkans, 1933—1936. Colloque Historique Franco-Bulgare, Paris, les 17 et 18 November 1972. Studia Balcanica 9. Sofia, 1975.

¹⁴ Живкова Людмила. Англо-туркские отношения 1933—1939, с. 79—82.

¹⁵ Див., наприклад, Fahri Balen. Dünya Nereye Gidiyor? Istanbul, 1952; Mükerrrem Kamil Su ve Kâmil Su. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Istanbul, 1957; Altınmır Kilic. Turkey and the World. Washington, 1959; Kemal Baltalı. 1936—1956 yılları arasında Bogazlar Meselesi. Ankara, 1959.

¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur. Türkiye Devletinin Dis Siyاسasi. Ankara, 1973.—Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978. Ankara, 1979, s. 31.

¹⁷ Halûk F. Gürsel. Tarih boyunca Türk-Rus ilişkileri. Istanbul, 1968, s. 181—192, 198.

¹⁸ Rasih Nuri Ileri. Atatürk ve komünizm. Istanbul, 1970, s. 9, 14, 20.

¹⁹ Mustafa Baydar. Atatürk ve devrimlerimiz. Istanbul, 1973, s. 87—89.

²⁰ Sevket Süreya Aydemir. Tek Adam. Mustafa Kemal, cilt 1. Istanbul, 1967, s. 412, 416; його ж. Tek Adam. Mustafa Kemal, cilt 3. Istanbul, 1978, s. 327.

відносинах між обома країнами, що настав після перемоги Великого Жовтня і піднесення національно-визвольного руху в Туреччині у 1918—1923 рр. При цьому їх автори відзначають роль В. І. Леніна і К. Ататюрка у встановленні добросусідських радянсько-турецьких відносин*.

Докладно висвітлюючи історію зв'язків обох країн до другої світової війни, Ш. С. Айдемір, зокрема, робить цілком правильний висновок про те, що республіканська Туреччина добилася успіхів на міжнародній арені, в тому числі на конференціях з питань проток у Лозанні (1922—1923 рр.) та Монтре (1936 р.), тільки завдяки дружній підтримці її позиції з боку СРСР²¹.

Помітне місце у працях турецьких авторів займає проблема залучення іноземних капіталовкладень до Туреччини, подання їй економічної і технічної допомоги. Але якщо допомога Радянського Союзу насамперед переслідує благородну мету (а у цьому в Туреччині могли переконатись як у 30-х, так і в 60—70-х роках) — сприяти розвиткові економіки цієї країни, то так звана «допомога» західних держав ще більше посилює залежність останньої від імперіалістичних монополій²².

Однак у 60—70-х роках з'являлись і такі турецькі видання, які аж ніяк не сприяли створенню атмосфери довіри і добросусідства між двома країнами. Наприклад, у своїх історичних екскурсах адмірал у відставці А. Бююктугрул силкується приписати Радянському Союзу... якісь «таємні ворожі наміри» щодо чорноморських проток^{23—25}.

Мало що може сказати правдивого про радянсько-турецькі відносини і численна західна буржуазна література. Гостро реагуючи на будь-які ознаки поліпшення цих відносин і водночас виражаючи злорадість з приводу їх погіршення, західні історики часто силкуються видати бажане за дійсне. Так, вони намагаються зробити СРСР відповідальним за поворот у зовнішній політиці Туреччини у кінці 30-х років. З цією метою перекручується суть переговорів турецького міністра закордонних справ Шюкрю Сараджоглу в Москві у вересні—жовтні 1939 р. про гарантування безпеки в районі Чорного моря і проток. Насамперед абсолютно абсурдним є твердження, наприклад, американського автора Ф. Бахрампура про те, що Сараджоглу «був змушений повернутися на батьківщину, навіть не побачившись з відповідальними радянськими керівниками»²⁶. Можна навести чимало фактів, які свідчать, що міністру закордонних справ Туреччини протягом його майже тритижневого перебування в Москві зовсім не бракувало особистих контактів з державними діячами СРСР. Взяти хоча б офіційне повідомлення про бесіду 1 жовтня 1939 р. Сараджоглу з Головою Ради Народних Комісарів і Наркомом закордонних справ СРСР В. М. Молотовим, в якій взяв участь Й. В. Сталін. Бесіда тривала понад чотири години²⁷.

* Ця думка знайшла відображення також у виступах турецьких учених Бедреддіна Тунджела і Улуга Ігдеміра на IV конгресі Міжнародної асоціації з питань вивчення країн Південно-Східної Європи, що відбувся в Анкарі у серпні 1979 р. (Див.: Association Internationale des Etudes du Sud-Est Européen. Quatrième Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen (Ankara. 13—18 août 1979). Ankara, 1979, p. 40, 78).

²¹ Şevket Süreya Aydemir. Tek Adam. Mustafa Kemal, cilt 3. İstanbul, 1978, s. 327—328, 411—412.

²² Orhan Cankardes. L'Oeuvre d'assainissement Monétaire et de Développement économique de la République Turque entre les deux Guerres (1923—1939). Grenoble, 1945, p. 135; Halûk Cillov. Sovieller Birliğinin 50 yıldönümü.—İstanbul Tigaret Odası Mecmuası, 1967, cilt 84. № 11—12, s. 25; Haydar Tuncakanat. İkili anlaşımların iç yüzü. Ankara, 1970, s. 91; İsmet Ergin. Probleme der aussenwirtschaftsbeziehungen der Türkei. München, 1972, s. 21, 174—175; İsmail Cem. 12 Mart 1971. İstanbul, 1973, s. 136—140.

^{23—25} Büyüktugrul A. Bogazlarımız Dünyâ ve Bâğünü. Stratejik değeri.—Belgerle Türk Tarih Dergisi. Dün, Bâğün, Yarın, cilt IX, № 64, 1973, s. 32—33.

²⁶ Bahrampour F. Turkey: Political and Social transformation. New York, 1967, p. 81.

²⁷ Правда, 1939, 2 окт.

Явно фальсифікованими є й твердження, нібито саме внаслідок невдачі турків досягти взаєморозуміння з Росією * вони змушені були укласти 19 жовтня 1939 р. союзний договір з Англією і Францією²⁸. Насправді ж доля вказаного пакту була визначена ще до візиту турецького міністра закордонних справ у Москву. У зв'язку з цим становлять інтерес свідчення тодішнього британського прем'єр-міністра Н. Чемберлена, який, виступаючи у палаті громад, зазначив, що «дата підписання договору (троїстого) була пересунута внаслідок домовленості з урядами його величності та Франції, оскільки Анкара сподівалася, що поїздка Сараджоглу в Москву закінчиться укладенням паралельного радянсько-турецького договору... Турецький уряд вважав, що деякі пропозиції, висунуті Москвою, суперечили пунктам, про які вже була досягнута згода між Великобританією, Францією і Туреччиною»²⁹. Отже, вказана англо-франко-турецька принципова домовленість фактично зробила безпредметною місію міністра закордонних справ Туреччини в Москву.

Найпоширеніша тема, яку фальсифікує буржуазна історіографія,— це «Чорноморські протоки і постійна загроза їм з Півночі»³⁰.

Автори різного роду фальсифікацій, а інколи й прямих злісних наклепів на Радянський Союз, повністю ігноруючи діаметральну протилежність політики царизму і політики першої в світі соціалістичної держави робітників і селян, «не помічають» такі основоположні документи, як Ленінський декрет по мир, що проголосив для всіх народів справедливий демократичний мир без анексії і контрибуцій. Звернення Радянського уряду «До всіх трудящих мусульман Росії і Сходу», в якому урочисто підкреслювалося, що таємні договори поваленого царя про поділ Туреччини і загарбання Константинополя розірвані та знищені^{31–32}. Широко відомі також документи більш пізнього часу, насамперед, Заява ТАРС від 27 червня 1941 р. (перша після початку Великої Вітчизняної війни), де рішуче спростовувалися наклепницькі вигадки геббельсівської пропаганди з приводу так званих «претензій» СРСР на Босфор і Дарданелли³³. Важливе значення для нормалізації відносин між обома країнами після другої світової війни, відродження між ними атмосфери довіри'я мала Заява від імені уряду СРСР турецькому послу в Москві 30 травня 1953 р., в якій, зокрема, говорилося: «В ім'я збереження добросусідських відносин і зміцнення миру... Радянський уряд заявляє, що Радянський Союз не має ніяких територіальних претензій до Туреччини. Що ж до питання про протоки, то Радянський уряд...

* На переговорах у Москві Сараджоглу запропонував, щоб СРСР підписав з Туреччиною пакт про взаємну допомогу, виконання якого безпосередньо залежало б від умов англо-франко-турецького союзного договору, фактично підготовленого на той час. Це означало спробу втягнути СРСР у воєнний союз з англо-французьким блоком, зірвати радянсько-німецький пакт про ненапад і спровокувати таким чином збройне зіткнення нашої країни з Німеччиною та Італією. Радянський уряд не міг піти на укладення такого договору і запропонував підтвердити радянсько-турецький пакт про дружбу і нейтралітет 1925 р. Однак Сараджоглу відхилив цю пропозицію (Див.: Історія зовнішньої політики СССР, 1917—1945 гг. М., 1976, т. I, с. 413—414).

²⁸ Kreckler L. Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt am Main, 1964, s. 52—53; Lenczowski G. Soviet advantages in the Middle East. Washington, 1972, p. 38; The Middle East in World Politics. A study in Contemporary International Relations. Syracuse University Press, 1974, p. 11.

²⁹ Parliamentary Debates. House of Commons, 1939, vol. 352, col. 1727—1729.

³⁰ Див.: Salter C. Introducing Turkey. London, 1961, p. 91; Jäschke G. Neues zur russisch-türkischen Freundschaft von 1919—1939.—Welt des Islams (Leiden), 1961, Bd. VI, № 3—4, s. 203, 210; Bell Ph. M. II. British policy in the Mediterranean, 1919—1939.—La Méditerranée de 1919 a 1939. Actes du Colloque organisé par le Centre de Méditerranée moderne et contemporaine (Nice, 28—31 mars 1968). Paris, 1969, s. 73—75; Weisband E. Turkish foreign policy 1943—1945. Princeton University Press, 1973, p. 20, 22, 29, 315—318; Crevelde M. L. The Balkan Clue. London, 1973, p. 76—77; The Soviet Union and the Developing Nations. Baltimore and London, 1974, p. 24—25, McLaurin R. D. The Middle East in Soviet Policy. Toronto-London, 1975, p. 4—7, 17—18.

^{31–32} Документи зовнішньої політики СССР. М., 1957. Т. I, с. 34—35.

³³ Внешняя политика Советского Союза в период Великой Отечественной войны. Док. и материалы. М., 1946. Т. I, с. 133.

вважає за можливе гарантування безпеки СРСР з боку проток на умовах, однаково прийнятних як для СРСР, так і для Туреччини»³⁴.

Відрядно, що така шира і дружня позиція Країни Рад знаходить дедалі більше розуміння в урядових колах нашого чорноморського сусіда. «Загроза безпеці Туреччини походить не від Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, а від країн Заходу,— заявив у травні 1978 р. тодішній прем'єр-міністр Турецької республіки Б. Еджевіт.— У цьому нас переконав увесь хід розвитку міжнародних відносин після другої світової війни»³⁵.

Тільки цілковита методологічна безпорадність змушує деяких західних авторів шукати пояснення основних тенденцій соціально-економічного і зовнішньополітичного розвитку Туреччини в 60—70-х роках... в «активізації московської пропаганди»³⁶.

Історіографічний аналіз праць, присвячених радянсько-турецьким відносинам, допомагає не тільки утвердженню історичної правди, а й сприяє дальшому розвитку цих зв'язків, які ознаменувалися підписанням у червні 1978 р. Політичного документа про принципи добросусідського і дружнього співробітництва між СРСР і Турецькою республікою, що становить, як відзначив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, «...важливий етап у розвитку наших відносин по шляху, наміченому свого часу Ленінім і Ата-тюрком»³⁷.

І. Ф. Черніков (Київ)

³⁴ История дипломатии. М., 1974. Т. V, книга первая, с. 530—531.

³⁵ Правда, 1978, 28 мая.

³⁶ Landau Yacob M. Radical Politics in modern Turkey. Leiden, 1974, p. 26.

³⁷ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979. Т. 7, с. 378.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Ужгород: Карпати, 1980, 295 с.

Під час відзначення 40-річчя возз'єднання Північної Буковини і колишніх Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії з Радянською Україною в складі СРСР вийшли з друку «Нариси історії Чернівецької обласної партійної організації»*. Книга розповідає про основні етапи виникнення, розвитку, діяльності партійної організації Чернівецької області, боротьбу комуністів, усіх трудящих за Радянську владу на Північній Буковині, возз'єднання її з Радянською Україною у складі СРСР, про успіхи в соціалістичному перетворенні краю за минулі сорок років. Будучи однією з серії книг про обласні партійні організації республіки, вона є значним внеском у висвітлення історії Комуністичної партії України — бойового загону КПРС.

В «Нарисах» широко використані твори В. І. Леніна, матеріали і рішення Комуністичної партії, праці товариша Л. І. Брежнєва, які становлять методологічну основу книги. Залучивши при цьому також значну кількість архівних документів, матеріалів періодичної преси та інших джерел, авторський колектив підготував наукову працю, яка вперше систематизує і висвітлює історію Чернівецької обласної партійної організації.

У вступі ґрунтовно показано нестерпну обстановку економічного гніту, політичного безправ'я, національних утисків, характерних для становища трудящих мас Північної Буковини в роки її окупації іноземними загарбниками. Висвітлено питання зародження перших комуністичних груп і організацій, створення Комуністичної партії Буковини, яка з 1926 р. згідно

з рішенням V Конгресу Комінтерну увійшла до складу Комуністичної партії Румунії. Замість ЦК Компартії Буковини був створений новий керівний орган — Буковинський крайовий комітет, який очолював боротьбу трудящих краю за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною в складі Союзу РСР.

В книзі розкриті питання возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною, створення Чернівецької обласної партійної організації, її важливої ролі в соціалістичній перебудові народного господарства. Наголошено на тому, що з перших же днів встановлення Радянської влади Комуністична партія України під керівництвом ЦК ВКП(б) розгорнула на визволеній Буковині широку роботу по створенню місцевих Рад депутатів трудящих, громадських організацій, по ідейному вихованню робітників, селян, трудової інтелігенції, спрямовуючи їх творчу енергію на якнайшвидше піднесення продуктивних сил краю, розвиток його економіки і культури, ліквідацію опору класово ворожих сил — недобитків експлуататорських класів, українських, румунських, молдавських і єврейських буржуазних націоналістів, які вели підступну антирадянську діяльність.

ґрунтовно висвітлено в «Нарисах» діяльність обласної партійної організації в період Великої Вітчизняної війни, її заходи по мобілізації трудящих на відсіч загарбникам, роботу партійного підпілля і партизанських формувань в тилу ворога, визволення області Червоною Армією та питання подання трудящими краю на чолі з комуністами всебічної допомоги фронту.

Боротьба трудящих Буковини проти німецьких загарбників була нерозривно зв'язана з боротьбою всього радянського народу за свободу і незалежність своєї Вітчизни і становила її невід'ємну частку.

У лавах Червоної Армії, у партизанських загонах і комуністичному підпіллі патріоти Радянської Буковини виявили виняткову мужність і відвагу, захищаючи Вітчизну від фашистів та їх буржуазно-націоналістичних прислужників.

* Редакційна колегія: В. Г. Дикусаров (голова), М. І. Іванеско, О. І. Ємельянова, В. М. Косташ, М. П. Ліщенко, В. М. Малишко, Ф. І. Марценков, П. А. Рудик, Н. П. Сирота, М. Т. Шепета.

Організатором боротьби трудящих в тилу ворога на території області став підпільний обком партії, очолюваний вірним лєнінцем О. П. Боярко. Він діяв з серпня 1941 р. по березень 1942 р. Велику роль в антифашистській боротьбі відіграли підпільні партійні організації й групи, що діяли тут протягом липня 1941 — квітня 1944 р. Під їх безпосереднім керівництвом активно чинили опір фашистським загарбникам комсомольські та інші патріотичні організації і групи. Невмирущою славою відкрили себе хотинські комсомольці-підпільники на чолі з Кузьмою Галкіним, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Всього в підпіллі вели боротьбу понад 900 чол. У партизанських загонах, партизансько-організаційних групах області взяло участь близько 1200 чол. Підпільникам і партизанам допомагали сотні радянських патріотів.

Боротьба трудящих Чернівецької області на тимчасово окупованій території продемонструвала їх патріотизм, жагучу неапатність до фашизму, могутню духовну силу, відданість Радянській владі.

Після розгрому фашистських агресорів трудящі Радянської Буковини, як і весь радянський народ, зосередили всі свої зусилля на відбудові народного господарства і його дальшому розвитку. В «Нарисах» широко показується процес відновлення діяльності партійних, державних та громадських організацій, відродження народного господарства, закладів культури, організагорська та ідеологічна робота обласної партійної організації в післявоєнні роки. Значне місце, зокрема, відведено питанням соціалістичної перебудови сільського господарства, яка проходила в умовах гострої класової боротьби.

Багато уваги в книзі приділено розкриттю питань діяльності партійних організацій Чернівецької області в умовах дальшого розвитку соціалістичного суспільства. Тут йдеться про їх роботу в нагущуванні виробничих потужностей промисловості краю, організаційно-господарському зміцненню колгоспів, культурному будівництві, доборі й вихованні кадрів, піднесенні творчої активності мас.

Автори книги докладно аналізують діяльність обласної партійної організації в умовах розвиненого соціалізму і поступового переходу до комунізму. Зокрема, ґрунтовно показано велике значення постанов жовтневого (1964 р.) та листопадового (1964 р.) пленумів ЦК КПРС, рішень XXIII—XXV з'їздів КПРС, XXII—XXV з'їздів Компартії України в поліпшенні роботи партійних організацій області в усіх галузях народного господарства і культури, ідейно-політичному вихованні трудящих, удосконаленні стилю партійної роботи.

В «Нарисах» розкривається постійна турбота ЦК КПРС і ЦК Компартії України про поліпшення діяльності місцевих партійних організацій, в тому числі і Чернівецької обласної партійної організації. Про це яскраво свідчать наведені в рецензованій праці відповідні Постанови ЦК КПРС і ЦК Компартії України з важливих питань партійної роботи.

Позитивною рисою книги є те, що в ній узагальнюється кращий досвід діяльності ряду районних партійних комітетів, первинних партійних організацій, окремих комуністів в їх боротьбі за перетворення в життя рішень партії і уряду. Зокрема, авторський колектив приділив значну увагу висвітленню ролі обласної партійної організації у мобілізації трудящих області на виконання історичних рішень XXV з'їзду КПРС, завдавши Х п'ятиріччя.

Одним з достоїнств рецензованої праці є широкий показ справ комуністів, видних людей краю, які присвятили своє життя боротьбі за визволення з-під неапатного ладу капіталізму, возз'єднання з єдинокровними братами, перемогу соціалістичного ладу, здійснення грандіозних планів партії у період розвиненого соціалізму.

Весь зміст книги переконливо спростовує вигадки буржуазних фальсифікаторів, які схиляються в своїх писаннях довести, що Радянська влада не принесла буковинцям щастя і волі, що їхнє майбутнє «лежить за межами Радянської України» і таке інше. Багатий фактичний матеріал «Нарисів», беззаперечно свідчить, що в братній сім'ї радянських народів, за короткий історичний строк Північна Буковина під керівництвом Комуністичної партії здійснила гігантський стрибок від вікової відсталості до небаженого раніше економічного і культурного розвитку. І цілком слушно зазначають автори, що саме «соціалізм приніс трудящим краю величезні матеріальні і духовні блага», а глибокі соціалістичні перетворення в усіх галузях промисловості, сільського господарства і культури області — результат героїчної праці робітників, колгоспників, інтелігенції краю, могутньої сили лєнінської дружби народів.

На жаль, «Нариси» не позбавлені й деяких недоліків. Зустрічаються невірні назви ініціали людей, про яких йде мова, не завжди подані необхідні посилання.

В цілому рецензована книга написана на високому науково-теоретичному рівні з широким використанням багатого фактичного матеріалу і заслуговує на схвальну оцінку. Вона безсумнівно сприятиме глибокому вивченню історії нашої партії, важливій справі комуністичного виховання трудящих на героїчних традиціях партії і народу

В. О. Замлинський (Київ)

**КПСС — ЯДРО ПОЛИТИЧЕСКОЙ
СИСТЕМЫ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА.**

Вища школа, 1979. 246 с.

Комуністична партія приділяла і приділяє постійну увагу питанням діяльності політичної системи радянського суспільства, місця й ролі в ній партії. В історико-партійній літературі останнім часом вийшли праці, присвячені цій проблемі. Серед них значний інтерес викликає праця Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС «КПСС — ядро политической системы советского общества»*. В ній на основі марксистсько-ленінської методології, рішень партійних і державних органів, нової Конституції СРСР, праць товариша Л. І. Брежнєва показана керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії в політичній системі радянського суспільства, висвітлена діяльність радянської загальнонародної держави і громадських організацій на етапі розвинутого соціалізму, піддані критиці антикомуністичні концепції з даної проблеми.

В монографії підкреслюється, що особливого розмаху набула політична і організаційська робота партії в сучасних умовах, на етапі розвинутого соціалізму. КПРС — партія робітничого класу — стала партією всього радянського народу, його авангардом, політичним і ідейним вождем, натхненником будівництва комунізму. Її керівна роль закріплена в Основному Законі нашої держави. «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій, — записано в статті 6 Конституції СРСР, — є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народам»¹. Ці емкі слова, що визначають величезні заслуги партії перед робітничим класом, всіма трудящими країни, пронизують всю книгу.

У рецензованій праці дано аналіз найважливіших принципів і факторів, які зумовлюють зростання ролі партії в радянському суспільстві, показано, що це — об'єктивний, закономірний і в той же час свідомо регульований процес, який відповідає її політичним цілям і завданням. КПРС визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, внутрішню і зовнішню політику держави, керує творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обгрунтованого характеру його боротьбі за торжество комунізму. Значне місце в книзі відведено розкриттю економічної стратегії партії, яка в

концентрованому вигляді формує головні завдання всього господарського розвитку країни на далеку перспективу, і визначає її головну суть — невідпинне піднесення добробуту народу. Партія добивається неперорухної ідейно-політичної єдності нашого народу, цілеспрямованого, скоординованого розвитку всіх складових частин суспільного організму, зміцнення зв'язків з масами, комплексного підходу до питань комуністичного виховання всіх верств населення.

У книзі дано аналіз якісного складу рядів КПРС, регулюванню її зростання, що зумовлюється соціально-економічним станом і класовою структурою суспільства, дотриманням ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва. Нині в рядах КПРС понад 17 млн. кращих представників робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції. З року в рік в її рядах зростає питома вага робітників. Так, партійний прошарок серед робітничого класу з 1957 р. по 1978 р. зріс на 4,3 млн. чол. і становив 6,7 млн. членів і кандидатів в члени КПРС (с. 37). Ряди КПРС поповнюються представниками колгоспного селянства, в основному за рахунок провідних професій сільськогосподарського виробництва — механізаторів, тваринників, спеціалістів. Після безрєзного (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС колгоспні партійні організації зросли на 720 тис. чол., в тому числі на 258 тис. механізаторів і 127 тис. тваринників (с. 38). Нині робітники і колгоспники становлять майже 56% складу партії, що дає змогу зосередити основні сили їх в сфері матеріального виробництва. Близько 80% від загальної кількості комуністів зайнято в народному господарстві (с. 40).

Близько 8 млн. комуністів — спеціалісти з вищою і середньою освітою. Серед них 20% — представники технічної інтелігенції, понад 24% — діячі науки, літератури, мистецтва, працівники освіти, охорони здоров'я та ін. (с. 38). У 1966—1977 рр. зросла питома вага (72,9%) прийняття в кандидати партії комсомольців. За цей період ряди КПРС поповнили понад 3 млн. членів ВЛКСМ (с. 39). Зростання партійних рядів за рахунок кращих представників інших соціальних груп нашого народу свідчить про розширення соціальної бази КПРС, зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції.

Комуністична партія як ядро політичної системи радянського народу здійснює керівництво ним через комуністів, які працюють в державних і громадських організаціях — Радах, профспілках, комсомолі, добровільних товариствах трудящих, творчих спілках. Нова Конституція надала цим організаціям право законодавчої ініціативи, широкої участі у розв'язанні економічних, політичних і соціально-культурних питань.

Найбільш представницькими органами влади і найважливішою формою розвитку

* Авторський колектив: Л. А. Нагорная (руководитель), Л. Е. Беренштейн, И. П. Кожуало, В. Л. Савельев, В. П. Шевчук.

¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1977, с. 7.

радянської соціалістичної демократії є Ради народних депутатів. Серед 2,2 млн. депутатів — 68% робітників і колгоспників. Депутатами Рад є представники понад 100 націй і народностей нашої країни (с. 79, 87). У складі органів місцевої влади, обраних у 1977 р., 68,4% становлять робітники і колгоспники, 49% — жінки, 32,4% — молодь у віці до 30 років (с. 79).

Значне місце в книзі відведено висвітленню участі комуністів у роботі Рад та їх виконкомів. Партія постійно активізує роботу партійних груп радянських виборних органів, які виступають ініціаторами вдосконалення стилю, форм і методів роботи Рад, зміцненню загальнонародної держави.

Значну увагу в монографії приділено діяльності в політичній системі радянського суспільства профспілок, в рядах яких понад 123 млн. чол., об'єднаних в 700 тис. первинних організаціях, близько 500 тис. цехових комітетах, 2,5 млн. профгруп (с. 101, 108). В ній показано багатогранну діяльність профспілок під керівництвом партії по розгортанню Всесоюзного соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань десятої п'ятирічки, у розв'язанні найважливіших проблем комуністичного виховання, організації праці, відпочинку, побуту радянських людей.

Вірним помічником і бойовим резервом партії виступає Ленінський комсомол, який нині об'єднує в своїх рядах понад 38 млн. юнаків і дівчат. Майже половина з них зайнята в сфері матеріального виробництва. В десятій п'ятирічці 140 найбільших будов оголошені Всесоюзними ударними комсомольськими будовами над спорудженням більше 3 тис. об'єктів шефствують місцеві комітети комсомолу (с. 112—113, 120). Комсомольські організації широко використовують надані їм Конституцією СРСР права участі в управлінні державними і громадськими справами. Так, у складі місцевих Рад народних депутатів, обраних у 1977 р., 421,4 тис. депутатів (32,4% до загальної кількості молоді у віці до 30 років). Серед них — 451,7 тис. членів ВЛКСМ. Значно зросло представництво молоді у Верховних Радах союзних і автономних республік. У Верховній Раді СРСР 317 депутатів. (с. 114).

Значне місце в монографії відведено ролі кооперативних організацій, науково-технічних товариств, творчих спілок в політичній системі радянського суспільства.

Привертають увагу сторінки монографії, в яких йдеться про місце первинних партійних організацій як авангарду колек-

тивів, їх політичного ядра. На передньому краї економічного і культурного будівництва в 1978 р., наприклад, діяло 396 тис. первинних парторганізацій (с. 143). Яскраво проявляється авангардна роль комуністів у трудових колективах, які палким словом, особистим прикладом згуртовують і ведуть за собою маси на виконання завдань, що їх ставить партія. На значному фактичному матеріалі в монографії розкривається досвід партійних організацій, трудових колективів РРФСР, України та інших братніх республік по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС, підвищенню ефективності і якості роботи, формуванню у трудящих марксистсько-ленінського світогляду, організації економічної освіти, трудового, інтернаціонального і морально-го виховання.

В монографії розкривається зміст і значення соціалістичного демократизму, суть якого полягає в залученні найширших народних мас до участі в управлінні всіма державними і суспільними справами, а також в поєднанні реальних прав і свобод громадян з їх обов'язками і відповідальністю перед суспільством.

Окремий розділ книги присвячений критиці буржуазної фальсифікації керівної ролі КПРС в політичній системі радянського суспільства. Викриваючи буржуазних ідеологів і політиків, правих і «лівих» ревізіоністів, які об'єднали свої зусилля з метою очорнити нашу партію, автори показали, що ідеологам відживаючих класів ніколи не вдасться протиставити Комуністичну партію радянському народові, бо партія — це авангард народу, його найбільш свідомо, передова частина, невіддільна від народу.

Рецензована праця не позбавлена й окремих недоліків. На наш погляд, доцільно було б ширше показати ідеологічний арсенал партії в проведенні політико-виховної роботи в трудових колективах, зокрема показати роль політінформаторів, агітаторів, лекторів, наставників, засобів масової інформації і пропаганди. Доцільно було також дати короткий історіографічний огляд висвітлюваної теми. Однак це не впливає на загальну позитивну оцінку змістового дослідження. Незважаючи на порівняно невеликий обсяг, книга насичена багатим науковим і ідейно-політичним змістом. Її з інтересом прочитають науковці, партійні працівники, широке коло читачів.

М. О. Буцько, (Київ,
І. П. Іваненко (Київ)

КОМУНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

(За редакцією доктора історичних наук
М. М. Лисенка).

Видання друге, перероб.,
вид-во «Радянська школа»,
К., 1979, 144 с.

Одним з головних завдань ідеологічної роботи нашої партії на сучасному етапі комуністичного будівництва є виховання підрастаючого покоління в дусі високої комуністичної свідомості. Актуальним проблемам підвищення ефективності комуністичного виховання учнів і присвячена рецензована книга.

У вступній частині автори¹ підкреслюють важливість використання комплексної системи, яка б забезпечувала єдність формування в учнів марксистсько-ленінського світогляду і трудового, патріотичного, інтернаціонального, морального, правового та атеїстичного виховання.

Про завдання вчителя історії у процесі формування марксистсько-ленінського світогляду учнів розповідається в 1-му розділі книги. Цей процес автори розглядають у двох планах: формування світоглядних знань та вироблення світоглядних переконань. Враховуючи це, вчитель повинен і відповідно планувати та проводити всю роботу з учнями: тобто, озброюючи їх знаннями, постійно дбати і про формування адекватних переконань, вироблення особистого ставлення до дійсності (стор. 13). Надзвичайно важливо виробити у дітей активну життєву позицію трудівника соціалістичного і комуністичного суспільства.

На уроках історії необхідно ознайомити учнів з основними історичними поняттями та закономірностями. При цьому потрібно, як наголошують автори, з метою додержання наступності в оволодінні ними чи іншими найбільш важливими елементами, що складають світоглядну основу курсу історії, широко використати міжкурсові і міжпредметні зв'язки.

У праці підкреслюється важливість використання також і різноманітних методичних прийомів, які б сприяли найбільш ефективному і свідомому засвоєнню програмного матеріалу, творчому осмисленню його. Важливе місце серед них відводиться вивченню творів В. І. Леніна, матеріалів XXV з'їзду КПРС, Конституції СРСР, доповідей, промов і статей Л. І. Брежнєва, інших партійних документів.

Автори показують, як на основі конкретних фактів, що розповідають про роль і

значення праці в суспільстві, про трудову діяльність людей у різні епохи, їх любов до праці, високу професійну майстерність, проводиться ідейна та психологічна підготовка учнів до трудової діяльності. З метою глибокого вивчення цієї проблеми на уроках історії автори пропонують вчителям широко використати багатий матеріал, який міститься в творах основоположників марксизму-ленізму, партійних документах, художній та мемуарній літературі тощо. Вчителям пропонують такі перевірені на практиці методи і прийоми, як стисле розкриття марксистсько-ленінського вчення про Вітчизну і патріотизм на основі ознайомлення учнів з творами основоположників марксизму-ленізму та партійними документами, широке використання матеріалів, у яких розповідається про революційні, бойові та трудові подвиги радянських людей, виконання учнями завдань пошукового характеру, написання творчих письмових робіт тощо. Спираючись на передовий досвід шкіл УРСР, проведені експериментальні дослідження, автори роблять висновок, що «ефективність в інтернаціональному вихованні учнів досягається тоді, коли вчитель... глибоко продумує систему роботи на уроках історії» (стор. 73). В цій системі важливо, щоб інтернаціоналістські ідеї у кожному наступному класі розкривалися і обґрунтовувалися все глибше, всебічно і на більш широкій фактичній основі.

На конкретному матеріалі автори розкривають зміст і методику роботи по інтернаціональному вихованню учнів, показують, як на уроках історії підбираються різні приклади, завдання і вправи, які пов'язані з конкретними явищами суспільного життя.

Відзначаючи як важливий засіб у системі морального виховання учнів використання прикладів з життя і діяльності К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, визначних діячів Комуністичної партії, Радянської держави, автори пропонують комплексно використовувати емоційно насичену розповідь, бесіди, проблемні уроки, диспути, коментоване читання документів та уривків з творів художньої літератури, діафільми, кінофільми тощо.

Невід'ємною складовою частиною комуністичного виховання учнів є глибоке розуміння ними прав і обов'язків радянського громадянина, правових норм співжиття людей у соціалістичному суспільстві. Авторі розкривають основні напрями роботи вчителів по підвищенню правового виховання учнів, їх правової культури.

Особливу увагу під час проведення навчально-виховної роботи на уроках потрібно звернути на питання марксистсько-ленінського вчення про державу і право, становлення і зміцнення соціалістичної законності, важливі теоретичні положення про радянську загальнонародну державу і право, вивчення тексту нової Конституції

¹ Посібник написали: вступ, розділи I, III, резюме — М. М. Лисенко, розділ II — І. М. Скрипкін, розділ IV — З. М. Шалик, розділи V і VII — Г. І. Підлуцький, розділ VI — І. М. Скрипкін і А. А. Булда.

СРСР. Вчитель знайде багато конкретних прикладів успішного здійснення правового виховання учнів на уроках історії.

Практично важливим для вчителя є визначення конкретних завдань науково-атеїстичного виховання у процесі викладання історії (стор. 124). Їх успішне вирішення, дієвість і ефективність науково-атеїстичного виховання значною мірою залежить від оптимального співвідношення загального, визначеного змістом курсу історії, і часткового — специфічних особливостей, що впливають з основних завдань атеїстичної пропаганди в певній місцевості. Аналізуються й ефективні методичні прийоми, які допоможуть вчителю поглиблювати і систематизувати науково-атеїстичні знання учнів.

Автори вдало скомпонували великий матеріал, знайшли раціональне співвідношення у висвітленні теоретичних питань з конкретним розкриттям історичних законо-

мірностей, понять, подій і явищ на основі використання яскравих фактів, художніх образів, аудіовізуальних посібників, краєзнавчого матеріалу.

Поряд з цим слід висловити й кілька побажань авторам. Враховуючи важливість даної проблеми, бажано було б приділити більше уваги позакласним формам роботи з учнями в справі комуністичного виховання їх, додавши окремий спеціальний розділ, присвячений цьому питанню.

Для вчителів-істориків були б також корисні рекомендації щодо проведення кількох варіантів уроків, які лише називаються в посібнику під час вивчення окремих тем. Доцільно було б подати з кінця список основної літератури з даної проблеми.

В цілому ж книга написана на високому науково-теоретичному рівні і, безперечно, зацікавить вчителів історії.

М. Б. Євтух (Київ)

Ю. М. Лизогуб

РАБОЧИЙ КЛАСС СССР В БОРЬБЕ ЗА ПОБЕДУ КОЛХОЗНОГО СТРОЯ (1928—1937)

Львов, Изд-во при Львовском гос. ун-те
издат. объедин. «Вища школа», 1978, 172 с.

Робітничий клас СРСР відіграв величезну роль у соціалістичному перетворенні сільського господарства. На практиці було підтверджено передбачення В. І. Леніна: «...керівництво пролетаріату одно-тільки може вивести масу дрібних землеробів з рабства капіталу і привести до соціалізму»¹.

Рецензована книга Ю. М. Лизогуба є комплексним дослідженням, в якому автор, спираючись на праці своїх попередників, зробив спробу розкрити всі сторони цієї проблеми. Велика увага в книзі приділяється діяльності Комуністичної партії в здійсненні суцільної колективізації сільського господарства. Партія вела рішучу боротьбу з противниками соціалістичної перебудови села, з тими, хто виступав проти участі у здійсненні колективізації робітничого класу. До розв'язання завдань соціалістичних перетворень у сільському господарстві були залучені Ради, громадські організації трудящих. З метою посилення керівництва колгоспним рухом з боку робітничого класу партія направила передових промислових робітників на село. Однією з найважливіших форм безпосередньої і активної участі широких мас робіт-

ничого класу в соціалістичній реконструкції села стало робітниче шефство. У книзі Ю. М. Лизогуба наведено великий фактичний матеріал, який характеризує цю форму робітничої допомоги селу.

Автор повно і всебічно висвітлює участь двадцятип'яти тисячників, семитисячників, робітничих бригад, шефських товариств підприємств, працівників політвідділів МТС і радгоспів в організації колгоспів, підготовці колгоспних кадрів, у розвитку соціалістичного змагання на селі, вирішенні інших питань колгоспного будівництва. Їх масово-політична робота в цій галузі розглядається у книзі на прикладі ряду великих підприємств країни. Багато уваги приділено аналізу діяльності робітників по ліквідації куркульства як класу. Послання робітничого класу внесли величезний вклад у перебудову і зміцнення партійних і комсомольських організацій, Рад на селі.

Висновок автора про те, що участь робітників-комуністів у роботі сільських партійних організацій значною мірою сприяла зміцненню виробничого принципу побудови партійних органів на селі, активному залученню комуністів до колгоспного виробництва, ґрунтується на великому фактичному матеріалі.

Спеціальний розділ автор присвятив участі робітників у створенні матеріально-технічної бази сільського господарства. Розвиток промисловості створював умови для розширення економічної і технічної допомоги держави селянству, забезпечував матеріальну базу кооперації. На першочергову необхідність створення матеріально-технічної бази для соціалістичної перебудови села вказував В. І. Ленін: «Трактори — найважливіший засіб для радикаль-

¹ Ленін В. І. III конгрес Комуністичного Інтернаціоналу: 22 червня—12 липня 1921 р. — Повне збір. творів, т. 44, с. 10.

ної ломки старого землеробства і для розширення оранок»².

У книзі цікаво розкривається питання про участь широких мас селянства у будівництві нових і реконструкції старих заводів сільськогосподарського машинобудування. Хоч завдання створення нової матеріально-технічної бази для колгоспного виробництва у період суцільної колективізації не було розв'язане у повному обсязі, вже тоді вдалось закласти основу для швидкого зростання сільськогосподарської техніки у наступні роки.

Робітники не тільки створювали техніку для села, а й вчили колгоспників правильно використовувати сучасні машини. Про допомогу робітників у підготовці механізаторських кадрів для сільського господарства, у створенні МТС Ю. М. Лизогуб пише на основі вивчення численних архівних матеріалів і періодичних видань.

У книзі проаналізовано різнобічний вплив робітничого класу на селянські ма-

си у період суцільної колективізації: культурно-освітню діяльність, участь у проведенні господарсько-політичних кампаній на селі.

Монографія Ю. М. Лизогуба не позбавлена ряду недоліків. Автор поставив собі за мету показати специфіку діяльності робітничого класу по соціалістичній перебудові села в окремих національних районах країни, проте належного висвітлення це питання не дістало. В республіках Середньої Азії і в Казахстані, у Закавказзі колективізація була пов'язана з особливими труднощами. До того ж місцеві кадри робітничого класу були нечисленні. І тут повною мірою виявився інтернаціоналізм робітників Росії і України. На жаль, автор дуже скупо, лише окремими штрихами охарактеризував діяльність робітників у селі в роки другої п'ятирічки.

Проте, незважаючи на вказані недоліки, книга Ю. М. Лизогуба вносить певний вклад у дослідження однієї з найважливіших проблем історії соціалістичного будівництва в СРСР.

В. З. Дробіжев (Москва)

С. В. Виднянский.
**КОНСОЛИДАЦИЯ
ПРОФСОЮЗНОГО ДВИЖЕНИЯ
В ЧЕХОСЛОВАКИИ 1969—1975.**

К.: Наукова думка, 1979, 212 с.

Важливі питання історії братнього чехословацького народу часто привертаять увагу радянських науковців. Видані за останній час монографії та колективні збірники охоплюють найважливіші події в житті трудящих країни від революційних перетворень 1945—1948 рр. до побудови соціалізму. Однак актуальні проблеми профспілкового руху, зростання ролі цієї масової організації трудящих у соціалістичному будівництві ще не знайшли належного висвітлення в працях як учених нашої країни, так і Чехословаччини.

Важливість рецензованої монографії у тому, що її автор досліджує один з найскладніших періодів в історії ЧССР — період політичної консолідації після кризи 1968—1969 рр. й активного будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. Це допомогло С. В. Виднянському всебічно розкрити керівну роль робітничого класу, його авангарду — Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) — у боротьбі за збереження завойованого соціалізму, зміцнення інтернаціональних зв'язків трудящих ЧССР з братніми соціалістичними країнами.

Потрібно відзначити ґрунтовну докумен-

тальну базу дослідження. Автор використав велику кількість опублікованих матеріалів КПЧ, чехословацького Революційного профспілкового руху (РПР), періодичної преси, а також документи з поточних архівів ВЦРПС, Української республіканської ради профспілок, Товариства радянсько-чехословацької дружби і т. ін. С. В. Виднянський творчо використав праці В. І. Леніна, в яких розкривається роль та значення профспілок у соціалістичному будівництві, їх взаємозв'язки з іншими громадськими організаціями і т. п.

Уперше в радянській історіографії автор показав соціальні наслідки злочинної діяльності антисоціалістичних сил у профспілках Чехословаччини в 1968—1969 рр. Він викриває форми і методи їх підривних дій. Як у центральних органах, так і на місцях праві захоплювали керівництво профспілками в свої руки, поступово витісняли комуністів з цих масових організацій, намагалися перетворити їх у знаряддя реакції. Восени 1968 р. до складу заводських комітетів деяких великих підприємств не було обрано жодного комуніста. Проводилося також їх систематизоване дроблення, створювалися спілки поза Революційним профспілковим рухом, переглядалися їх статuti з метою посилення стихійності й т. ін. (с. 40—46). Не применшуючи глибини політичної кризи, правильно висвітлюючи складне внутрішнє становище в країні, засилля антисоціалістичних сил, автор робить принципово важливий висновок про те, що вороги не змогли підірва-

ти віру робітничого класу в соціалізм. У рецензованій монографії показано боротьбу КПЧ за політичну консолідацію РПР, розкрито причини уповільнення темпів нормалізації політичного життя в Чехословаччині. Партійні органи вживали енергійних заходів до зміни ситуації, що склалася в результаті антинародної діяльності ворожих елементів всередині країни. Цей процес спирався на широку підтримку трудящими курсу КПЧ (с. 62). В монографії проаналізовано рішення XIV з'їзду Комуністичної партії Чехословаччини, який визначив чергові завдання соціалістичного будівництва і, зокрема, накреслив курс дальшої боротьби за консолідацію Революційного профспілкового руху.

Автор розповідає про зростаючу роль РПР у політичній системі чехословацького суспільства, докладно аналізує різні форми участі трудящих в управлінні виробництвом — виробничі наради, укладання колективних договорів, створення бригад соціалістичної праці і т. п. Якщо в 1970 р. було проведено 324 540 виробничих нарад, в роботі яких взяли участь понад 13,5 млн. чол., то в 1975 р. відповідно уже майже 1,5 млн. і 35 млн. чол. (с. 112). За цей час профспілки стали дійсно масовими організаціями.

Цікавими є наведені в монографії факти про участь профспілок у здійсненні програми соціально-культурного розвитку ЧССР. Автор характеризує форми і методи ідейно-політичної та культурно-масової роботи профспілкових організацій, підкреслюючи величезне значення її для формування нової людини — активного будівника розвинутого соціалістичного суспільства.

З інтересом читач ознайомиться з тими сторінками монографії, на яких йде мова про відновлення і утвердження принципів пролетарського інтернаціоналізму в діяльності профспілок Чехословаччини. С. В. Віднянський розповідає про розвиток відносин між профспілковими організаціями СРСР і ЧССР. У рішеннях VIII з'їзду РПР Чехословаччини містився заклик до всіх трудящих «ширше використовувати досвід радянських профспілок і профспілок інших соціалістичних країн у справі соціалістичного і комуністичного будівництва». В монографії розкрито багатогранну

діяльність керівництва Революційного профспілкового руху по зміцненню інтернаціональних зв'язків, які збагачують великі традиції не порушеної радянсько-чехословацької дружби.

На жаль, книга С. В. Віднянського не позбавлена й окремих недоліків. Одним з істотних є певне ототожнення автором двох понять — робітничий клас і профспілки. Звичайно, останні — найбільш масова організація насамперед робітничого класу. Однак, крім робітників, до їх складу входять службовці й широкі кола інтелігенції. Створено також профспілку кооперативного селянства. Тому, коли мова йде про те, що вивчення історії профспілкових організацій допомагає краще зрозуміти лише процес зростання ролі робітничого класу в суспільстві, то певною мірою принижуюється значення науково-технічної інтелігенції.

Варто було б подати (на 1975 р.) не тільки факти, що свідчать про кількість профспілок у країні, але й розкрити соціальний склад РПР.

В третьому розділі, присвяченому питанням змінення чехословацько-радянських відносин, слід було б вмістити матеріали, в яких розкривається значення дружніх зв'язків споріднених областей і міст-побратимів двох країн.

Невдалим, на наш погляд, є вступ до монографії. Він надто розтягнутий. Нечітко визначено й завдання дослідника. При характеристиці історіографії С. В. Віднянський говорить однаковою мірою як про праці, що мають лише посереднє відношення до теми (с. 19), так і про дослідження, які безпосередньо стосуються її. І хоч у вступній частині названо близько 100 прізвищ, ми не одержуємо чіткої відповіді на запитання: а що ж конкретно зроблено по темі.

Однак ці недоліки не знижують загальної позитивної оцінки монографії. Книгу С. В. Віднянського з інтересом зустрінуть не лише вчені-історики, студенти історичних факультетів вузів, а й широкі кола читачів, які цікавляться проблемами історії соціалістичного будівництва в ЧССР.

І. М. Гранчак (Ужгород).

С. М. Турияниця (Ужгород)

Ф. С. Репринцев.

РЕВОЛЮЦИОННЫЕ СВЯЗИ И
БОЕВОЕ СОДРУЖЕСТВО СОВЕТСКОГО
И ВЕНГЕРСКОГО НАРОДОВ
(1917—1945).

К.: Головное издательство
издательского объединения «Вища школа»,
1979, 136 с.

Одним з важливих завдань істориків нашої країни є вивчення актуальних питань зміцнення дружби народів, їх революційних зв'язків, бойової співдружності радянських людей з трудящими зарубіжних країн у роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

В цьому плані монографія Ф. С. Репринцева, в якій розповідається про становлення революційних зв'язків і бойової співдружності радянського і угорського народів у 1917—1945 рр., має певний науковий інтерес.

Досліджений автором період важливий тим, що в той час було закладено фундамент, на якому нині базується дружба і творча співпраця трудящих двох братніх соціалістичних країн. Не всі аспекти цих дружніх контактів однаково проаналізовані й висвітлені в радянській історичній літературі. До малодосліджених тем відносяться, наприклад, участь угорських добровольців у битвах за Іспанську республіку (1936—1938 рр.), підготовка організаторських партизанських груп на території Радянської України для боротьби з фашистськими загарбниками, які окупували Угорщину, спільні бойові операції радянських і угорських партизанів на землях Угорщини та Словаччини.

Автор монографії поставив перед собою завдання розглянути деякі важливі моменти в радянсько-угорських революційних зв'язках зокрема в період Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни в нашій країні, а також питання про бойову співдружність радянських і угорських партизанів у 1942—1944 рр., які ще недостатньо вивчені вченими-істориками. При цьому він згадує ті праці з цієї проблеми, в яких певною мірою вже висвітлено вищезгадані події, і дає їм належну оцінку (див. с. 6—18).

Методологічною основою дослідження є праці основоположників наукового комунізму, матеріали партійних з'їздів і пленумів ЦК КПРС та ЦК УСРП, виступи керівників нашої партії, інші важливі документи, в яких розглядаються питання пролетарського інтернаціоналізму. Ф. С. Репринцев у своїй книзі наводить численні архівні документи і матеріали партійних архівів, звіти обкомів Компартії України про розгортання партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни, Українського штабу партизанського руху, листівки Головного Політичного управління Червоної Армії. Автор ознайомився із спога-

дами колишніх партизанів-угорців, які брали участь у збройній боротьбі проти спільного ворога на тимчасово окупованій території України, з листівками-зверненнями Червоної Армії до населення Угорщини. В монографії використана і новітня радянська і зарубіжна література, а також матеріали радянської та угорської періодичної преси.

Головне місце у своїй книзі Ф. С. Репринцев відводить розповіді про те, як у боротьбі проти фашистських загарбників зміцніла та загартувалася бойова співдружність угорських та українських патріотів. Радянська країна подавала систематичну допомогу партизанському рухові ряду європейських держав. За рішенням ЦК КП(б)У на території УРСР створювалися організаторські групи, які згодом закидалися в Угорщину з метою розгортання активної боротьби з фашистськими окупантами. Автор відзначає, що «на території Радянської України за дорученням ЦК КП(б)У УШПР було підготовлено, споряджено і закинуто в тил противника, в тому числі на територію Угорщини, 11 організаторських груп і загонів...» (с. 130—131).

Всі ці питання Ф. С. Репринцев розглядає, використовуючи цікаві документальні дані, врахувавши складну політичну обстановку в Угорщині в той час.

Автор розповів також і про бойові діла 687 угорських добровольців, які брали активну участь у боротьбі за Іспанську Республіку, детально описавши основні операції угорських інтернаціоналістів на території цієї країни. Значна частина угорських антифашистів, які після виведення їх з Іспанії нелегально оселилися в країнах Західної Європи, під час другої світової війни зі зброєю в руках воювали проти фашистських загарбників. Багато хто з них не побачив перемоги й визволення своєї країни, але всім своїм життям вони доказали вірність ідеалам свободи, демократії і незалежності Угорщини.

Книга Ф. С. Репринцева написана на належному науковому рівні. Вона насичена багатьма фактами і документальними матеріалами, що створюють фундамент для висновків та узагальнень.

На нашу думку, монографія значно випередила б, якби автор хоч стисло, в невеличкому розділі, розповів про участь угорських інтернаціоналістів у відбудові Радянської Росії й побудові соціалізму в нашій країні. Окремі використані Ф. С. Репринцевим праці застаріли. Наприклад, книга Ш. Нограді. У 1970 році він написав нову («Історичний урок»), в якій наводить нові цікаві дані, робить окремі уточнення. Не можна погодитися з авторським твердженням про те, що в Угорщині в 1918 році існувала партія революційних соціалістів (с. 24). Такої організації взагалі не було, а була лише група революційних соціалістів, до складу якої входили в основному студенти вищих учбових закладів угорської столиці.

Незважаючи на згадані недоліки, монографія Ф. С. Репринцева, присвячена актуальним питанням історичного розвитку революційних зв'язків, бойової співдружності російського та угорського пролетаріату в роки громадянської та Великої Вітчизня-

ної воєн, безперечно, зацікавить спеціалістів-істориків, пропагандистів, студентів вузів.

В. І. Худанич (Ужгород),
В. А. Іліньо (Ужгород)

С. И. Аппатов

США И ЕВРОПА:

ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ АМЕРИКАНСКОЙ
КОНТИНЕНТАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ.

КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

БУРЖУАЗНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ США.

— М.: Мысль, 1979.—237 с.

Актуальність рецензованого дослідження, яке є підсумком багаторічної роботи його автора в галузі історіографії зовнішньої політики США, зумовлюється необхідністю наукового аналізу важливих рис сучасного ідеологічного та політичного життя найбільшої країни імперіалізму.

Історична наука, розвиток якої відображає об'єктивний хід суспільного процесу, є полем гострої боротьби між представниками антагоністичних класів. Основні зусилля буржуазних учених спрямовані на прикрашення експлуататорського ладу. В сучасних умовах, коли змінилося співвідношення сил між двома соціальними системами і на всіх ділянках боротьби між ними історична ініціатива остаточно перейшла до соціалізму, а правда про його епохальні досягнення сягає найвіддаленіших куточків земної кулі, буржуазні суспільствознавці розширюють напрямки своєї діяльності. Зокрема, вони беруть дедалі активнішу безпосередню участь у виробленні внутрішньо- та зовнішньополітичної стратегії найбільших капіталістичних країн. Зрозування так званого «академічного комплексу» з керівними колами імперіалістичної політики — примітна риса сучасного буржуазного суспільствознавства.

Найвиразніше це простежується на прикладі історичних та політико-соціологічних досліджень, присвячених зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки. Вони безпосередньо стосуються найважливіших проблем, які стоять сьогодні перед усім людством, — проблем війни і миру. Останні події, пов'язані із боротьбою прогресивних кіл проти намірів заокеанської воєнщини розв'язати нову гонку ядерних озброєнь в Європі, привертають особливу увагу до американської політики щодо європейського континенту.

Для рецензованої книги характерна чітка структура. Вона починається з аналітичного розгляду важливих питань класифікації та систематизації американської буржуазної історіографії міжнародних від-

носин. Такий підхід до проблеми є необхідною передумовою її успішного розв'язання. Спираючись на марксистсько-ленінські методологічні критерії, автор показує як спільну ідейну основу американської буржуазної історіографії, так і наявність у ній певних напрямків, які відображають політичні погляди різних буржуазних угруповань США. Цілісний підхід до американської буржуазної історіографії у поєднанні з конкретно-історичним розглядом її окремих проявів дає можливість автору всебічно й предметно проаналізувати складні питання теми.

Позитивною стороною рецензованої праці є те, що в ній переконливо розкрито, як залежно від певних змін зовнішньополітичного курсу США на передній план виходять різні течії буржуазної історіографії та політології. Це простежується, зокрема, на прикладі праць крайнього консервативного крила істориків і теоретиків міжнародних відносин. У 50-і — на початку 60-х років йому належали переважачі позиції в американській історіографії. Але під впливом окремих реалістичних зрушень у зовнішній політиці США кінця 60-х — початку 70-х років ці позиції були послаблені. «Зате, — слушно зазначає автор, — в середині і другій половині 70-х років на «антирозрядковій» хвилі спостерігається знову посилення позицій цього напрямку як за кількістю публікацій, так і за впливом крайнього консервативних поглядів на конкретно-історичні дослідження» (с. 34). Більше того, негативний курс вашінгтонської адміністрації щодо розв'язання назірлих питань радянсько-американських відносин вплинув і на ліберально-радикальних істориків, ожививши властиві їм так звані «помірковані» антикомунізм та антирадянщину (с. 35).

Ці тенденції знаходять, зрозуміло, свій наочний вияв у висвітленні буржуазними істориками США американської політики щодо Західної Європи, яка займає виняткове місце в заокеанській зовнішньополітичній стратегії, політичних, економічних, військових та ідеологічних планах Вашингтона. Тісно зв'язані між собою проблеми «атлантичного партнерства» та «західноєвропейської єдності» є ключовими у загальних концептуальних побудовах буржуазної історіографії та політології. З'ясовуючи певні тактичні відмінності у підході представників різних течій амери-

канської науки до оцінки названих проблем, автор рецензованої книги показує прогресуюче зрошчування «академічного комплексу» з державним апаратом США.

В зв'язку з цим не тільки пізнавальне, а й практичне значення має аналіз С. Й. Аппатовим поглядів теоретиків і практиків імперіалістичної політики США, які останнім часом дедалі частіше виступають в одній особі. Помітне місце серед право-консервативних істориків і публіцистів, як відомо, належить З. Бжезінському. Автор спеціально зупиняється на концепціях, обстоюваних нинішнім спеціальним радником президента США з питань національної безпеки у його книгах «Альтернатива розколу: за більш широку концепцію ролі Америки в Європі», «Між двома епохами. Роль Америки в технотронну еру» та численних статтях і виступах (с. 41—45). Бжезінського непокоять зростаючі розбіжності між політичними інтересами США, з одного боку, та західноєвропейських країн — з другого; він визнає, що «стара автоматична відповідність інтересів затьмарилася суперечливими національними пріоритетами». Однак американський автор намагається ігнорувати цю об'єктивну тенденцію розвитку, більше того закликає активно протидіяти їй. Теоретизування Бжезінського ґрунтуються на лише трохи підмальованому давньому твердженні про якісь глобальні інтереси США. Саме цим пояснюється постійне американське втручання в справи європейського континенту, політична, економічна й військова присутність США в Європі. Автор зазначає, що, на словах визнаючи необхідність перебудови системи міжнародних відносин, Бжезінський разом з тим намагається створити уявлення про сумнівність радянсько-американського співробітництва. Це потрібно йому, зокрема, для висування нових варіантів теорій, витриманих у традиційному дусі «холодної війни».

Одверта апологетика агресивної політики американських монополій поєднується у Бжезінського з не менш одвертим скептицизмом щодо можливості проведення західноєвропейськими країнами власного курсу в міжнародних відносинах, їх активної ролі в сучасному світі. Отже, новітня теорія «трилатеризму» або «трикутника співробітництва», який має об'єднати США, країни «Спільного ринку» та Японію, покладена на основу практичної діяльності адміністрації Картера, є лише модерністським прикриттям політики американського гегемонізму й глобалізму.

В рецензованій книзі ґрунтовно проаналізовано також погляди на проблеми «атлантичного партнерства» і «західноєвропейської єдності», яких дотримуються інші представники правого крила американської буржуазної історіографії, зокрема Дж. Болл, Е. Рієнкур, М. Каплан, Т. Стенлі, У. Ростоу, Ю. Ростоу, Ч. Болен, Р. Страус-Хюпе, У. Берджесс та ін.,

а також її помірковано консервативного крила — так званих «політичних реалістів». Автор приділяє певну увагу висвітленню критичних тенденцій в історичному і політичному мисленні буржуазних дослідників, що відбивають дедалі зростаюче розуміння широкими верствами американської громадськості змін, які відбуваються в світі, і вимагають налагодження ділового рівноправного співробітництва між державами різних континентів, різних суспільно-політичних устроїв.

Ставленню американської буржуазної історіографії до проблем європейської безпеки, висвітленню боротьби поглядів навколо пронесу розрядки напруженості в Європі присвячено заключний розділ монографії. Його позитивна риса — аналіз течій заокеанської історіографії та політології в зв'язку з розвитком міжнародної обстановки, тенденцій до розрядки напруженості в Європі та в усьому світі. Зміна і корегування американських концепцій європейської безпеки цілком слушно розглядаються автором як своєрідна захисна реакція на послідовну й принципову боротьбу Радянського Союзу за створення міцної системи європейської безпеки, боротьбу, що здобуває все ширшу підтримку народів, світової, зокрема американської, прогресивної громадськості.

У цих умовах навіть одверто праві представники консерваторів змушені про людське око висловлюватися за розрядку. Однак, як справедливо зазначає С. П. Аппатов, їхні погляди кінцеві-кінцем зводяться до такого: «Розрядка в Європі можлива лише на основі політики «з позиції сили» (с. 133). Обґрунтованість цього положення підтверджується не тільки переконливим матеріалом і даними, наведеними в рецензованій монографії, а й останніми зовнішньополітичними акціями уряду США.

С. Й. Аппатов показує спільне і відмінне у позиціях крайніх та поміркованих консерваторів, переконливо доводячи, що головним тут є спільне. Воно виявляється в тому, що консерватори в цілому розглядають проблеми європейської безпеки виключно в плані глобалістської політики Вашингтона: європейська безпека зводиться до західноєвропейської, а остання підпорядковується інтересам США на нашому континенті. Різниця ж знаходить відображення лише в словесному оформленні глобалістських планів: «помірковані» обґрунтовують американське втручання в європейські справи потребами «оборони» від міфічної «радянської загрози», а крайньо праві — необхідністю проведення жорсткої лінії щодо країн соціалістичної співдружності. Справжню суть позицій поміркованих консервативних теоретиків, їх схильність до фактичної підтримки концепцій та побудов крайньої правих автор вдало показує на прикладі висловлювань Г. Моргентау (с. 153, 156, 163).

Певну складність становить аналіз буржуазно-ліберальної та ліворадикальної те-

чий в американській історіографії. Автор, на наш погляд, правильно розв'язує це завдання, показуючи, як під впливом невідворотних історичних процесів відбувається наростання критичної хвилі щодо європейської політики США. Він дає чітку класову оцінку історико-політологічним школам «політичного реалізму», буржуазних лібералів «рузвельтівського толку», «нових лівих» та «ревізіоністів». Важливим є й висновок автора про те, що «на середину 70-х років спостерігається помітне зниження наступального критичного «пориву» у радикальних авторів» (с. 210). Ґрунтовно з'ясовуючи обмеженість критичних виступів на адресу офіційної політики Вашингтона в Європі, С. Й. Аппатов водночас наголошує на тому, що вони є свідченням зростаючих прагнень американської громадськості до розрядки міжнародної напруженості. Складні й іноді суперечливі явища в американській історіографії свідчать про неухильне зростання зовнішньополітичного авторитету СРСР, ідей миру і дружби між народами і разом з тим є відображенням поразок імперіалізму США, яких він зазнав у результаті в'єтнамської авантюри, краху реакційних диктатур у

Латинській Америці, Азії та Африці, вагомих зрушень у настроях європейської громадськості.

Рецензоване дослідження не позбавлене й окремих недоліків. Автор, на нашу думку, приділив обмаль уваги зв'язку європейської політики США з імперськими концепціями американізму, недостатньо розкрив суть відкритого походу заокеанських гегемонів проти національного суверенітету європейських держав. Неповною мірою враховано й те, що ця солідна монографія привертає увагу широкого читачького загалу — всіх тих, хто цікавиться проблемами європейської безпеки і миру. В зв'язку з цим цілком достатня для наукової праці контраргументація в окремих випадках потребує деякого розширення. Однак все це жодною мірою не зменшує великої наукової та пізнавальної цінності рецензованої монографії. Присвячене надзвичайно злободенній темі, яка хвилює не тільки фахівців, нове дослідження С. Й. Аппатова, безсумнівно, займе гідне місце в радянській американістиці.

Р. Г. Симоненко (Київ)

ПРИБАЛТИЙСКАЯ РЕАКЦИОННАЯ ЭМИГРАЦИЯ СЕГОДНЯ

*Литовская, латышская и эстонская
антисоветская эмиграция
на службе империализма*

Рига, «Зинате», 1979, 235 с*.

Завдання XXV з'їзду КПРС «підвищити роль суспільних наук у наступальній боротьбі проти антикомунізму, в критиці буржуазних і ревізіоністських теорій, викритті фальсифікаторів ідей марксизму-ленізму»¹ зумовлено тим, що імперіалізм у протиборстві з соціалізмом вдається до всіляких підступних засобів. Досить показовим у цьому відношенні є використання ним проти Радянського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності реакційних емігрантських елементів.

* Колективна монографія Інституту історії АН Латвійської РСР, Інституту філософії, соціології і права АН Литовської РСР та Інституту мови і літератури АН Естонської РСР. Редколегія: акад. АН Латвійської РСР В. А. Штейнберг (відпов. ред.), Я. Я. Вейш (заст. відпов. ред.), А. А. Гайдис, В. А. Найденов, Ю. І. Прикуліс, Б. Я. Пуделс, Ф. С. Раевська.

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, с. 241.

Рецензована монографія, підготовлена вченими трьох братніх радянських республік, дає відсіч опробам імперіалізму підірвати інтернаціональну єдність народів нашої країни. Книга побудована на багатому фактичному матеріалі. В ній висвітлюється історія виникнення прибалтійської буржуазно-націоналістичної еміграції та створення її антирадянських центрів, викривається неспроможність інсинуацій, до яких вдаються ці центри в своїх тлумаченнях проблем розвитку в Радянській Прибалтиці народного господарства, соціально-політичних і національних відносин, а також становища релігії і церкви. Показано роль, яку відводить імперіалізм реакційним угрупованням прибалтійської еміграції у боротьбі проти розрядки міжнародної напруженості.

Для читача в нашій республіці книга становить особливий інтерес. Адже на Заході проти УРСР ведеться така сама провокаційна діяльність, як і проти прибалтійських радянських республік. Щоправда, у використанні імперіалізмом українського буржуазного націоналізму є певні особливості. Проте ворожа діяльність проти цих радянських республік має багато спільного і у своїй організаційній структурі, і в ідейно-політичних засадах, і навіть у термінологічній мішурі пропаганди. Наприклад, в книзі викриваються такі буржуазно-націоналістичні організації, як «Даугавас ванагі» («Соколи Даугави»), «Союз борців за визволення

Естонії — Війтлея», «Друзі литовського фронту». Читаючи про ці гучно йменовані гнізда недобитків гітлерівських посліпак, не можна не співставити їх і за злочинним складом, і за зухвалими претензіями з «Організацією українських націоналістів» (ОУН).

Серед прислужників імперіалізму є угруповання, що йменує себе «закордонним представництвом» ніде не існуючої, крім уяви маніяків, «Української головної вільної ради» (ЗП УГВР). У книзі розповідається про аналогічні збіговиська прибалтійських реакціонерів: «Латиську центральну раду», «Естонську національну раду», «Верховний комітет визволення Литви». Усі ці організації виникли натрікінці минулої війни на потребу американської розвідки і в цій ролі продовжують своє існування.

Ще в 1940 р., коли фашистська Німеччина готувалася до війни проти Радянського Союзу, протіглерівська агентура добилася створення «Українського конгресового комітету Америки» (УККА) в США і «Комітету українських канадців» (КУК) в Канаді як пропагандистських надбудов над кредитно-страховими організаціями поселенців українського походження. Тоді ж і в такий же спосіб у США, де вже була чисельна литовська еміграція, виникла «Рада литовців Америки». Смісл цих надбудов їх організатори вбачали в тому, щоб від імені емігрантських громад вести антирадянську пропаганду. Після другої світової війни практично в кожній з капіталістичних країн, де існують більшість чисельні громади колишніх вихідців як з республік СРСР, так й інших соціалістичних країн, були створені подібні організації, до складу яких вербувались платні агенти імперіалістичних розвідок. Залежно від ідейно-політичної кон'юнктури імперіалізму з них створюють різні «міжнародні», «регіональні» і «світові», «загальні» і «щільові» об'єднання. Це «Панамериканська українська конференція» і «Об'єднане звернення прибалтійців ООН», «Асамблея поневолених народів Європи», «Об'єднання американців — вихідців з Центральної та Східної Європи», «Світовий конгрес вільних латишів», «Всесвітня співдружність литовців», «Всесвітнє прибалтійське об'єднання» і т. п.

Коли став очевидним провал ставки імперіалізму на «холодну війну», на Заході вийшло в практику надавати антикомунізму науковоподібного вигляду, і це, як зазначається в рецензованій книзі, привело наприкінці 60-х років до посилення ролі організацій, що займаються «теоретичним вивченням» країн соціалізму і світового комуністичного руху (с. 60). У книзі докладно аналізується цей поворот до більш витончених нападок на республіки Радянської Прибалтики. Треба зазначити, що вони співзвучні «українознавчим дослідженням», які ведуться на Заході. Так, в США в 1968 р. на базі і під контролем

Гуверівського інституту і Колумбійського університету була створена «Асоціація по розвитку досліджень Прибалтики». Тоді ж на базі і під контролем Гарвардського університету було відкрито кафедри «українознавства», перетворені в 1973 р. на «Інститут українських досліджень».

Однакові зміни відбуваються і в персональному складі угруповань, на які покладається буржуазно-націоналістична пропаганда як проти Радянської Прибалтики, так і проти Радянської України. До них рекрутується поповнення з другого і третього емігрантських поколінь, що виховувалися в умовах країн поселення їх батьків. Це, як правило, особи, що здобули освіту і кваліфікацію на стипендії спеціальних служб імперіалістичних держав і працюють викладачами або дослідниками в університетській системі чи політичних і пропагандистських відомствах цих держав. Утримання їх на цій роботі залежить від участі у підіривній діяльності буржуазно-націоналістичних організацій, що видають себе за емігрантські.

Як відзначається в рецензованій книзі, коло осіб, які складають такі організації, не тільки не пропорційальне громадам відповідного етнічного походження в тій або іншій капіталістичній країні. Воно вкрай обмежене. За наведеними у книзі даними одного опиту, проведеного серед членів організацій, що видають себе за «прибалтійські», 9,8% належить до п'ятих ешесті організацій, 22% — до трьох-чотирьох, а більшість — до двох-трьох. За об'разним висловом одного з латиських буржуазних націоналістів, «там, де зібраніся два латиші, відразу ж створюються три організації...» (стор. 50). Це повною мірою стосується й українських буржуазних націоналістів. За задумом правлячих кіл імперіалізму, такі організації самим фактом свого існування служать приводом для антирадянських інсинуацій.

З порівняння цих організацій та їх провакаційної діяльності проти радянських республік з усією очевидністю випливає, що вони являють собою ланки єдиної системи, є складовою частиною ідейно-політичної надбудови імперіалістичних держав. Незалежно від етнічного складу ці організації виконують одне й те ж соціальне замовлення і роблять це за одними й тими ж стереотипами. Тому критика, якій піддаються в рецензованій книзі методи і засоби пропаганди проти прибалтійських республік, повністю збігається за своїми аргументами й логікою з критикою дослідниками нашої республіки українського буржуазного націоналізму.

Можливо, погляд на книгу через призму асоціацій, до яких вона спонукає, здається незвичним. Та справа в тому, що рецензоване видання обмежене критикою тільки тих найманців імперіалізму, які чинять провокації проти Радянської Прибалтики. У відповідній літературі, що вида-

ється в нашій республіці, вогонь критики спрямований на українських буржуазних націоналістів. Тим часом, як це впливає з наведеного зіставлення, за різними «емігрантськими» фасадами стоять утриманці однієї сили — імперіалізму. Тому назріла необхідність підійти до їх викриття комплексно, узгодивши зусилля, що докладаються в цьому відношенні в кожній з

радянських республік. З цією метою варто було б найближчим часом провести між-республіканську конференцію. Думається, що справа заслуговує на те, щоб скликання такої конференції взяла на себе Наукова рада АН СРСР з проблем зарубіжних ідеологічних течій.

І. С. Хміль (Київ)

СПРАВОЧНИК НАУЧНОГО РАБОТНИКА: АРХИВЫ, ДОКУМЕНТЫ, ИССЛЕДОВАТЕЛЬ.

Авторы-составители

Гроссман Ю. М., Кутик В. Н.

Львов, Вища школа,

Изд-во при Львов. ун-те, 1979, 335 с.

У сучасних умовах наука стала однією з найважливіших продуктивних сил. Її розвиток значною мірою залежить від використання в дослідженнях широкого потоку різнобічної інформації. XXV з'їзд КПРС вказав, що нині у зв'язку з швидким зростанням обсягу необхідних для людини знань «важливо прищеплювати вміння самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватись у стрімкому потоці наукової і політичної інформації»¹.

Для підвищення якості та ефективності досліджень, особливо в галузі суспільних наук, їх авторам необхідно використовувати якомога більшу кількість документів, що зберігаються в радянських та зарубіжних архівах і бібліотеках. Використання цієї інформації залежить насамперед від того, наскільки дослідники обізнані з фондами архівів та відповідними колекціями бібліотек, як швидко вони зможуть розшукати необхідні їм дані та проаналізувати їх.

Значну допомогу в цьому науковим працівникам, викладачам, аспірантам, працівникам архівів і бібліотек, студентам, особливо початківцям, подасть рецензований довідник.

Щоправда, у розпорядженні дослідників уже був ряд відповідних довідкових видань, путівників по архівах тощо. Однак названа праця є першою і, на наш погляд, найбільш успішною спробою зібрати воедино відомості про зміст фондів усіх центральних, республіканських та інших державних і відомчих архівів Радянського Союзу, відділів рукописів найбільших бібліотек країни, а також ряду історичних архівів зарубіжних країн, в яких зберігаються документи та матеріали по вітчиз-

няній історії. Довідник містить також перелік колекцій копій документів із зарубіжних архівів, що зберігаються в СРСР.

Книга складається з трьох розділів, які знайомлять читачів з принципами формування архівів і архівних фондів, описом та науковою оцінкою документів найбільших архівосховищ і бібліотечних збірань рукописів. У заключному розділі подано поради і рекомендації щодо організації роботи дослідника, застосування ним різних засобів вивчення документів, матеріалів тощо. Завершується довідник додатками та списком літератури. Він є цінним посібником при дослідженні проблем вітчизняної історії, історії економіки, права, філософії, літератури, журналістики, краєзнавства і т. д. Автори детально розкривають методику роботи з документами і матеріалами, що зберігаються у фондах архівів, та засоби пошуку потрібної наукової інформації.

Для спеціалістів і широкого загалу читачів становлять інтерес дані про принципи формування та зміст документів архівів Київської Русі, Псковської і Новгородської феодальних республік та архівних збірок дореволюційної Росії, України, Білорусії, Литви. Певну цінність для дослідників становить перелік видань документів, пов'язаних з архівно-археологічними експедиціями XVIII—XIX ст., збірників праць і тематичних публікацій історичних товариств другої половини XIX — початку XX ст.

Автори справедливо вказують, що тільки після Великого Жовтня архівні установи були докорінно реорганізовані, що сприяло значному розгортанню наукових досліджень. Уже 1 червня 1918 р. В. І. Ленін підписав декрет «Про реорганізацію і централізацію архівної справи». Постанови Радянського уряду, прийняті в 1919—1920 рр., сприяли централізації системи зберігання документів. За ленінським декретом у 1920 р. було створено Комісію для збирання і вивчення матеріалів з історії Великого Жовтня і Комуністичної партії (Істпарт).

Значну увагу автори довідника приділили інформації про центральні та республіканські архівознавчі журнали, окремі з

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 86.

яких почали виходити вже у перші роки Радянської влади. Відомості про публікації історичних джерел у журналах «Коммунист», «Красный архив», «Былое», «Каторга и ссылка», «Вопросы истории», «Український історичний журнал» та багатьох інших мають велике значення для спеціалістів-істориків, усіх тих, хто цікавиться проблемами становлення і розвитку першої соціалістичної держави, революційним минулим нашої Батьківщини. З довідника можна дізнатися про те, як комплектуються архіви, які документи підлягають зберіганню, як їх можна використовувати в науковій та пропагандистській роботі, як здійснюється процес фондування, каталогізації і т. п. Це певною мірою полегшує дослідникові пошук і відбір необхідної для нього інформації.

У довіднику наведено перелік основних мікрофільмів, які одержані нашою країною з архівів Австрії, Бельгії, Болгарії, Угорщини, Данії, ФРН, Індії, США, Франції та багатьох інших країн. Заслугою авторів є те, що вони зуміли в стислій формі подати інформацію про фонди усіх центральних державних архівів СРСР, центральних державних архівів науково-технічної документації, архівів кінофотофотодокументів, Партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та його республіканських філіалів, місцевих партархівів, відомчих архівів АН СРСР, МЗС СРСР та аналогічних архівів союзних республік, про характер документів, які в них зберігаються. Кваліфіковано зроблено аналіз матеріалів відділу рукописів Державної бібліотеки ім. В. І. Леніна, бібліотек АН СРСР, колекцій Інституту наукової інформації з суспільних наук, державних бібліотек союзних і автономних республік, крайових, обласних і міських наукових бібліотек, бібліотек університетів тощо. Розповідаючи про колекції документів і матеріалів, автори вказують повну назву установ, де вони зберігаються, їх адресу тощо. У третьому розділі вміщено дані про систему наукової інфор-

мації в галузі гуманітарних наук, інформацію про видання творів класиків марксизму-ленінізму та бібліографічні видання до них.

Певний інтерес для молодих науковців становлять довідки про інформаційно-пошуковий апарат бібліотек та поради, як проводити бібліографічний пошук матеріалів з наукової теми, вивчати і систематизувати їх, працювати над текстом і оформленням наукового апарату дослідження і т. д. Цікавим є порушення авторами питання про гігієну розумової праці, зокрема рекомендації, які вони дають щодо плановірності й динамічності в роботі та організації відпочинку.

У додатках вміщено витяги із законодавства, яке регулює права наукових працівників, інструкції про видання архівами довідок та їх характер, положення про оформлення дисертацій та авторефератів, порядок депонування наукових праць та інші важливі відомості. Завершується довідник іменним покажчиком та покажчиками назв архівів і бібліотек.

На наш погляд, авторам слід було за рахунок більш стислого викладу історії створення архівів та розгортання їх діяльності розширити характеристику сучасного стану архівних фондів і відділів рукописів бібліотек. Для аспірантів, студентів-старшокурсників, усіх тих, хто лише починає вивчати архівні документи і матеріали рукописних відділів бібліотек, корисно також було б знати про порядок користування читальними залами архівів, оформлення відповідної документації, яка дає право працювати в них.

Загалом рецензований довідник має важливе значення в умовах наростання потоку наукової інформації. Він стане в пригоді молодим науковцям, студентам, учителям, пропагандистам, усім, хто цікавиться історією нашої Батьківщини.

М. К. Івасюта (Львів),
Л. П. Калиновський (Львів)

* * *

Хроніка та інформація

Відзначення 110-річчя з дня народження В. І. Леніна

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В САРАТОВІ

15—18 травня 1980 р. у Саратові відбулася науково-теоретична конференція «В. І. Ленін та історична наука», організована Інститутом історії СРСР АН СРСР, науковою радою з проблеми «Історія історичної науки» АН СРСР, Саратовським державним університетом. У її роботі взяли участь понад 100 науковців, викладачів вузів Москви, Ленінграда, Києва та інших міст Радянського Союзу.

Вступним словом конференцію відкрив ректор Саратовського університету, проф. А. М. Богомолів, який відзначив роль та значення історичної науки в розробці наукових основ соціалістичного суспільства. На пленарному засіданні були заслухані доповіді д-ра істор. наук О. О. Чубар'яна (Москва) — «Ленінський підхід до вивчення історії міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР та сучасність», д-ра істор. наук В. В. Іванова (Москва) — «Ленінська політика КПРС та історична наука», д-ра істор. наук Ю. І. Корабльова (Москва) — «Питання захисту Великого Жовтня у працях В. І. Леніна».

На конференції працювало шість секцій. Активно проходили засідання секції методології і загальних проблем історіографії. В доповіді «В. І. Ленін про соціальну функцію історичної науки» д-р істор. наук, проф. В. Н. Котов (Київ) спинився на ленінському плані монументальної пропаганди. Розкриваючи тему «В. І. Ленін про історичний метод», д-р істор. наук, проф. Б. Г. Могильницький (Томськ) підкреслив, що сама дійсність підтвердила реальність ленінізму. В доповіді д-ра істор. наук А. В. Санцевича (Київ) «Методологічні питання вивчення сучасної історії у працях В. І. Леніна» було розглянуто актуальне питання про поняття «сучасна історія». Д-р істор. наук, проф. Г. Г. Черних (Миколаїв) у своєму повідомленні «В. І. Ленін про кризу буржуазної історичної науки» підкреслював важливість викриття В. І. Леніном «легальних марксистів», лібералів та інших представників ревізіоністської та буржуазної історіографії, які відкидали

революційні форми соціально-економічних перетворень. У доповіді «В. І. Ленін і становлення радянської історичної науки» д-р істор. наук, проф. М. В. Єфремов (Калінін) проаналізував вітчизняну історичну літературу, в якій розкрито роль В. І. Леніна як історика радянського суспільства. Канд. істор. наук Т. О. Ігнатенко (Москва) показала значення праці В. І. Леніна «Пролетарська революція і ренегат Каутський» для критики меншовищко-каутськіанської історіографії Великого Жовтня.

Інтерес присутніх викликала доповідь д-ра істор. наук, проф. А. Г. Слонімс'кого (Душанбе) «В. І. Ленін про контрреволюційну ситуацію». Канд. істор. наук Б. С. Абаліхін (Волгоград) спинився на розробленій В. І. Леніним періодизації російського визвольного руху. Д-р істор. наук В. Г. Сарбей (Київ) у своїй доповіді відзначав постійно зростаючий інтерес читачів до ленінської теоретичної спадщини.

На секції історії КПРС було заслухано 13 доповідей, присвячених величезному вкладу В. І. Леніна в історико-партійну науку. У доповідях канд. істор. наук Н. К. Петрової (Москва), д-ра істор. наук Б. Х. Юлдашбаєва (Уфа), канд. істор. наук Ф. О. Рашитова (Саратов) та ін. проаналізовано питання диктатури пролетаріату, виховання трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму, а також історіографії історії початкового періоду революційної діяльності В. І. Леніна, розкрито ленінську концепцію створення марксистської партії у Росії та ін.

На засіданнях секції історії СРСР радянського періоду висвітлювалися питання історії Великого Жовтня й захисту влади Рад у період громадянської війни, будівництва соціалізму в Країні Рад, боротьби більшовицької партії проти дрібнобуржуазних партій. Інтерес викликали доповіді д-ра істор. наук Г. О. Герасименка (Саратов) і канд. істор. наук В. П. Сем'янінова (Куйбишев) про ленінську оцінку діяльності Рад не-

забаром після перемоги Великого Жовтня, а також канд. істор. наук П. Г. Чухрія (Одеса) — «Ленінська концепція соціалістичного будівництва в радянській історіографії».

Найважливіші проблеми вітчизняної історії початку ХХ ст. проаналізовано на засіданнях секції історії СРСР періоду імперіалізму. Питанням ленінської теоретичної спадщини (період першої російської революції 1905—1907 рр., 75-річчя якої відзначається в цьому році) присвячено доповіді чл.-кор. АН Латвійської РСР А. К. Бірота (Рига), канд. істор. наук О. В. Волобуєва (Москва) та ін. Ленінська оцінка ролі та значення робітничого класу в соціалістичній революції висвітлена в доповідях д-ра істор. наук І. М. Пушкарьова (Москва), канд. істор. наук М. І. Легошина (Москва) та ін. Жваве обговорення викликало доповідь канд. істор. наук Л. М. Максимової (Уфа) — «Викриття В. І. Леніним ідеології і практики поліцейського соціалізму».

16 доповідей було заслухано на засіданні секції історії СРСР періоду феодалізму і капіталізму. В центрі уваги доповідачів була ленінська характеристика антифеодальної боротьби селянства (д-р істор. наук І. С. Шепелев — Волгоград), допролетарських етапів загальноросійського визвольного руху (д-ри істор. наук Л. А. Дербов, І. В. Порох, М. О. Троїцький (Саратов), канд. істор. наук Н. М. Пірумова — Москва та ін.),

а також розвитку капіталізму, класової структури суспільства та т. п.

На секції загальної історії виступаючи на основі глибокого аналізу праць В. І. Леніна, вивчення ленінської історичної концепції висвітлили важливі питання історії країн Європи, Азії та Америки. «В. І. Ленін про особливості й закономірності розвитку США» — тема доповіді д-ра істор. наук Р. Ф. Іванова (Москва). Висвітленню ленінської оцінки досвіду Паризької Комуні в сучасній історіографії, присвятив свою доповідь д-р істор. наук В. А. Дунаєвський (Москва). Значна увага приділялася ленінським оцінкам різних аспектів історії Великобританії, Німеччини. З доповіддю «В. І. Ленін про німецьку соціал-демократію» виступив канд. істор. наук М. Д. Мартинів (Дніпропетровськ).

На заключному пленарному засіданні 18 травня керівники секцій відзначили досягнення радянських учених-історіографів, які досліджують ленінську теоретичну спадщину, а також підкреслили значення конференції для зміцнення творчих контактів між викладачами-істориками вузів та науковцями інститутів системи АН СРСР, союзних республік. Було прийнято рішення про видання збірника матеріалів Саратовської конференції.

*А. В. Санцевич (Київ),
В. Г. Григоренко (Київ)*

ЮВІЛЕЙНА НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ХАРКОВІ

15 квітня 1980 р. в Харківському державному університеті ім. О. М. Горького відбулася науково-теоретична конференція викладачів історії КІРС вузів Харкова, присвячена 110-й річниці з дня народження В. І. Леніна. На конференції було заслухано й обговорено 14 доповідей і повідомлень. Діяльність В. І. Леніна як видатного вченого і політичного діяча глибоко і змістовно висвітлив засл. діяч науки УРСР, д-р істор. наук, проф. С. З. Голіков. Тема доповіді д-ра істор. наук, проф. В. Л. Харитонова — «В. І. Ленін і актуальні питання методології радянської історичної науки».

Учасники конференції заслухали також доповідь д-ра істор. наук, проф. В. М. Довгопола «В. І. Ленін і Україна». Д-р істор. наук, проф. О. А. Протопопов присвятив свій виступ ленінській теорії соціалістичної революції. У доповіді канд. істор. наук, доц. Р. Г. Руденка глибоко розкрито ленінські ідеї про технічну творчість трудящих і висвітлено її розвиток у період розвинутого соціалізму.

Канд. істор. наук, доц. І. М. Сологуб

розповіла про роль жінок у соціалістичному будівництві, канд. істор. наук, доц. В. О. Корнілова — про діяльність Володимира Ілліча в Комінтерні, зокрема про його неоціненну допомогу комуністам Великобританії у створенні їх партії. Канд. істор. наук, доц. І. П. Горпиненко зробив історіографічний аналіз радянської літератури з питання «В. І. Ленін про пресу».

Канд. істор. наук, доц. П. Д. Фобінський висвітлив розробку В. І. Леніним плану соціалістичних перетворень у сільському господарстві. Учасники конференції з великою увагою заслухали виступи кандидатів істор. наук, доцентів П. Т. Стефановського і О. В. Пінегіної, які розкрили неминуще значення ленінських принципів виховання комуністичної переконаності, ленінських ідей про наукові засади політичного підходу до керівництва масами.

«В. І. Ленін і сучасний аграрний курс КІРС» — тема доповіді канд. істор. наук, доц. О. Є. Бондарева, який розкрив значення ленінської творчої спад-

щини для формування і здійснення сучасної аграрної політики партії. Канд. істор. наук Г. Ф. Зубков присвятив свій виступ висвітленню питання «В. І. Ленін про соціалістичну демократію». Канд. істор. наук, доц. В. М. Цуманенко розкрив роль Володимира Ілліча у розробці ідеї захисту соціалістичної Вітчизни.

Із заключним словом звернувся до учас-

ників конференції зав. опорною кафедрою історії КПРС Харківського університету, д-р істор. наук, проф. І. Г. Тупиков. Підбиваючи підсумки роботи наукової конференції, він відзначив її актуальність і вказав на ті питання, які покликані вирішувати вчені і викладачі історії КПРС Харківського вузівського центру.

П. Д. Оробінський (Харків)

МІЖВУЗІВСЬКА НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ОДЕСІ

15 квітня 1980 р. в Одесі відбулася конференція «Справа Леніна живе і перемагає», присвячена 110-й річниці з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Вона була організована Одеським обкомом Компартії України, Одеськими державним університетом та Вищою партійною школою. В роботі конференції взяли участь вчені, викладачі вищих навчальних закладів, партійні і радянські працівники — представники багатьох братніх республік.

З вступним словом до учасників конференції звернувся секретар Одеського обкому партії Г. Д. Максименко, який підкреслив, що всенародна підготовка до святкування ювілею є важливою невід'ємною частиною ідеологічної діяльності партії на сучасному етапі.

На пленарному засіданні з доповіддю «Ленінізм — революційний прапорець нашої епохи» виступив Герой Радянського Союзу, зав. кафедрою історії КПРС Одеського університету, д-р істор. наук, проф. Н. М. Якупов. Він докладно охарактеризував ленінську теорію соціалістичної революції, підкресливши величезне значення спадщини вождя світового пролетаріату для сучасних комуністичних і робітничих партій. Доповідач спинився також на викритті антинаукових концепцій буржуазних і ревізіоністських фальсифікаторів історії нашої партії.

Зав. кафедрою політекономії Одеського університету, д-р екон. наук, проф. А. Г. Лобунець висвітлював ленінські принципи наукового керівництва народним господарством та їх творчий розвиток Комуністичною партією в сучасних умовах. Він проаналізував форми і методи цього керівництва, особливо підкресливши, що головна мета діяльності партії по вдосконаленню соціалістичної економіки — задоволення дедалі зростаючих матеріальних і духовних потреб радянських людей.

Тема доповіді зав. кафедрою наукового комунізму Одеського політехнічного інституту, доц. М. Н. Мацюка — «Розвинуте соціалістичне суспільство в СРСР — втілення в життя ленінських ідей». Доповідач показав, як на етапі розвинутого

соціалістичного суспільства найбільш повно виявляються можливості соціалізму в галузі економіки, суспільного життя, політичних відносин і т. д.

Проблемам світового комуністичного руху на сучасному етапі була присвячена доповідь доц. І. І. Кондратюка. Він проаналізував основні напрями діяльності «радянологів», які фальсифікують сутність реального соціалізму, взаємовідносини між братніми партіями, показав зв'язок міжнародного комуністичного руху з усіма революційними силами сучасності.

На конференції працювало 4 секції: історії КПРС, філософії, політекономії та наукового комунізму. В центрі уваги першої секції (керівник — д-р істор. наук, проф. Н. М. Якупов) були питання, пов'язані з розробкою В. І. Леніним методології історико-партійної науки. У доповіді д-ра істор. наук Д. С. Шелеста було розглянуто питання про роль робітничого класу в суспільному розвитку. Розробці В. І. Леніним напрямів зовнішньополітичної діяльності партії був присвячений виступ доц. Одеського політехнічного інституту В. Г. Мірошніченка. Проблема керівництва В. І. Леніним більшовицькими організаціями України розглядалася у доповіді д-ра істор. наук, проф. С. К. Мельника. У доповіді «Ленінський стиль роботи — невід'ємна частина партійного керівництва» доц. Одеської вищої партійної школи І. Є. Крук особливу увагу звернув на розвиток цього стилю у працях Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина». Доц. Одеського політехнічного інституту Г. І. Гончарук проаналізував ленінські праці, присвячені роботі з молоддю.

Роль В. І. Леніна у розробці напрямів розвитку соціалістичної культури і мистецтва була всебічно розкрита науковцями, які брали участь у роботі секції філософії (керівник — д-р філос. наук, проф. І. М. Попов). Велика увага була приділена використанню ленінських принципів естетичного виховання в процесі викладання історичного матеріалізму.

В ході роботи секції політекономії (керівник — д-р екон. наук, проф. А. Г. Ло-

бунець) були обговорені повідомлення, в яких розглядалась розробка В. І. Леніним економічної теорії марксизму. Було заслухано доповіді про співробітництво країн — членів РЕВ, про методологію ленінської критики антимарксистських теорій у галузі економіки.

В секції наукового комунізму (керівник — канд. істор. наук, доц. Д. Н. Щербаків) було розглянуто важливі проблеми з теоретичної спадщини В. І. Леніна. У доповідях було проаналізовано використання ленінських принципів у справі формування комуністичного світогляду

молоді в умовах розвинутого соціалізму, а також принципів дослідження соціалістичного способу життя.

Підсумовуючи роботу конференції, її учасники відзначили плідність співробітництва вчених вищих навчальних закладів у розгортанні досліджень з ленінської тематики. У рекомендаціях, вироблених конференцією, підкреслювалась необхідність об'єднати зусилля суспільствознавців на цій важливій ділянці ідеологічної роботи.

Ю. І. Сурай (Одеса)

КОНФЕРЕНЦІЯ В НІЖИНІ

10 березня 1980 р. в Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя відбулась міжвузівська науково-теоретична конференція на тему «Справа Леніна живе й перемагає», присвячена 110-й річниці з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Її організували Ніжинський міськком Компартії України, ректорат і партком педінституту та кафедра історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (ІПК при КДУ).

З вступним словом до керівників підприємств, установ і навчальних закладів, секретарів партійних і комсомольських організацій, пропагандистів, лекторів, ветеранів партії і комсомолу, викладачів і студентів педінституту звернулась секретар міськкому партії Л. В. Любенко.

На конференції були заслухані доповіді директора Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ, д-ра філос. наук, проф. А. Т. Нелепа «Ленінські принципи критики антикомунізму в курсах суспільних наук»;

д-ра істор. наук, проф. кафедри історії КПРС ІПК при КДУ М. О. Буцька «Ленінізм — вічно живе революційне вчення»; д-ра істор. наук, проф. кафедри історії КПРС ІПК при КДУ П. М. Шморгуна «В. І. Ленін — творець партії нового типу»; канд. істор. наук, доц. кафедри історії КПРС ІПК при КДУ Я. С. Калакури «Ленінська програма побудови соціалізму та її здійснення в СРСР»; канд. істор. наук, в. о. доц. кафедри історії КПРС і наукового комунізму Ніжинського педінституту В. Я. Томека «В. І. Ленін про захист соціалістичної Вітчизни»; д-ра філолог. наук, в. о. проф. кафедри російської мови Ніжинського педінституту Н. М. Арват «Торжество ленінської національно-мовної політики в СРСР». Конференція сприяла зміцненню творчих зв'язків між вченими Києва і Ніжина. Вона подала також допомогу викладачам, вчителям, пропагандистам в їх практичній роботі по висвітленню ленінської теоретичної спадщини.

В. Г. Любенко (Ніжин)

Відзначення 35-річчя Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В МОСКВІ

13–15 травня 1980 р. у Москві відбулася всесоюзна наукова конференція на тему: «Відродження прифронтових і ви-

зволених районів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни». Вона була організована Інститутом історії СРСР АН СРСР,

Інститутом марксизму-ленінізму, Академією суспільних наук при ЦК КПРС, Вищою комсомольською школою при ЦК ВЛКСМ, Академією МВС СРСР і Центральним архівом ВЛКСМ. У роботі конференції взяли участь близько 200 учених науково-дослідних інститутів і вузів Москви, Ленінграда, Волгограда, Воронежа, Ростова, Горького, Свердловська, Орла, Краснодару, Курська та інших міст РРФСР, а також України, Білорусії, Латвії, Литви, Молдавії, Узбекистану, ветерани війни, активні учасники відбудови народного господарства країни.

Вступним словом конференцію відкрив заст. директора Інституту історії СРСР АН СРСР д-р істор. наук, проф. В. П. Шерстобитов. На пленарному засіданні були заслухані доповіді д-ра істор. наук В. П. Серьогіна (ІМЛ при ЦК КПРС) — «Комуністична партія — організатор відбудови районів, що постраждали від ворожої навали в роки Великої Вітчизняної війни»; д-ра істор. наук, проф. Л. С. Гапоненка (АСН при ЦК КПРС), д-ра істор. наук, проф. Г. О. Куманьова і д-ра істор. наук, проф. А. В. Митрофанової (Інститут історії СРСР АН СРСР) — «Відродження народного господарства і культури прифронтових і визволених районів СРСР у 1941—1945 рр. — видатний подвиг радянського народу»; начальника Академії МВС СРСР д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бородині — «Відродження і подальше зміцнення соціалістичного правопорядку у визволених районах СРСР у роки Великої Вітчизняної війни»; ректора Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ д-ра істор. наук, проф. М. В. Трущенко — «Ленінський комсомол — бойовий помічник КПРС у відродженні прифронтових і визволених районів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни»; д-ра істор. наук, проф. В. А. Єжова (Ленінградський університет) — «Проблема відродження прифронтових і визволених районів СРСР у радянській історіографії».

У доповідях на значному фактичному матеріалі було глибоко розкрито основні напрями велетенської діяльності Комуністичної партії у роки війни та в післявоєнний період щодо відродження народного господарства країни, розмах його відбудови і небачені успіхи, яких за винятково короткий строк досяг радянський народ у цій справі, а також інші питання даної проблеми. Доповідачі слушно наголошували, що процес відродження — це не тільки відбудова окремих галузей народного господарства, але й всієї сфери суспільно-політичного, культурного життя. Тому для всебічного і ґрунтовного висвітлення цієї проблеми необхідний комплексний підхід. Значну увагу вони приділили стану її розробки в радянській історіографії, вказали на недостатньо вивчені питання.

На засіданнях чотирьох секцій: «КПРС —

організатор відродження прифронтових і визволених районів СРСР у 1941—1945 рр.», «Роль державних органів у відродженні прифронтових і визволених районів СРСР у 1941—1945 рр.», «Відродження народного господарства і культури прифронтових і визволених районів СРСР у 1941—1945 рр.» і «Комсомол — бойовий помічник партії у відродженні прифронтових і визволених районів СРСР у 1941—1945 рр.» було заслухано 79 доповідей, повідомлень і виступів. Основна увага в них була приділена таким питанням: відновлення на визволеній території партійних, радянських і комсомольських організацій; форми і методи діяльності партійних, радянських і комсомольських організацій по відродженню визволених районів; ідейно-виховна робота серед населення визволеної території; боротьба за відбудову промисловості, транспорту, сільського господарства; відновлення системи охорони здоров'я, освіти і культури; відбудова міст-героїв і найважливіших промислових центрів; всенародна допомога трудящим визволених районів; відбудова — видатний подвиг радянського робітничого класу, колгоспного селянства та народної інтелігенції та ін.

Значне місце на конференції зайняла тема про відбудову народного господарства України. Учені УРСР зробили такі доповіді і повідомлення: д-р істор. наук М. В. Коваль (Інститут історії АН УРСР) — «Зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства в ході відбудови народного господарства УРСР у роки Великої Вітчизняної війни», д-р істор. наук, проф. М. І. Кравчук (Київський медичний інститут) — «Вклад робітничого класу України у відбудову Донбасу (1943—1945 рр.)», канд. істор. наук Л. В. Кондратенко (Інститут історії АН УРСР) — «Збитки Української РСР від фашистської окупації», канд. істор. наук Є. В. Сафонова (КДУ) — «Партія — організатор творчих зв'язків інтелігенції республіки у відбудовному процесі», канд. істор. наук Л. М. Цимбал (Миколаївський кораблебудівний інститут) — «Відбудова вищої школи у визволених районах Української РСР у 1943—1945 рр.», науковий співробітник Інституту історії АН УРСР Г. Г. Денисенко — «Діяльність комсомольських органів України по мобілізації молоді на відбудову промисловості в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.)» та ін. Крім того, деякі повідомлення, зроблені вченими з інших союзних республік, були присвячені відродженню Донського басейну, металургійних підприємств Півдня, транспорту і сільського господарства УРСР, братерській допомозі українському народу з боку інших народів СРСР тощо.

З великим інтересом учасники конференції прослухали виступи безпосередніх учасників відбудовних робіт: першого секретаря ЦК ВЛКСМ у 1938—1952 рр.

М. О. Михайлова, наркома шляхів сполучення генерал-лейтенанта І. В. Ковальова і наркома будівництва С. З. Гінзбурга, заст. начальника Центрального штабу партизанського руху генерал-полковника С. С. Бельченка, колишнього начальника Головного управління військово-будівельних робіт НКВС генерал-полковника Героя Соціалістичної Праці П. О. Кабанова, ініціатора патріотичного руху по створенню відновлювально-будівельних бригад у Сталінграді О. М. Черкасової, колишнього заступника командуючого 1-м Білоруським фронтом генерал-лейтенанта М. О. Антипенка, учасниці відбудови підприємств Півдня Г. С. Лук'янової (Ліошкар'євої) та ін.

Підбиваючи підсумки роботи секцій, їх керівники — Н. І. Кондакова, А. В. Митрофанова, В. П. Маслов і М. В. Трущенко — відзначили важливість і своєчасність скликання конференції, в якій взяли участь не лише провідні

вчені, але й початківці, а також констатували необхідність розширення джерелознавчої бази, більш широкої публікації праць з даної теми, покликанні відігравати значну роль у вихованні молодого покоління.

Учасники конференції прийняли такі рекомендації: звернути особливу увагу дослідників на необхідність комплексного висвітлення процесів відбудови всіх сфер політичного, економічного, соціального, культурного та ідеологічного життя у прифронтових і визволених районах СРСР у 1941—1945 рр.; вважати за необхідне створення узагальнюючих праць про подвиг радянського народу по відродженню прифронтових і визволених районів у роки Великої Вітчизняної війни у загальносоюзному і регіональному плані, а також наукової бібліографії і узагальнюючих монографій з даної проблеми. Матеріали конференції рекомендовано підготувати до друку.

Ю. К. Стрижков (Москва)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В КИЄВІ

22 травня у Військовій академії військової протиповітряної оборони ім. Маршала Радянського Союзу Василевського О. М. відбулась наукова конференція на тему: «Ленінські ідеї радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму і захист завоювань соціалізму». В її роботі брали участь науковці Москви, Ленінграда, Києва, Мінська, Іванова, Петрозаводська, Майкопа, Владимира, Гродно, Тарту.

Вступним словом конференцію відкрив начальник політичного відділу академії генерал-лейтенант І. М. Россейкін.

На пленарному засіданні учасники конференції заслухали доповіді на теми: «Актуальні проблеми соціалістичного патріотизму і інтернаціоналізму в світлі ленінської ідейної спадщини» (О. М. Вербіло — докт. істор. наук, проф.), «Ленінські ідеї про захист соціалістичної Батьківщини в діяльності КППРС» (В. М. Пем'ятний — керівник проблемної групи по розробці питань Великої Вітчизняної війни Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППРС), «Інтернаціональна місія радянського народу і його Збройних Сил у роки Великої Вітчизняної війни — торжество ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму» (В. О. Замлинський — ст. науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України, докт. істор. наук), «Оборонний союз країн соціалістичної співдружності — втілення принципів соціалістичного інтернаціоналізму» (В. П. Честеховський — гене-

рал-майор, заст. нач. академії, докт. воен. наук, проф.), «Захист завоювань соціалізму і актуальні питання боротьби проти буржуазної ідеології і маоїзму» (О. О. Ширман — полковник, канд. філософ. наук, доц.), «Постійна бойова готовність — патріотичний і інтернаціональний обов'язок Радянських Збройних Сил» (О. І. Кожевніков — генерал-полковник артилерії, нач. академії, канд. воен. наук).

На конференції працювали секції «Теоретичні проблеми патріотизму, інтернаціоналізму і захисту завоювань соціалізму», «Соціалістичний патріотизм, інтернаціоналізм як джерело могутності радянської держави і її Збройних Сил», «Патріотичне і інтернаціоналістичне виховання захисників соціалістичної Вітчизни», на яких було заслухано 36 наукових повідомлень.

У доповідях докт. істор. наук В. Ф. Панібудьласка, кандидатів філософ. наук полковника О. О. Томашевського, Л. Ф. Лаврової, Я. А. Кучми, канд. істор. наук, капітана першого рангу О. В. Полякова було показано вклад В. І. Леніна в розробку теорії наукового комунізму, вчення про патріотизм і інтернаціоналізм. Володимир Ілліч розкрив особливості соціалістичного патріотизму, як патріотизму нового, вищого типу, його перозривну єдність з пролетарським інтернаціоналізмом, захист Батьківщини як головний патріотичний обов'язок кожного громадянина соціалістичної держави.

Проблеми патріотизму і інтернаціоналізму, відзначалося в доповідях, знайшли дальший розвиток в документах міжна-

родних Народ комуністичних і робітничих партій (1957, 1960, 1969 рр.), XXV з'їзду партії, постановях Центрального Комітету КПРС, працях товариша Л. І. Брежнєва і матеріалах братніх партій.

У доповідях зазначалося, що вірність країні соціалістичної співдружності ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму ще раз підтверджена в документах, прийнятих у зв'язку з 25-річчям Варшавського договору, — «Декларація держав — учасниць Варшавського договору» і «Комюніке наради Політичного консультативного комітету держав — учасниць Варшавського договору»¹.

Питання патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму в роки Великої Вітчизняної війни знайшли широке висвітлення у наукових повідомленнях докторів істор. наук, проф. І. З. Захарова, М. О. Буцька, Г. А. Чучеліна, В. І. Полуреза, кандидатів істор. наук О. М. Малюшевої, В. М. Майн та ін. Доповідачі показали масовий героїзм радянських воїнів і партизанів у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, самовіддану працю трудівників тилу, розкрили джерела перемоги Радянського Союзу над гітлерівцями, висвітлили роль Радянських Збройних Сил у зміцненні інтернаціональної співдружності соціалістичних армій у захисті завояного соціалізму.

Учасники конференції доктори філос. наук, проф. І. В. Бичко, полковник Ю. І. Римаренко, кандидати філософ. наук А. К. Бичко, капітан першого рангу В. М. Горбунов, кандидати істор. наук полковник К. К. Король, В. С. Білоус, В. І. Коряк присвятили свої виступи питанням критики буржуазних, ревізіоністських фаль-

сифікацій реального соціалізму, соціального характеру і джерел могутності Радянських Збройних Сил, інтернаціональному співробітництву соціалістичних держав.

Історія розвитку суспільства свідчить, що експлуататорські класи ніколи не виступали в ролі послідовної патріотичної сили. У своєму ставленні до Батьківщини вони керувалися не інтересами народу, нації, а своїми корисливими класовими інтересами, прагненням до збагачення.

З повідомленнями про патріотичне і інтернаціональне виховання трудящих і радянських воїнів виступили генерал-полковник Л. І. Бєднягін, докт. істор. наук І. Я. Ковальов, докт. техн. наук, проф., полковник Г. М. Черкашин, кандидати істор. наук, полковники М. П. Чекармаєв, О. С. Коломієць, канд. філософ. наук, капітан першого рангу О. Я. Баскаков та інші. Доповідачі розкрили ленінські принципи ідеологічної, політико-виховної роботи на сучасному етапі. Вони порушили різні аспекти даної проблеми: роботу з кадрами; координуючу роль партійних організацій; перспективне планування виховної роботи, а також висловили рекомендацію більш активно поширювати в ході навчального процесу передовий досвід вузів, партійних організацій по патріотичному і інтернаціональному вихованню трудящих.

На заключному пленарному засіданні конференції було заслухано інформації керівників секцій. Начальник політвідділу академії генерал-лейтенант І. М. Росейкін відзначив позитивну роботу учасників конференції та їх вклад у дальше дослідження актуальних питань з даної проблематики.

¹ Радянська Україна, 1980, 16 травня.

М. М. Карманов (Київ)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

25 квітня 1980 р. у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбулася наукова конференція, присвячена 35-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. У її роботі взяли участь викладачі КДУ ім. Т. Г. Шевченка, інших вузів Української РСР, а також учені з братніх союзних республік, країн соціалістичної співдружності.

Вступним словом конференцію відкрив ректор університету, чл.-кор. АН УРСР М. У. Білий. Він підкреслив, що це всенародне свято перемоги над фашистською Німеччиною радянські люди зустрічають

в обстановці великого політичного й трудового піднесення, викликаного 110-ю річницею з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Втілюючи в життя історичні рішення XXV з'їзду партії, трудящі Радянського Союзу продовжують мирне комуністичне будівництво, прагнуть успішно завершити п'ятирічку, гідно зустріти XXVI з'їзд КПРС.

Повертаючись думками до подій минулого, кожний із нас прекрасно розуміє, що перемога над фашизмом була закономірною, мала величезний вплив на історичний розвиток людства. І якщо ніякі народи планети користуються перевага-

ми миру, то цим вони зобов'язані героїчному подвигу радянських людей у грізні роки війни.

З доповіддю «Всесвітньо-історичне значення перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» виступив професор університету, акад. АН УРСР І. І. Ляшко. Велика Вітчизняна війна, відзначив він, стала найважчою з тих, які довелось пережити нашій Батьківщині. Це й визначає велич та значення розгрому такого ворога, яким була гітлерівська Німеччина. Радянський народ відстояв, захистив свої соціалістичні завоювання. Вплив перемоги важко переоцінити. Завдяки цьому стали можливими революційні перетворення, які відбулися в світі незабаром після Великої Вітчизняної війни.

Вона продемонструвала, підкреслив доповідач, могутню силу ленінської партії, переваги соціалістичної ідеології. Ось вже 35 років радянські люди, як і народи Європи, не знають війни. Це велике досягнення всіх миролюбних сил землі свідчить про те, що політика, яку проводить Країна Рад, інші соціалістичні країни, — могутній фактор стримування агресивних намірів реакційних і імперіалістичних кіл. Однак загрозу нової війни ще не ліквідовано. Сполучені Штати Америки почали новий тур гонки озброєнь, прийняли рішення про виробництво і розміщення в Європі якісно нових видів ракетно-ядерної зброї. Грізною пересторогою цим політикам стануть уроки Великої Вітчизняної війни.

В повідомленні д-ра істор. наук, проф. М. А. Буцька було розкрито роль Комуністичної партії як організатора великої перемоги радянського народу. Він відзначив, що в ті грізні роки знайшли яскраве підтвердження слова В. І. Леніна, який писав, що в період найгострішої боротьби з реакційними силами «ідеалом партії пролетаріату є **воююча партія**». Проаналізувавши основні напрями діяльності КПРС у роки війни, доповідач зробив принципово важливий висновок про те, що партія згуртувала всі народи нашої країни на боротьбу з гітлерівською Німеччиною.

«Суспільний і державний лад — основа перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» — тема повідомлення д-ра істор. наук, проф. Г. Г. Письменного. Він підкреслив, що підсумки війни показали переваги соціалізму над капіталізмом. Наша соціалістична багатонаціональна держава з честю захистила свої історичні завоювання.

Велика Вітчизняна війна — яскраве свідчення сили братерського союзу соціалістичних націй. Про це розповів у своєму виступі д-р істор. наук, проф. Л. Г. Мельник. Він високо оцінив вклад викладачів університету в дослідження проблем діяльності КПРС по зміцненню дружби народів СРСР у роки війни. Доповідач відзначив, що слід продовжити розробку цих питань спільними зусиллями вчених-суспільствознавців.

Канд. філос. наук, доц. В. І. Селецький присвятив свою доповідь визвольній місії Радянських Збройних Сил. Воїни Червоної Армії допомогли 113 млн. чол. визволитися від фашистської тиранії. Він підкреслив важливість посилення ефективності інтернаціоналістського виховання молоді на матеріалах Великої Вітчизняної війни.

Про участь польського та болгарського народів у боротьбі з фашизмом розповіли в своїх виступах представники учбових закладів братніх соціалістичних країн: асистент Інституту історії Краківського університету (ПНР) Я. Качмарчик висвітлює питання про бойову співдружність Червоної Армії і Війська Польського під час Берлінської операції, а ст. асистент кафедри марксизму-ленізму Пловдивського вищого інституту харчової промисловості (НРБ) Д. Н. Мітев розповів про вклад болгарського народу в перемогу над гітлерівською Німеччиною.

На конференції з повідомленнями також виступили д-р істор. наук, проф. Г. М. Цветков «Зовнішньополітична діяльність КПРС і Радянського уряду в роки Великої Вітчизняної війни», д-р істор. наук, проф. П. М. Шморгун «Вклад учених Київського університету в розробку проблем історії Великої Вітчизняної війни» і д-р істор. наук, проф. В. С. Бруз «Критика буржуазних фальсифікаторів історії Великої Вітчизняної війни».

З особливим інтересом присутні прослухали виступ дві Героя Радянського Союзу, генерал-полковника авіації у відставці В. Д. Лавриненкова, який розповів про бойові подвиги авіаторів.

Учасники конференції схвально зустріли пропозицію проф. П. М. Шморгуна про підготовку наукової праці, присвяченої вкладу викладачів університету в розробку питань Великої Вітчизняної війни.

В. М. Сніжко (Київ)

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ЧЕРНІВЦЯХ

15—17 травня 1980 р. в Чернівецькому ордену Трудового Червоного Прапора державному університеті відбулася республіканська наукова конференція, присвячена 40-річчю возз'єднання Північної Буковини і колишніх Хотинського, Акерманського та Ізмайльського повітів Бессарабії з Радянською Україною в складі СРСР. Її організували Чернівецький обласний комітет Компартії України, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, Інститут історії АН УРСР, Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР та Чернівецький державний університет (ЧДУ).

Конференцію відкрив ректор Чернівецького держуніверситету, д-р хім. наук, проф. К. О. Червінський. На конференції було заслухано 99 наукових доповідей.

На пленарному засіданні з доповідями виступили: перший секретар Чернівецького обласного комітету Компартії України В. Г. Дикусаров — «Розквіт Радянської Буковини — триумф ленінської політики КПРС», заступник міністра освіти Української РСР, канд. істор. наук В. М. Курило — «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на боротьбу трудящих Північної Буковини за возз'єднання з Радянською Україною», чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко — «Возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі та його історичне значення», Герой Соціалістичної Праці, колишній учасник комуністичного підпілля на Північній Буковині В. М. Гнеп — «Комуністи на чолі боротьби трудящих Північної Буковини за возз'єднання з УРСР та встановлення і зміцнення Радянської влади».

Далі робота конференції проходила у п'яти секціях. На першій з них — «Історичні зв'язки та боротьба трудящих Північної Буковини проти соціального та національного гніту, за возз'єднання в єдиній Радянській соціалістичній державі» — були заслухані доповіді д-ра істор. наук В. О. Замлинського (*Київ*), кандидатів істор. наук М. В. Ляховича, Ю. І. Макара, І. А. Гриценка, С. Д. Кобилянського і О. Ф. Пастуха, С. І. Комарницького, Є. С. Приходька, В. М. Малишка (всі з *Чернівців*), В. В. Палька (*Ужгород*), М. Г. Кукурудзяка (*Кам'янець-Подільський*), начальника редакційно-видавничого відділу Чернівецького облполіграфвидаву І. П. Фостія, канд. філол. наук О. С. Романця (*Чернівці*), канд. філос. наук М. І. Пірен (*Чернівці*), викладача ЧДУ О. І. Сича,

наукових співроб. Чернівецького відділу Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР Е. П. Городенського, А. М. Глуговського. В доповідях різнопланово були висвітлені важливі питання, пов'язані з боротьбою робітничого класу, трудящого селянства і передових діячів Північної Буковини проти соціального та національного гніту, за возз'єднання в єдиній Радянській соціалістичній державі. З великою увагою на секції були заслухані виступи колишніх учасників революційного підпілля на Буковині Б. Ш. Каца, Є. М. Фінкель, Ш. А. Кривоного, Є. Т. Карп'юка.

У другій секції — «КПРС — організатор і керівник соціалістичного і комуністичного будівництва на Радянській Буковині» — увазі учасників засідань були запропоновані доповіді лектора ЦК Компартії України, канд. істор. наук І. П. Стафійчука, д-ра істор. наук М. З. Данилюка (*Київ*) і викладача ЧДУ З. І. Зайцевої, кандидатів істор. наук М. О. Ліщенко, А. В. Скорупського, П. А. Рудика, І. В. Ротара, В. Н. Черватюка і В. О. Попової, канд. філос. наук К. Ф. Ліщенко і канд. істор. наук В. М. Косташа (всі з *Чернівців*), зав. відділом науки і учбових закладів Чернівецького обкому Компартії України Ф. І. Марценкова, першого секретаря Садгірського райкому Компартії України м. Чернівці О. Я. Приходнюка, викладачів ЧДУ В. П. Конішева, М. О. Телешевського, зав. кабінетом історії КПРС ЧДУ Я. С. Курко, ст. лаборанта ЧДУ Г. В. Пацурківської, зав. Чернівецьким облпартархівом О. І. Ємельянової. Доповідачі всебічно розкрили керівну і спрямовуючу роль КПРС у здійсненні глибоких соціально-економічних і культурних перетворень на Радянській Буковині, у вихованні нової людини тощо.

В роботі секції взяв участь консультант відділу науки і учбових закладів ЦК Компартії України, канд. істор. наук В. Ю. Мельниченко.

На секції «Розвиток економіки Радянської Буковини — складової частини єдиного народногосподарського комплексу СРСР» ґрунтовно аналізувалося зростання продуктивних сил області за роки соціалістичного і комуністичного будівництва, зокрема розглядалися різноманітні аспекти розвитку народногосподарського виробництва і шляхи дальшого підвищення його ефективності. На засіданнях секції були заслухані доповіді д-ра істор. наук А. Г. Ткачука, д-ра геогр. наук М. Г. Ігнатенка, інженера ЧДУ Н. І. Коновалової і аспіранта ЧДУ В. П. Руденка, кандидатів географічних наук Л. І. Воропай, Я. Р. Дорфмана

і начальника Чернівецької обласної інспекції Держкомітету УРСР по охороні природи А. М. Коренчука, кандидатів екон. наук М. Т. Гостюка, М. Ю. Видалко, П. С. Половця, І. Ф. Комарницького, М. В. Земляної і М. В. Лопатинського, кандидатів істор. наук М. В. Загайного і Є. М. Коренчук, Б. Ф. Білецького і ст. викладача ЧДУ А. Я. Волощука, старших викладачів ЧДУ О. П. Савчука, І. І. Капоріна, К. П. Семісюка (всі з *Чернівців*).

У четвертій секції в різних аспектах розглядалася загальна тема «Соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток Радянської Буковини». З доповідями виступили: д-р істор. наук М. О. Буцько (*Київ*) і канд. істор. наук В. В. Стецкевич (*Кривий Ріг*), д-р істор. наук М. В. Арсентьев (*Ужгород*) і аспірант Ужгородського університету А. В. Панюк, д-р істор. наук М. Т. Шепета, кандидати істор. наук В. М. Ботушанський, Є. І. Юрій (всі з *Чернівців*), С. О. Міщенко і Н. П. Міщенко, Г. В. Божук і В. П. Мельник, І. Г. Шершун (всі з *Ужгорода*), О. Ю. Гаврилюк (*Київ*), канд. істор. наук М. М. Хоменко (*Київ*) і аспірант Київського університету П. С. Пацурківський, кандидати філос. наук В. А. Тюков, А. М. Маковецький, Ю. Д. Поліщук, кандидати мед. наук Н. А. Баєва, Ц. В. Ясинський, Б. Я. Дробніс, В. Ф. Лапшин, канд. геогр. наук Є. І. Калмуцька, канд. екон. наук Є. П. Чучук (всі з *Чернівців*), наук. співроб. Чернівецького відділу Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР С. Д. Терентьева, викладачі ЧДУ Л. Д. Аршинова, В. І. Бурдяк, аспіранти ЧДУ В. О. Балух, В. Є. Струтинський, В. А. Демидов.

У секції «Розквіт соціалістичної культури на Радянській Буковині» були заслухані доповіді д-ра істор. наук М. М. Кравця (*Вінниця*), докторів філол. наук Г. І. Сінченка, А. Д. Зверева,

кандидатів істор. наук В. М. Холевичука, М. Т. Гонжі, С. В. Хільчевського, канд. філол. наук С. В. Дзавурака і канд. істор. наук Д. М. Щербини, канд. істор. наук З. Б. Браславського і канд. філос. наук Л. С. Коварських, канд. істор. наук Н. Й. Сироти і викладача Чернівецького медінституту Л. М. Гавриленко, канд. філол. наук В. І. Столбунової, канд. мистецтвознавства Т. І. Бушиної (всі з *Чернівців*), ст. наук. співроб. Чернівецького відділу Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР С. І. Григорішина і заст. зав. відділом пропаганди і агітації Чернівецького обкому Компартії України Ф. В. Полотайко, викладача ЧДУ Л. О. Дадус, зав. історичним музеєм ЧДУ В. О. Фреліха, аспіранта ЧДУ В. К. Демочка.

На заключному пленарному засіданні були заслухані доповіді проректора по науковій роботі ЧДУ, канд. біолог. наук С. С. Костишина — «Високі вчені Чернівецького державного університету в присвоєнні науково-технічного прогресу», канд. філол. наук А. М. Добрянського — «Буковинська Ленініана» і зав. Чернівецьким відділом Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР П. В. Михайлини — «Неспроможність буржуазно-націоналістичних фальсифікацій возз'єднання Північної Буковини з УРСР та перекручень соціалістичних перетворень в Чернівецькій області».

На пленарному засіданні виступили також керівники секцій, зокрема, д-р істор. наук М. О. Буцько, кандидати істор. наук П. А. Рудик, С. І. Григорішин, канд. екон. наук П. С. Половець і заст. голови оргкомітету конференції, канд. істор. наук М. О. Ліщенко, які проінформували про підсумки роботи секцій.

Із заключним словом на конференції виступив ректор Чернівецького держуніверситету, проф. К. О. Червінський.

П. І. Мельник (*Чернівці*)

РЕГІОНАЛЬНІ НАРАДИ-СЕМІНАРИ АРХІВІСТІВ

8–11 і 14–17 квітня 1980 р. відбулися регіональні наради-семінари працівників партархівів республіки на тему: «Комплексне вирішення проблем комплектування фондів, обліку та забезпечення схоронності документів у партійних архівах», організовані Інститутом марксизму-ленінізму (ІМЛ) при ЦК КПРС та Інститутом історії партії при ЦК Компартії України.

В них взяли участь співробітники Центрального партійного архіву (ЦПА) ІМЛ при ЦК КПРС, Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, завідувачі відділами Ворошиловградського і Вінницького обкомів Компартії України, керівні працівники Білоруського, Латвійського, Литовського, Молдавського та Естонського філіалів ІМЛ при ЦК КПРС та облархтархівів.

Учасники цих шарад-семінарів з інтересом заслухали лекції заст. зав. ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, канд. істор. наук В. В. Анікеєва «В. І. Ленін — товариш і людина» та «Літературна спадщина В. І. Леніна — ідейний арсенал комуністів».

З доповіддю «Основні завдання партійних архівів республіки по виконанню планів десятої п'ятирічки і розробці перспективних планів на 1981—1985 рр.» виступив заст. директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України, д-р істор. наук Ю. В. Бабко. Він відзначив, що останні роки п'ятирічки стали важливим етапом у діяльності партійних архівів обкомів Компартії України, які подали велику допомогу партійним органам у їх ідеологічній роботі по комуністичному вихованню трудящих.

Ці роки були вирішальними в розв'язанні ряду принципових питань забезпечення схоронності матеріалів Архівного фонду КПРС у нашій республіці. В 1976—1979 рр. було введено в експлуатацію 8, а всього за останню десятиріччя на Україні споруджено 15 нових приміщень партархівів, де можна розмістити 15 млн. справ. Усі вони обладнані системами кондиціювання й вентиляції повітря, засобами автоматичної охоронної і протипожежної сигналізації, що дає змогу створити оптимальні умови для гарантованого зберігання документів партії та комсомолу.

Було проведено також значну роботу по їх картонуванню. В порівнянні з початком нинішньої п'ятирічки кількість подібних справ збільшилася з 96 до 99,3%. У 1976—1979 рр. достроково виконано п'ятирічні плани реставрації, ремонту і переплетення документів. Виготовлено понад 35 тис. копій матеріалів, оригінали яких втрачають свою шрифтову чіткість.

Доповідач підкреслив, що в 1976—1979 рр. за рахунок нових надходжень помітно поповнилася джерельна база партархівів республіки. В нових документах знайшов відображення досвід політичної і організаційної діяльності партійних організацій України по мобілізації трудящих на успішне виконання рішень з'їздів КПРС та КПУ, народногосподарських планів.

Зміцнилися зв'язки партійних архівів із загальними відділами обкомів, міськкомів і райкомів партії та комсомолу. В 1976—1979 рр. їх працівники провели 2311 обстежень партійних і комсомольських органів, подали їм велику методичну й практичну допомогу у відборі, оформленні та підготовці матеріалів для постійного зберігання.

Приділяючи особливу увагу підвищенню інформаційного рівня науково-довідкового апарату, архівісти республіки за чотири роки п'ятирічки значно поліпили науково-технічну обробку майже 168 тис. справ, тематично розробили й включили до систематичних каталогів понад 190 тис. карток.

У десятий п'ятиріччя партійні архівні УРСР активізували процес використання історико-партійних документів у політичних, наукових та агітаційно-пропагандистських цілях, особливо під час підготовки до святкування знаменних ювілеїв в історії Комуністичної партії та Радянської держави.

В 1976—1979 рр. надруковано 52 документальних видання, які базуються на архівних матеріалах. Серед них збірники документів і спогадів, нариси історії обласних парторганізацій, брошури, альбоми, плакати тощо. За цей же період працівниками партархівів у періодичній пресі опубліковано близько 700 статей, оглядів, організовано 92 документальні виставки, підготовлено й проведено 42 теле- і 349 радіопередач.

Крім того, в читальних залах цих установ протягом 1976—1979 рр. працювало понад 5 тис. дослідників, яким видано 232 тис. справ. На підставі їх вивчення вчені республіки опублікували більше 200 наукових праць.

Облпартархіви провели також значну довідково-інформаційну роботу. За 4 роки п'ятирічки реалізовано більш як 46 тис. запитів, що надійшли від партійних органів, різних організацій, окремих громадян. 98% їх виконано в строк (від 1 до 12 днів).

У 1976—1979 рр. відбулися позитивні кількісні та якісні зміни в штатному розпису партійних архівів Української РСР. Зросла кількість інженерно-технічних спеціалістів, які працюють у них. 96% відповідальних працівників нині мають вищу освіту. Урізноманітнилися форми підвищення ділової кваліфікації усіх категорій співробітників.

Позитивно оцінюючи підсумки роботи облпартархівів у 1976—1979 рр., доповідач разом з тим висловив критичні зауваження на адресу деяких партархівів, які не виконали планові завдання 4-х років п'ятирічки. В зв'язку з цим він підкреслив необхідність термінового усунення наявних недоліків з метою успішного завершення десятої п'ятирічки. Ю. В. Бабко відзначив, що найважливішими завданнями партійних архівістів є поліпшення якісного складу фондів, які надходять на постійне зберігання, удосконалення всіх форм обліку, підвищення інформаційного рівня науково-довідкового апарату. Партійні архіви повинні встановити більш тісні ділові зв'язки з редакціями газет і журналів, обласними комітетами по телебаченню і радіомовленню в справі ефективної пропаганди історико-партійних документів. У галузі науково-видавничої роботи необхідно уважніше підходити до складання своїх планів, попередньо погоджувати їх з партійними комітетами та видавництвами. Доповідач вказав на важливість розробки всебічно збалансованих перспективних планів, які б враховували реальні обсяги тих праць,

що готуються до видання, штатні можливості та діючі нормативи. Він рекомендував завідуючим партійними архівами організувати постійний пошук внутрішніх резервів за рахунок наукової організації праці, підвищення кваліфікації кадрів, посилення трудової дисципліни та відповідальності кожного працівника за доручену ділянку роботи.

Перед учасниками нарад-семінарів виступили секретар Вінницького обкому Компартії України Г. Я. Буртяк, завідувач загальними відділами Ворошиловградського і Вінницького обкомів партії І. Р. Акентьев та І. Н. Котик, а також Ворошиловградського та Вінницького обкомів ЛКСМ України О. Г. Голомєєва і Є. С. Шпачук.

З інтересом були заслухані лекції на теми: «Основні проблеми розвитку історико-партійної науки» (ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України, канд. істор. наук В. Ф. Солда-

тенко), «Актуальні питання джерелознавства історії КПРС» (зав. секцією ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, канд. істор. наук Р. А. Усіков), «Удосконалення науково-технічної обробки фондів» (ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України, канд. істор. наук Д. С. Щедрина), «Організація обліку і забезпечення збереженості документів» (інструктор Інституту історії партії при ЦК Компартії України І. М. Шевчук).

Для учасників нарад-семінарів були організовані практичні заняття на базі партійних архівів Ворошиловградського і Вінницького обкомів Компартії України. Вони ознайомилися також із станом поточних архівів Северодонецького та Вінницького міськкомів Компартії України, Ленінського райкому Компартії України м. Вінниці, партійних комітетів ряду промислових підприємств.

*А. В. Кентій (Київ),
І. М. Шевчук (Київ)*

ПРО РОБОТУ НАУКОВОЇ РАДИ АН УРСР «ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ ДОЖОВТНЕВОГО ПЕРІОДУ»

Наукова рада АН УРСР «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду» є головним республіканським методичним і координуючим центром досліджень з історії УРСР та УРСР періодів феодалізму і капіталізму, а також у галузі джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін в Українській РСР. Вона об'єднує у своєму складі провідних учених Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Донецька та інших міст республіки.

Ретельно аналізуючи сучасний стан історичних досліджень в УРСР, визначаючи перспективи їх розвитку, Рада спрямовує зусилля науковців на розробку найактуальніших і недостатньо вивчених питань дожовтневої історії нашої Батьківщини, виробляє конкретні рекомендації з окресленням проблем, що потребують першочергового дослідження на сучасному етапі розвитку радянської історичної науки відповідно до завдань, поставлених Комуністичною партією перед суспільствознавцями.

Вчені республіки за останні роки багато зробили в дослідженні цілого комплексу питань, що стосуються часів феодалізму і капіталізму. Важливою подією стало завершення видання фундаментальної колективної праці — багатотомної «Історії Української РСР», у перших чотирьох томах (у п'яти книгах) якої висвітлюються події дожовтневого періоду. В них відображено досягнення радянської історичної науки у вивченні соціально-економічного

розвитку України, класової боротьби пролетаріату і селянства, революційного і національно-визвольного руху, розвитку культури на Україні, братерських зв'язків народів нашої країни.

Понад два десятки науковців Інституту історії АН УРСР працюють нині над дослідженням проблематики дожовтневої вітчизняної історії. Крім того, на кафедрах вузів республіки працюють понад 20 докторів і близько 100 кандидатів наук — спеціалістів відповідного профілю. Однак викликає деяке занепокоєння те, що певна частина їх, проводячи викладацьку роботу, не приділяє належної уваги науково-дослідницькій діяльності. Відчувається й певний дефіцит кадрів фахівців з історії феодалізму, капіталізму, а також з джерелознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Усе це не може не відбиватися на якості та ефективності викладання, його ідейно-теоретичному і науковому рівні.

Здійснений Радою аналіз тематики досліджень, які проводяться в республіці з вітчизняної історії дожовтневого періоду, показує, що не завжди вивчаються найбільш актуальні питання, що багато важливих, але складних проблем залишаються іноді поза увагою істориків. Їх вивчення навіть не передбачається в перспективних планах наукових розробок вузів та інших закладів на 1981—1990 рр. Слабо розробляється й комплексна тематика досліджень. Значною мірою це пояснюється не-

достатньою ефективністю роботи опорних кафедр вузів, їх слабкими зв'язками з Науковою радою АН УРСР.

Тим часом підготовка таких фундаментальних багатотомних праць, як «Історія Української РСР» та «Історія міст і сіл Української РСР», свідчить, що об'єднання зусиль учених Академії наук УРСР та вузівських спеціалістів у роботі над великими комплексними темами дає значну користь, примножує потенціал історичної науки.

Нині завершено підготовку до друку двотомної «Історії Львова», розпочато роботу над тритомною (в чотирьох книгах) «Історією Києва», Позитивне значення має також досвід спільної розробки науковцями Кам'янець-Подільського і Вінницького педагогічних інститутів комплексної теми «Історія Поділля». Названі вище праці охоплюють значне коло проблем вітчизняної історії як дожовтневого, так і радянського періодів. Саме такий комплексний підхід до підготовки наукових праць з вітчизняної історії посилює їх ідейно-політичне звучання і уявляється найбільш вдалим.

Прийняті у 1979 і 1980 рр. рішення Секції суспільних наук Республіканської ради по координації наукових досліджень у галузі природничих і суспільних наук орієнтують істориків на розробку в наступній п'ятирічці великих комплексних тем, а також сприятимуть формуванню міжвузівських і міжвідомчих наукових колективів.

Різні аспекти питань, пов'язаних з вдосконаленням координації наукових розробок і піднесенням ідейно-теоретичного і наукового рівня досліджень в галузі історії феодалізму і капіталізму, джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін, обговорювалися на засіданнях Наукової ради АН УРСР «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду» в травні, вересні і листопаді 1979 р. В своїх виступах голова Ради д-р істор. наук В. Г. Сарбей, чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко, доктори істор. наук професори О. А. Парасушко, В. І. Стрельський, П. М. Шморгун, д-р істор. наук М. П. Лещенко та ін. наголосили на необхідності визначення напрямів наукових досліджень у республіці. Промовці підкреслювали важливість встановлення тісніших контактів Ради з Науково-методичною радою Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, опорними кафедрами вузів, Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР, видавництвами. Було визнано за необхідне виробити конкретні рекомендації для істориків республіки щодо найважливіших напрямів наукових досліджень на 1980—1990 рр.

Згідно з цим рішенням бюро Ради підготувало і направило всім науковим закладам та вузам республіки, в яких працюють спеціалісти відповідного профілю, записку «Про стан і перспективи наукових досліджень з проблеми «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого

періоду в Українській РСР». В ній, зокрема, вказано на необхідність вивчення історії України в усіх її аспектах і нерозривному зв'язку з історією братніх російського, білоруського на інших народів СРСР, з історією країн соціалістичної співдружності і з всесвітньою історією. Дослідження вітчизняної історії дожовтневого періоду дедалі поглиблюється і потребує багатопрофільного комплексного підходу, поєднання зусиль істориків, філософів, економістів, правознавців, філологів, етнографів та мистецтвознавців. Серед проблем, які вимагають більш ґрунтовного вивчення, названі такі, як генезис феодалізму і капіталізму, проблеми еволюції соціальної структури, формування класів капіталістичного суспільства, соціально-економічного розвитку міст, питання культури тощо. Одним з важливих завдань радянських істориків, озброєних марксистсько-ленінською методологією, є глибоке дослідження процесів формування української народності та української буржуазної нації. Серед ключових питань історії класової боротьби і визвольного руху першочергової розробки вимагають ті, що найтісніше пов'язані з закономірностями розвитку селянських антифеодальних рухів, еволюцією їх форм, основними етапами формування революційної ідеології пролетаріату, становленням і зміцненням союзу робітничого класу і селянства, історією профспілкового, студентського рухів, участю прогресивної інтелігенції у революційному русі, з проблемами боротьби класів і партій в буржуазно-демократичних революціях, національно-визвольного руху як складової частини революційного процесу тощо.

Плани роботи Наукової ради передбачають проведення координаційних нарад з представниками вузів з метою створення авторських колективів для підготовки великих праць з актуальних наукових проблем, зокрема, історії міст та окремих регіонів України. Особливу увагу Рада звертає на необхідність розробки істориками багатющого документального матеріалу місцевих державних архівів. Передбачено заходи по її безпосередній участі у плануванні випуску літератури з проблем дожовтневої історії СРСР та УРСР.

Як і раніше, Наукова рада приділяє велику увагу питанням підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, зокрема, подання їм методичної допомоги у визначенні тем наукових досліджень. Протягом 1979 р. — першого півріччя 1980 р. Рада, розглянувши обґрунтування ряду кандидатських і докторських дисертацій та монографій, у ряді випадків внесла пропозиції щодо істотних змін їх планів, уточнення предмета дослідження. Бюро Ради рекомендувало окремим дослідникам припинити виконання малозначних тем і орієнтувало їх на розробку більш важливої й актуальної проблематики. Зміни тем наукових досліджень нерідко були пов'язані

з їх дублюванням. У зв'язку з цим Рада й надалі буде прагнути до того, щоб рішуче покінчити з практикою подання на затвердження тематики наукових досліджень уже тоді, коли спеціалісти довгий час працюють над її виконанням.

Піднесенню ідейно-наукового рівня досліджень з історії СРСР та УРСР, розширенню їх проблематики в 11-й п'ятирічці сприятиме створення зведеного республіканського координаційного плану наукових розробок, над яким нині працює бюро Ради і який буде надіслано всім науковим установам і вузам республіки.

Спільними зусиллями вчених академічних установ, вузів, архівних та інших науково-дослідних закладів справа дослідження вітчизняної історії дожовтневого періоду повинна бути піднята на якісно новий щабель. Дедалі ширша і глибша розробка актуальних проблем дожовтневої історії нашої Вітчизни має не тільки велике наукове, а й політико-виховне значення, сприяє вихованню радянських людей у дусі марксизму-ленізму, патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму.

В. І. Іваненко (Київ)

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

13 квітня ц. р. у Києві відбулися V сесія і VIII науково-практична конференція Малої академії наук (МАН), присвячені 110-й річниці з дня народження В. І. Леніна.

МАН — громадська організація, створена 5 років тому з метою професійної орієнтації школярів-старшокласників м. Києва, розвитку їх творчих здібностей, наукового мислення, набуття ними дослідницьких навичок. Головною шефською організацією МАН є Президія Академії Наук УРСР на чолі з її президентом академіком Б. Є. Патоном.

Цього року було створено ще одну, історичну, секцію МАН при Інституті історії АН УРСР, яка активно розпочала свою роботу. Керують нею голова ради наставників, заступник директора інституту д-р істор. наук А. В. Санцевич і член ради молодих учених інституту В. В. Румянцев. Учні київських шкіл активно включилися у роботу історичної секції. Для них організовано лекторій, в якому виступають провідні вчені-історики Української РСР. Про діяльність Інституту історії АН УРСР розповів школярам його директор, член-кореспондент АН УРСР Ю. Ю.

Кондуров. Актуальним питанням джерелознавства та історіографії присвятили свої виступи доктори історичних наук П. П. Гудзенко і А. В. Санцевич.

На V сесії МАН заслухано 2 доповіді юних істориків, присвячені 1500-річчю Києва, в яких були порушені питання про формування міської території Києва, про минуле Подолу. Інтерес у слухачів секції викликали також учнівські повідомлення.

У роботі V секції МАН взяли участь представники Львівської і Одеської організацій юних дослідників.

На пленарному засіданні сесії виступив президент МАН д-р технічних наук, проф. А. Ф. Верлань, який підбив підсумки роботи Малої академії наук за 1979/80 навчальний рік. А. Ф. Верлань вручив кращим юним дослідникам дипломи президії МАН і грамоти Київського міського відділу народної освіти.

Від Президії АН УРСР з вітальним словом до учасників сесії звернувся чл. кор. АН УРСР В. П. Кухар.

В. В. Румянцева (Київ)

ВШАНУВАННЯ ПРОФЕСОРА В. Я. БОРЩЕВСЬКОГО З НАГОДИ ЙОГО 70-РІЧЧЯ

19 квітня 1980 р. на засіданні Вченої ради історичного факультету Дніпропетровського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією відбулося вшанування д-ра істор. наук, проф. кафедри історіографії та джерелознавства Валентина Яковича Борщевського з нагоди 70-річчя від дня його народження та 40-річчя наукової, педаго-

гічної та громадсько-політичної діяльності.

Засідання відкрив декан історичного факультету, д-р істор. наук, проф. А. М. Черненко. Про життєвий і творчий шлях ювіляра розповів зав. кафедрою історіографії та джерелознавства, канд. істор. наук, доц. М. П. Ковальський.

В. Я. Борщевський народився 20 квітня 1910 р. у м. Долинське Одеської області. В 1930 р. він стає студентом сільгосптех-

нікуму, а після його закінчення працює дільничим агрономом МТС у с. Любашівка Одеської області. Потім — служба в лавах Червоної Армії. Після звільнення в запас Валентин Якович вступив на історичний факультет Одеського університету. В 1940 р. його як кращого випускника було направлено на викладацьку роботу в м. Кременець Тернопільської області, де відкрився вчительський інститут. Проте недовго довелося Валентину Яковичу готувати кадри для шкіл Західної України. З перших днів Великої Вітчизняної війни В. Я. Боршевський на фронті. Він брав участь у боях під Ростовом-на-Дону, визволяв від фашистських окупантів Україну й Чехословаччину. В 1941 р. Валентин Якович був прийнятий у члени ВКП(б). Після демобілізації з лав Радянської Армії у 1946 р. він продовжив перервану війною педагогічну діяльність і ось вже майже 35 років працює в Дніпропетровську, в держуніверситеті. Валентин Якович був деканом історичного факультету, секретарем партбюро, очолював кафедри історії СРСР, загальної історії, а також історіографії та джерелознавства. В 1966 р. після захисту дисертації йому присвоєно вчений ступінь доктора історичних наук (з 1967 р. — професор).

Наукові інтереси В. Я. Боршевського пов'язані з дослідженням проблем історії революційної боротьби трудящих України за встановлення Радянської влади. Він успішно розробляє важливі питання джерелознавства, історіографії та крає-

знавства. Валентин Якович — автор та співавтор більш як 50 праць.

З сердечними словами привітання виступили: секретар партбюро історичного факультету доц. В. І. Шевцов, завідувачі кафедрами університету проф. Д. П. Пойда, доц. А. С. Зав'ялов, доц. М. П. Ковальський, проф. В. М. Туркін, зав. кафедрою Дніпропетровського металургійного інституту, проф. К. І. Позняков, заст. голови обласного Товариства охорони пам'яток історії та культури Г. М. Куликов, заст. голови обласного товариства «Знання» Б. І. Холлод, ст. наук. співроб. Дніпропетровського обласного державного архіву Б. Я. Брикер та інші. Ювіляру були урочисто вручені Почесні грамоти Дніпропетровського обкому Компартії України, а також ректорату, парткому та профкому університету.

На адресу В. Я. Боршевського надійшло чимало вітальних телеграм, листів з різних куточків нашої Батьківщини — від організацій і установ, окремих науковців. Серед них — акад. І. І. Мінц, чл.-кор. АН СРСР І. Д. Ковальченко, акад. АН УРСР М. І. Супруненко, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, д-ри істор. наук, проф. М. А. Варшавчик, А. В. Лиходат, А. В. Санцевич, Г. М. Шевчук та ін.

*М. П. Ковальський (Дніпропетровськ),
В. І. Шевцов (Дніпропетровськ)*

ІВАН АНДРІЙОВИЧ ЗОЗУЛЯ

25 травня 1980 р. на 71-у році життя помер секретар партбюро кафедри історії КПРС природничих факультетів, кандидат історичних наук, доцент Київського державного університету Зозуля Іван Андрійович.

Усе своє свідоме життя він присвятив вірному служінню соціалістичній Батьківщині, справі Комуністичної партії, членом якої був з 1931 р.

І. А. Зозуля народився в 1909 р. в селі Петропавлівка Городищенського району Черкаської області в родині службовця. У 1940 р. закінчив історичний факультет Київського університету. З 1940 р. працював інструктором в апараті ЦК Компартії України, а потім — завідувачем сектором відділу кадрів. З 1942 р. до липня 1943 р. І. А. Зозуля інспектор Українського штабу партизанського руху. З липня 1944 р. до квітня 1947 р. — на партійній роботі у Львівському і Закарпатському обкомах Компартії України. З квітня

1947 р. до наших днів працював на кафедрі історії КПРС Київського університету. З 1950 до 1954 р. працював секретарем парткому університету.

Людина невичерпної енергії і душевної щедрості, він з властивою йому ініціативою, вимогливістю і працездатністю ставився до виконання своїх обов'язків.

І. А. Зозуля вніс значний вклад в розвиток історико-партійної науки. Він автор кількох монографій, багатьох брошур і статей, підготував 17 кандидатів історичних наук.

І. А. Зозуля брав активну участь у громадсько-політичному житті, його обрали депутатом районної Ради народних депутатів. Він нагороджений орденом Вітчизняної війни і медалями.

Світла пам'ять про Івана Андрійовича Зозулю — вченого, комуніста, людину великої душі і високих принципів назавжди збережеться в серцях всіх, хто його знав.

НОВІ КНИГИ

Одинадцята сесія Верховної Ради Української РСР (дев'яте скликання) 12—13 грудня 1979 року: Стеногр. звіт.— К.: Політвидав України, 1980.— 370 с.

АЛЕКСЕЕВ Ю. Г. Псковская Судная грамота и ее время: Развитие феодальных отношений на Руси XIV—XV вв.— Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1980.— 243 с.

БЕЛІЧКО Ю. В. Українське радянське мистецтво періоду громадянської війни.— К.: Мистецтво, 1980.— 183 с.

БОЛХОВИТИНОВ Н. Н. США: Проблемы истории и современная историография.— М.: Наука, 1980.— 405 с.

Великая Отечественная в письмах: Сборник.— М.: Политиздат, 1980.— 288 с.

ВЛАДИМИРОВ В., КОСТИН В. Куба: 20 лет новой внешней политики. 1959—1979 гг.— М.: Междунар. отношения, 1980.— 239 с.

ГОВАРД М. Большая стратегия: Август 1942—сентябрь 1943.— М.: Воениздат, 1980.— 463 с.

ГРИЧЕНКО И. Т., ГОЛОВИН Н. М. Ради жизни на земле: Докум. очерки о полн. кавалерах ордена Славы.— Х.: Прапор, 1980.— 166 с.

ГРОСУЛ В. Я. Революционная Россия и Балканы: 1873—1883.— М.: Наука, 1980.— 336 с.

Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.): Сб. документов и материалов.— Донецк, Донбасс, 1980.— 310 с.

ЕГОРОВ И. В. От монархии к Октябрю: Воспоминания.— Л.: Лениздат, 1980.— 272 с.

ЗАГОРУЛЬКО М. М., ЮДЕНКОВ А. Ф. Крах плана «Ольденбург»: О срыве экон. планов фашист. Германии на временно оккупир. территории СССР.— 3-е изд.— М.: Экономика, 1980.— 375 с.

ЗУЙКОВ Г. Н. Социально-экономические предпосылки Кубинской революции.— М.: Наука, 1980.— 168 с.

История второй мировой войны 1939—1945: В 12-ти т.— М.: Воениздат, Т. 11. Поражение милитаристской Японии. Окончание второй мировой войны. 1980.— 495 с.

История Коммунистической партии Советского Союза: В 6-ти т.— М.: Политиздат, Т. 5. Коммунистическая партия накануне и в годы Великой Отечественной войны, в период упрочения и развития социалисти-

ческого общества. 1938—1959 гг. Ки. 2. 1945—1959 гг. 1980.— 691 с.

КАШЛЕВ Ю. Б. Разрядка в Европе: От Хельсинки к Мадриду.— М.: Политиздат, 1980.— 142 с.

КЕЙРИМ-МАРКУС М. Б. Государственное руководство культурой: Строительство Наркомпреса. Ноябрь 1917—середина 1918 гг.— М.: Наука, 1980.— 199 с.

Керівництво КПРС господарським і культурним будівництвом в розвинутому соціалістичному суспільстві: [На матеріалах УРСР].— Львів: Вища школа. Видаєництво при Львів. ун-ті, 1980.— 207 с.

КОВАЛЬ М. В. Плечом к плечу в борьбе против фашизма: [Рат. и трудовое сотрудничество укр. народа с братскими народами СССР].— К.: О-во «Знание» УССР, 1980.— 48 с.

КОСЯК О. О., ЗАТУЛИВІТЕР В. І. І шлях один, і мета єдина.— Х.: Прапор, 1980.— 95 с.

ЛЕЙБЗОН Б. М. Международное единство коммунистов: исторический опыт, принципы, проблемы.— М.: Политиздат, 1980.— 253 с.

ЛУКАШ И. М. Звезды ратной доблести.— Днепропетровск. Промінь, 1980.— 223 с.

МЕРКУЛОВ А. И., МАНЬКО А. В. Большевикская подпольная печать в годы реакции.— М.: Высш. школа, 1980.— 160 с.

НОСКОВ В. А. Улучшение состава и структуры партийных организаций Донбасса 1921—1925 гг.— К.: Вища школа, 1980.— 180 с.

Плоды братского единения.— Ужгород: Карпати, 1980.— 221 с.

СИПОЛС В. Я. Внешняя политика Советского Союза: 1933—1935 гг.— М.: Наука, 1980.— 391 с.

Сотрудничество социалистических и развивающихся стран: Новый тип международных экономических отношений.— М.: Наука, 1980.— 268 с.

СССР в цифрах в 1979 году: Краткий стат. сборник.— М.: Статистика, 1980.— 224 с.

Удостоєні найвищої нагороди.— Ужгород: Карпати, 1980.— 159 с.

Учение, преобразующее мир.— К.: Политиздат Украины, 1980.— 336 с.

ШАТИЛОВ В. М. На земле Украины.— М.: Воениздат, 1980.— 181 с.